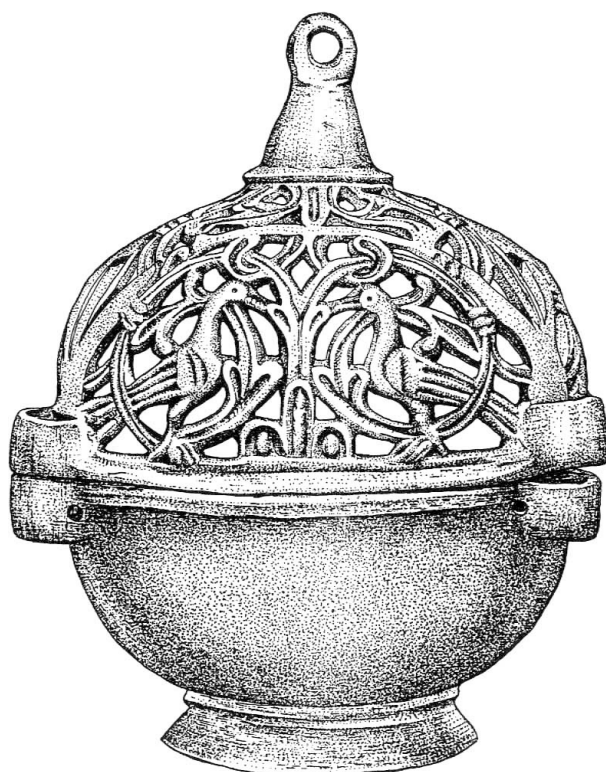

A MÓRA FERENC MÚZEUM ÉVKÖNYVE

S T U D I A
ARCHAEOLOGICA
IV.

SZEGED • 1 9 9 8

RÉZKORI ÉS BRONZKORI TELEPÜLÉSNYOMOK BATTONYA HATÁRÁBAN

BONDÁR Mária – D. MATUZ Edit – SZABÓ J. József

1978-tól intenzív kőolajkutatásra került sor Battonya (Békés megye) határának délkeleti részén. Annak érdekében, hogy információkat szerezzünk a térség veszélyeztetett régészeti értékeiről, 1978 és 1979 nyarán a Nagyalföldi Kőolajkutató és Feltáró Vállalat támogatásával rövid leletmentő ásatásra került sor a Georgievics-tanya lelőhelyen, amely azon a részen található, ahol a Száraz-ér — egykori Maros-ág — Románia felől érkeve teljes egészében magyar területre lép és egy éles kanyarulattal északi irányba fordul. Ezen dél-északi irányú, mintegy 400–500 m hosszú mederszakasz nyugati, bal oldali partjának déli részén, az ártérből jelentősen kiemelkedő területen áll a Georgievics-tanya. A terepjárás során a tanyától észak felé haladva mintegy 250 m hosszan tudtunk felszíni leleteket, elsősorban késő bronzkori cserpeket gyűjteni az észak felé egyre inkább ellaposodó hátságban. E cserpek a legintenzívebben a zsilip környékén jelentek meg, ahol évekkel korábban valamilyen földmunkát végeztek. 1978-ban a tanya közelében, attól északra nyitottuk szelvényeinket, a legkeletibbet viszonylag lapos, szinte már az ártérbe eső területen. 1979-re ismertté vált, hogy pontosan hova helyezik a 80. sz. kutat, így

ebben az évben szelvényeinket a tervezett iszapoló gödör helyén mértük ki (1. kép; 3. kép 1–2). Az ásatás vezetője mindkét alkalommal Szabó J. József volt (RégFüz 32 (1979) 4; RégFüz 33 (1980) 4).

A feltárások értékelhető, zárt leletgyűjtést csak két esetben — 1. és 5. gödör — eredményeztek. Azonban a Maros-törmelékűp őskori településtörténeti képének árnyaltabbá tétele érdekében célszerűnek tűnik az itt talált, viszonylag jelentékeny mennyiségű, bár már az őskorban kevert, egymástól csak tipológiai alapon szétválasztható, késő rézkori, kora bronzkori illetve késő bronzkori leletek közreadása.¹ Eltekintünk a szórványosan jelentkező, a tiszapolgári kultúrába sorolható és Árpád-kori leletek, valamint a hozzávetőlegesen sem keltezhető tűzhely, a patiosos felület, valamint a két, melléklet nélküli sír tárgyalásától. A felszínen gepida leletek is előfordultak (SZABÓ-VÖRÖS 1979. 219). A kora bronzkori gödröt említi G. Szénászy Júlia. Hibásan jelöli a lelőhely topográfiai helyzetét, feltehetően a gepida lelőhelyek tárgyalása kapcsán felsorolt Battonya-Szimcsák-tanya lelőhellyel cserélődött fel (SZÉNÁSZKY 1989, 1. kép).

AZ 1978. ÉVI ÁSATÁS

I. szelvény: iránya É–D, mérete 10×2 m. M.: É-on 70 cm, D-en 100 cm. Északi harmadában, 50 cm mélyen nagyszámú gávai edénytöredék került elő egy csomóban, kövekkel és néhány nagyobb paticsdarabbal együtt (18. kép 1–5; 19. kép 1–2).

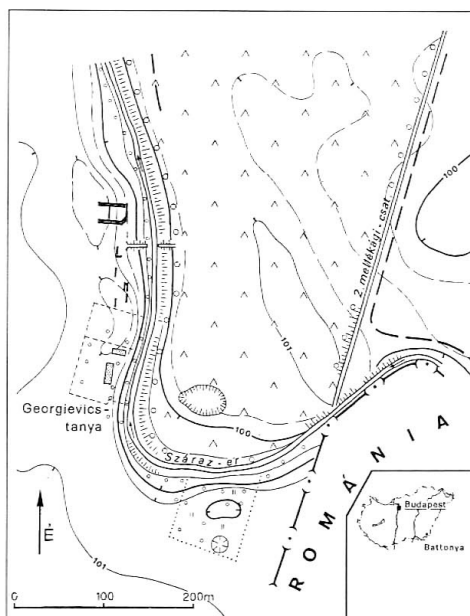
II. szelvény: iránya É–D, mérete 5×2 m. M.: 80 cm. Leletek — késő bronzkori töredékek (19. kép

3) — jórészt a két első ásónyomból kerültek elő, paticsdarabokkal együtt.

III. szelvény: iránya É–D, mérete 5×1,5 m. M.: 80 cm. Csak néhány késő bronzkori cserép került elő belőle (19. kép 4).

IV. szelvény: iránya É–D, mérete 5×1,5 m. M.: 140 cm. A harmadik ásónyomban, 74 cm-es mélység-

¹ A rézkori leletek leírása és értékelése Bondár Mária, a kora bronzkoriaké Szabó J. József, a késő bronzkoriaké D. Matuz Edit munkája. A leletek a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeumban találhatóak 81.18.1–81.21.54; 83.1.1–83.6.12; 85.1.1–162. ltsz. alatt.

1. kép: Battonya-Georgievics-tanya
Abb. 1: Battonya-Georgievics-Gehöft

gig, a humuszréteg és a sárga altalaj határáig sok gávai cserép volt (19. kép 5, 7–11).

V. szelvény: iránya É–D, mérete 10×2 m. M.: 76 cm. Leletek főként a harmadik ásónyomban, illetve a szelvény déli részén levő kora bronzkori gödörben jelentek meg. A szelvényből keverték elő további kora és késő bronzkori cserepek (19. kép 6, 13).

1. gödör (kora bronzkor): A szelvény déli harmadában került elő, a teljes feltárás érdekében egybe kellett nyitni az I. és az V. szelvényt. Kerekded alaprajzú, fala függőleges lehetett, az alja teknőszerűen szűkült. Betöltődésének felső részén, középtájt igen sok paticsdarab volt egy csomóban. Ez alatt egy vékony, sötétszürke réteg helyezkedett el, sok cseréppel, faszénnel. A gödör legalján sárgásszürke, agyaggal, paticsokkal keveredett betöltődés volt. Átm.: 128 cm, m.: 119 cm (4. kép 1).

VI. szelvény: iránya K–Ny, mérete 4×1,5 m. M.: 80 cm. A harmadik ásónyomban igen sok paticsdarab között néhány késő bronzkori cserép mutatkozott.

A területről szórványként került elő a leletanyag nagy része (19. kép 12, 14; 20. kép 1–7, 9–13).

VII. szelvény: iránya É–D, mérete 5×1,5 m. M.: 120 cm. Értékelhető jelenséget, leleteket nem tartalmazott.

AZ 1979. ÉVI ÁSATÁS

9/I. szelvény: iránya K–Ny, mérete 30×2 m, közepén egy 4 m hosszú és 0,6 m széles, déli irányú rábontással. M.: K-en 75 cm, közepén 96 cm. A szelvényben rézkori és késő bronzkori leletek voltak. A rézkori leletek elsősorban a szelvény K-i feléből a 3. illetve a 3–4. ásónyomból kerültek elő.

2. gödör: Csak az északi része került feltárássra. Fala lefelé ívesen szűkült. Néhány apró, bronzkori cserép került elő belőle. Átm.: 132 cm, m.: 155 cm.

3. gödör: Felülnézetben kerek, méhkas alakú. Néhány késő bronzkori töredék került elő belőle, köztük egy árkolt bütyök is (23. kép 1). Átm.: 147 cm, m.: 186 cm.

4. gödör: Felülnézetben kerek, méhkas alakú. Jelentős számú gávai (23. kép 2–8) és egy, a tiszapolgári kultúrába sorolható cserép került elő belőle. Átm.: 113 cm, m.: 143 cm.

9/II. szelvény: iránya É–D, mérete 15×2 m, közepén egy 5 m hosszú, 2 m széles, illetve 2 m hosszú és 1 m széles, Ny-i irányú rábontással. M.: 79

cm. A szelvényből csak néhány rézkori cserép került elő, elsősorban a szelvény közepéről, a harmadik ásónyomból. A harmadik ásónyomban, a közepén levő paticos felülettől délre jelentkező, négyzetes beásás római vagy népvándorlás kori.

9/III. szelvény: iránya K–Ny, mérete 30×2 m, nyugati végén D-i irányban 2 m szélességben és 4 m hosszán, a D Ny-i sarkon 2,8 m szélességben és 3,5 m hosszán, É-i irányba 2,2 m szélességben és 3 m hosszán rábontottunk. M.: 95 cm.

A leletek — rézkori, kora bronzkori és kevés késő bronzkori cserép — jórészt a harmadik ásónyomból kerültek elő. A nyugati részen a harmadik ásónyomban több mint 6 m hosszán összefüggő, paticosos felület jelentkezett, a 6. gödörből atipikus őskori, a 7.-ből késő rézkori, római vagy kora népvándorlás kori cserepek kerültek elő. A rézkori leletanyag a szelvény közepén, a harmadik ásónyomból került elő. A 9/III. szelvényben levő 6. gödörből egy késő rézkori korsófül töredéke is előkerült (10. kép 4).

A szelvény középső részén egyetlen, jellegzetesen kora bronzkori darab is előkerült (17. kép 1), szórványosan késő bronzkori edénytöredékek is voltak a szelvény egész területén (22. kép 5–8).

9/IV. szelvény: iránya K–Ny, mérete 28×2 m. M.: közepén 98 cm, Ny-on 110 cm. A harmadik ásónyomban kerültek elő elsősorban a leletek, a szelvény keleti részéből késő rézkori és kora bronzkori, a nyugati részéből inkább késő bronzkori edények töredékei, közepén egy 45 cm átmérőjű tűzhely rajzolódott ki.

A szelvény Ny-i végéből főként gávai cserepek kerültek elő (22. kép 9–16).

5. gödör: A telepjelenségek közül ez a legjelentősebb, az egyetlen, csak késő bronzkori lelet-

anyagot tartalmazó zárt objektum a területen (4. kép 2). Felülnézetben kerekded alaprajzú, az általjába kissé lépcsőzetesen bemélyedő gödör. Betöltése korommal erősen keveredett, fekete humusz. Átm.: 93 cm, m.: 130 cm. Néhány késő bronzkori kerámia-töredéket (24. kép 1–6), állatsontokat és egy zablaldaltagot (2. kép) tartalmazott.

9/V. szelvény: iránya K–Ny, mérete 18×2 m. M.: 93 cm. Középső részén kevés késő rézkori cserép, valamint néhány szürke, korongolt, szarmata, illetve kora népvándorlás kori cserép is előkerült.

9/VI. szelvény: iránya É–D, mérete 12×2 m. M.: 97 cm. A kevés késő rézkori cserépből egy tál (11. kép 3) és egy fazék töredéke (11. kép 4) érdemel említést.

KÉSŐ RÉZKORI LELETEK

Előkerülésének helyzetéből, azaz abból, hogy döntő többségükben az 1979. évi ásatási terület közepén és általában a harmadik ásónyomból kerültek elő, arra következtethetünk, hogy a rézkori járószint és az esetleges objektum(ok) ezen a területen lehettek. A leletek csak tipológiai alapon különíthetők el, zárt gödör a késő rézkori településből nem került elő, annak ellenére, hogy a 6. és 7. gödörben volt néhány késő rézkori cserép.

A leletanyag általános jellemzésénél megállapíthatjuk, hogy a talajviszonyok miatt erőteljesen lekopott a cserepek egykori fényezett felülete. Az edények színére a szürkés, illetve világosbarna árnyalatok jellemzőek. Az edénykészlet kevés formából tevődik össze: a legtöbb töredék tálakból, illetve fazekakból származik, viszonylag kevés az amfora-maradvány és csak néhány edénytöredék maradt meg korsóból, illetve bögréből. Egy töredék talán kétosztású tálból származik.

9/I. szelvény: 1. Szürke színű *tál* peremtöredéke (5. kép 1), belső oldalán lekopott kannelúra nyomaival. 2. Barna színű, vékony falú *kétosztású tál(?)* töredéke (5. kép 2) az osztófál indításával, peremén sűrűn benyomkodott díszítéssel. 3. Szürke színű *amfora* oldaltöredéke (5. kép 3) bekarcolt zegzugmintával. 4. Szürkés színű *tál* peremtöredéke (5. kép 4), belső oldalán elmosódott kannelúrával. 5. Világosbarna színű *fazék* pereme (5. kép 5), vízszintes bevagdossággal tagolva. 6. Világosbarna színű, jellegzetes alagútfüllel díszített *tál* töredéke (5. kép 6). 7. Szürke színű kis *tálka* töredéke (5. kép 7). 8. Világosbarna színű *tál* peremtöredéke (5. kép 8), belső oldalán széles, függőleges kannelúra nyomaival. 9. Világosbarna színű, nyújtott S profilú *fazék* peremtöredéke (5. kép 9), a peremen be-

nyomkodott díszítéssel. 10. Szürke színű *tál* peremtöredéke (5. kép 10). 11. Barnás színű, durvított felületű *amfora* töredéke (5. kép 11). 12. Szürke színű *bögre* (6. kép 1), helyenként az eredeti, fényezett felület nyomaival. 13. Szürkés színű *tál* töredéke peremből induló alagútfüllel (6. kép 2). 14. Világosbarna színű, vastag falú, nagyméretű, díszítetlen *tál* töredéke (6. kép 3) a peremén függőlegesen benyomkodott pontsorról. 15. Világosbarna színű *amfora* nyak- és válltöredéke (6. kép 4), a vállon körbefutó ujjbenyomkodásos bordával. 16. Szürkésbarna színű, nagyméretű, díszítetlen *tál* töredéke (6. kép 5).

9/II. szelvény: 1. Világosbarna színű, díszítetlen *bögre* peremtöredéke (7. kép 1). 2. Szürke színű *korsó* oldaltöredéke (7. kép 2), elmosódott kannelúra nyomaival. 3. Világosbarna színű *tál* peremtöredéke (7. kép 3), a peremből induló alagútfüllel. 4. Szürke színű *tál* töredéke (7. kép 4), hasán függőleges átfúrással. 5. Szürke színű, vékony falú, nyomott gömbtestű *bögre* töredéke (7. kép 5), alig a perem fölé emelkedő füllel.

9/III. szelvény: 1. Szürkés színű, nagyméretű, nyújtott S profilú *amfora* töredéke (7. kép 6; 12. kép 9). Pereme alatt rövid, simított sáv, alatta rücskös felület. Vállja és a simított rész között szélesen besimított zegzugminta. Vállán körbefutó, bepontoszott borda, alatta ismét zegzugmintával díszített sáv következik, nagyméretű, lapos lencsebütyökkel. 2. Szürkésbarna színű, belül fényezett, kívül kopott felületű *tál* peremtöredéke (8. kép 1). 3. Világosbarna színű *fazék* töredéke (8. kép 2) a perem alatt vékony, benyomkodott díszű bordával. 4. Barnásvörös színű *silex* penge (8. kép 3). 5. Világosbarna színű *orsókarika* töredéke (8. kép 4). 6. Szürkésbarna színű *tál* peremtöredéke (8. kép 5) körömbevagdossággal díszítve. 7. Téglavörös színű *fazék* peremtöredéke (8. kép 6), a perem alatt jellegzetes benyomkodott díszítéssel.

9/IV. szelvény: 1. Szürke színű *tál* peremtöredéke (8. kép 7) a belső oldalon elmosódott kannelúrával, a perem

tetején függőlegesen benyomkodott pontsordíszsel. 2. Világosbarna színű *tál* töredéke (8. kép 8), alagútfülszerű, lapos bütyökkel. 3. Sötétszürke színű *tál* peremtöredéke (8. kép 9), külső oldalán ujjbenyomkodásos bütyökkel, a perem belső oldalán függőleges kannelúrázással. 4. Világosbarna színű, belső oldala felé kissé vágott peremű *tál* töredéke (8. kép 10). 5. Világosbarna színű, gömbszelet alakú *tál* (9. kép 1) peremből induló füllel. 6. Barnás színű, nyomott gömbhasú *tál* töredéke (9. kép 2). 7. Világosszürke színű *korsó* peremtöredéke (9. kép 3). 8. Vörösszürke színű, nagyméretű, durvított felületű *fazék* töredéke (9. kép 4). A kissé duzzadt peremen bevagdosott díszítés fut körbe. 9. Szürke színű *tál* peremtöredéke (9. kép 5). 10. Barnás színű, lapos *orsókarika* töredéke (9. kép 6). 11. Vörösszürke színű, nyújtott S profilú *fazék* töredéke (9. kép 7). Peremén körbefutó, bepontosztott díszítés. Nyaka simított, hasa durvított felületű, hasán ferdén elkent besimítás van. 12. Világosbarna színű, durvított felületű *amfora* oldaltöredéke (10. kép 1), a vállán körbefutó, bevagdosott díszű bordával. 13. Szürke színű *fazék* töredéke (10. kép 2), pereme alatt vékony, benyomkodott díszű bordával. 14. Barnás színű, nagyméretű *tál* töredéke (10. kép 3).

9/V. szelvény: 1. Világosbarna színű *tál(?)* peremtöredéke (10. kép 5), a perem alatt ujjbenyomkodásos díszítéssel. 2. Vörösszürke színű, vastag falú, nagyméretű *fazék* töredéke (10. kép 6), peremén körbefutó, ujjbenyomkodásos díszítéssel. Hasa durvított felületű. 3. Barnás színű, durvított felületű *fazék* töredéke (11. kép 1), a vállon szalagfüllel. 4. Szürkés színű, vastag falú *fazék* töredéke (11. kép 2). Nyaka simított, hasa durvított felületű. A hasrészén ferdén bekarcolt vonalak díszítik.

9/VI. szelvény: 1. Szürke színű *tál* peremtöredéke (11. kép 3), belső oldalán elmosódott kannelúrázás. 2. Világosbarna színű *fazék* töredéke (11. kép 4), a perem alatti vastag, benyomkodott díszű bordával.

7. gödör: 1. Szürke színű *amfora* peremtöredéke (12. kép 1). 2. Szürkésbarna színű, nyújtott S profilú *fazék* peremtöredéke (12. kép 2). 3. Téglavörös színű *amfora* peremtöredéke (12. kép 3). 4. Szürke színű, kívül fényezett felületű *tál* peremtöredéke (12. kép 4), belső oldalán na-

gyon kopott kannelúrányomokkal. 5. Szürke színű *tál* peremtöredéke (12. kép 5). 6. Barnás színű, durvított felületű *fazék* töredéke (12. kép 6), ferde besimításokkal. 7. Szürke színű, gömbszelet alakú *tál* töredéke (12. kép 7), a peremen körbefutó, benyomkodott pontozással díszítve. 8. Világosbarna színű *fazék* oldaltöredéke (12. kép 8) nagy bütyök töredékével.

Tálak

A tálak túlnyomórészt tölcseres nyakúak, fordított csonka kúpos testűek. Külső oldalukon díszítetlenek, egy esetben van ujjbenyomkodásos bütyökdísz a tál vállán (8. kép 9). A belső oldalon a peremet gyakran díszítették függőleges kannelúrázással (5. kép 1, 4, 8; 8. kép 7, 9; 11. kép 3; 12. kép 4). Ez a díszítés hol jól kivehető, hol már csak elmosódott az edény kopottsága miatt. Gyakran díszítették a peremet függőlegesen beszurkált pontsorral (6. kép 3; 8. kép 5, 7). Előfordul a peremből induló, vízszintesen elhelyezett alagútful (6. kép 2; 7. kép 3), s megtalálható ez a fültípus a tál hasán is (5. kép 6). Bütyökdísz egyetlen töredéken volt (8. kép 8). Az egyik tál hasatöredékén függőleges átfúrás maradványát találtuk meg (7. kép 4). Előfordul a gömbszelet alakú tálforma is, a peremen bebökdösött díszsel (12. kép 7), illetve perem alatti füllel (9. kép 1).

Kétosztású tál(?)

Egy barna színű, vékony falú, kopott felületű, peremén sűrűn bevagdosott díszítésű edénytöredék nagy valószínűséggel egy kb. 16 cm átmérőjű kétosztású tálból(?) származik. A töredéken megtalálható az osztófal(?) indításának maradványa és az osztógomb(?) helye is (5. kép 2).²

2 Ez a darab, véleményem szerint, kétosztású tálból származik. Több kollégának megmutattam, véleményüket ezúton is szeretném megköszönni. Kalicz Nándor és Torma István szerint nem kétosztású tál maradványa, bár mindketten elismerik, hogy a töredék „szerencsétlen” törése miatt nehezen meghatározható funkciója. Véleményük szerint talán belső fül vagy az edény belseje felé kidudorodó bütyök lehetett. A töredék keltezését nem vitatták. Horváth László András szerint talán egy, a hunyadihalmi csoportban és a Protobolerázban is meglévő szögletes pohár töredéke lehetett ez a darab, melyet Kalicz Nándor nem tart valószínűnek.

A közölt leletanyagban valóban nem találtam adatot sem a Cernavodă III-kultúrában, sem a bolerázi csoportban meglévő kétosztású tálra vagy annak valamiféle „előképe”, de ugyanígy nem találtam analógiát a belső fülre vagy az edény belseje felé kialakított bütyökre sem, ilyen közelítésben tehát nem dönthető el a kérdés. A kétosztású tálak Nemejcová-Pavúková szerint a Baden III-ban jelennek meg (NEMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981, 269), az újabb ásatási eredmények ismeretében (CHEBEN 1984, Abb. 5. 2) ezt később Baden II-b-re módosította (NEMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1984, 145). A Cernavodă III kultúrát a Baden IB-vel tarija egyidősnek. A kétosztású tálak viszont — amelyeket elsősorban a badeni kultúrához asszociálunk — korábban is léteztek már, s több kultúrában előfordulnak (KALICZ 1980, 43), éppen ezért nem tartom lehetetlennek, hogy a töredék kétosztású tálból származik. Talán a Battonyán előkerült töredék is olyan ketű osztott edényből származhat, amelyet Patay Pál közölt Tiszaliceről (PATAY 1995, Abb. 3. 2).

Korsók

Az értékelhető kevés töredékből eredetileg fényezett felületű, rövid nyakú, kissé gömbölyded hasú kannelúradíszes korsókra következtethetünk (7. kép 2; 9. kép 3), egy példányuk a tagolt szalagfüle maradt meg (10. kép 4).

Bögrék

Bögréből mindössze három töredék maradt meg (6. kép 1; 7. kép 1, 5), ezek erősen nyomott gömbtestű, kissé a perem fölé emelkedő szalagfüles, díszítetlen típusokból származnak.

Fazekak

Az ásatás különböző pontjain kerültek elő fazéktöredékek. A fazekak nyújtott S profilúak, simított nyakúak és durvított felületűek. Gyakori a perem benyomkodott vagy bevagdossított díszítése (5. kép 5, 9; 8. kép 2, 6; 9. kép 4, 7; 10. kép 6), a perem alatt elhelyezett benyomkodott díszű borda (10. kép 2;

11. kép 4). Az előkerült darabok között ritka a besimított (12. kép 6) vagy bekarcolt díszítés (11. kép 2). Ugyancsak ritka a plasztikus dísz, egy esetben találtunk szalagfüles töredéket (11. kép 1) és egy esetben fordult elő nagy rátett bütyök (12. kép 8).

Amforák

Kevés töredék maradt meg ebből az edényfajtából. A rekonstruálható edények nagyméretűek, rövid nyakúak, hasasak, oldalukon bekarcolt zezzugmintával (5. kép 3) vagy a vállon körbefutó, ujjbenyomkodásos bordával díszítve (6. kép 4; 10. kép 1). Különösen szép darab az a nagyméretű, nyújtott S profilú amforatöredék, amelynek rövid nyaka simított, válla és hasa durvított felületű, díszített: vállán benyomkodott díszű, vékony vízszintes borda fut körbe. A borda fölött és alatt függőlegesen besimított, széles zezzugminta fedti az edény testét, amelyet a még jócskán vizes agyagra vittek fel. Egy helyen lapos lencsebütyök gazdagítja a frízt, amelyből szimmetrikusan elhelyezve nyilván több volt az edény hasán (7. kép 6; 12. kép 9).

*

A leletanyag a késő rézkori badeni kultúra korai időszakára keltezhető. A kultúra különböző belső kronológiai felosztásai abban megegyeznek, hogy a kultúra első (vagy korai) szakaszában a bolerázi csoport és az ezzel részben egyidős Cernavodă III-kultúra is benne foglaltatik. Kalicz Nándor szerint van egy ezt megelőző Protocernavodă III–Protoboleráz (KALICZ 1982a. 9. 30. j.; KALICZ 1985. 33; KALICZ 1989. 122; KALICZ 1992. 314), a Kárpát-medencében csak Protobolerázként elkülönített horizont is (KALICZ 1991. 375, 380).

Lelőhelyünk földrajzi fekvése és a korai badeni kultúrára vonatkozó különböző elnevezések teszik indokolttá, hogy ne elégedjünk meg e sommás megállapítással, mely szerint a leletanyag a korai badeni kultúrához köthető. Békés megyéből ugyanis mind bolerázi, mind Cernavodă III leletek ismertek (KALICZ 1973. KÖREK 1985). Tovább bonyolítja a pontosabb datálás kérdését még az a tény is, hogy ebben a térségben Kalicz Nándor újabb kutatásai alapján kimutatható egy, a bolerázinál korábbi horizont anyaga is, az ún. Protoboleráz³ (KALICZ 1991; HORVÁTH 1990).

Az alábbiakban arra keresünk választ, eldönthető-e erről a leletanyagról, hogy az értékelhető jegyek alapján inkább bolerázi vagy inkább a Cernavodă III-kultúrához köthető, esetleg a badeni kultúra kialakuló szakaszának maradványa.

A badeni kultúra korai szakaszába sorolt bolerázi csoporttal sokat foglalkozott a hazai és nemzetközi kutatás, jellemzői jól körülhatárolhatóak. Tipológiai rendszerét V. Němejcová-Pavúková dolgozta ki, majd finomította több munkájában (NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1964; NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1974; NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1979; NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981; NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1982; NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1984; NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1991).

A korai badeni időszaknak a mai Románia területére eső anyagával, problémáival elsősorban P. Roman foglalkozott több jelentős munkájában (ROMAN 1976; ROMAN 1977; ROMAN-NĚMETI 1978; ROMAN 1979; ROMAN 1992).

Az egykori Jugoszlávia területéről főként N. Tasić (TASIĆ 1975. TASIĆ 1995) és S. Karmanski (KARMANSKI 1970) közölt bolerázi leleteket.

³ Horváth L. A.: *A Kárpát-medence középső-rézkorának történeti és kronológiai kérdései. (A tűzdelt barázdás keramika helyzete az Alföldön.) Kandidáusi disszertáció. Budapest 1993.*

Hazai emléanyagát Torma István gyűjtötte össze és különítette el a badeni kultúra már ismert leletanyagából (TORMA 1969; TORMA 1973; TORMA 1977). Ezt követően elsősorban Kalicz Nándor (KALICZ 1974; KALICZ 1973; KALICZ 1981; KALICZ 1982; KALICZ 1989; KALICZ 1991), Ecsedy István (ECSEDY 1978; ECSEDY 1982; ECSEDY 1982a), Patay Pál (PATAY 1973; PATAY 1987), Korek József (KOREK 1985), Honti Szilvia (HONTI 1981), Szabó János József (SZABÓ 1983), Horváth László András (HORVÁTH 1990) foglalkoztak a bolerázi csoport különböző aspektusaival.

A Cernavodă III-kultúra kutatása is sok kutató nevével kapcsolható össze, kutatottsága mégsem tekinthető olyan mélységűnek, mint a bolerázi csoporté.

A Bodrogkeresztúr–Hunyadihalom–Sălcuța IV–Retz–Gajár–Furchenstich-horizont és a badeni kultúra közötti időszakban elég sokáig hiátus mutatkozott, amelynek kitöltésére több feltételezés is volt. Ez az a történeti időszak, amikor a steppe felől érkező impulzusok, esetleges vándorlások régészeti bizonyítékai a Kárpát-medencében is kimutathatóak, de megjelennek új, déli eredetű elemek is az anyagi kultúrában. A korszak különböző problémáinak elemzése kapcsán, érintőlegesen sokkal többen foglalkoztak a Cernavodă III–Boleráz kérdéskörrel, mint amennyit anyagunk tipológiai elemzésénél hasznosítani tudunk. A történeti kérdések tárgyalásakor rendre feltűnik a Cernavodă III a kronológiai táblázatokban, a relatív kronológiai felsorolásokban, anélkül, hogy újabb leletanyag kerülne publikálásra. Neheztli az összehasonlító elemzést az a tény is, hogy nagyon kevés olyan publikáció van, amely a rajzok és/vagy fotók mellett profilokat is közöl a leletanyagról. Az alábbiakban elsősorban azokat a munkákat tekintjük át, amelyek a Battonyán előkerült késő rézkori anyag pontosabb meghatározásához nyújtanak támpontokat.

A Dobrudzásban található névadó lelőhely anyagát bemutató előzetes publikációban D. Berciu még egy kultúra három szakaszaként értékelte a Cernavodă-kultúrát (BERCIU 1964). Részletesen tárgyalta az új művelődés települési sajátosságait, temetkezési szokásait, széles kitekintést adva a Cernavodă-kultúra balkáni–égeikumi kapcsolatairól. Elemezte a gazdaságot, a kerámiaművességet, foglalkozott az eszközök és fémtárgyak eredetével, a kultúra idolljaival. A Cernavodán feltárt új kultúrát három fázisra osztotta. Véleménye szerint a Cernavodă I-ben tűnik fel a zsinórdíszes kerámia, a Cernavodă II a Foltești II–Proto-Glina időszak megfelelője, míg a Cernavodă III fázist az Al-Duna legkorábbi bronzkorának tartotta. Ebben az előzetes

jelentésben a szerző számára még nem világos a Cernavodă–Ezero–Donja Slatina–Boleráz kapcsolat mikéntje (BERCIU 1964. 279). A témánk szempontjából fontos kerámiáról megállapította, hogy kevés forma sorolható ide, jellegzetes díszítőelem a kannelúra, a bütyök, különösen az ún. lencsebütyök (BERCIU 1964. 271).

S. Morintz és P. Roman (MORINTZ–ROMAN 1968) Cernavodă-Dealul Sofia lelőhelyen végzett ásatásai alapján egyértelműen tisztázta, hogy nem egy kultúra három fázisáról, hanem három különböző kultúráról van szó a Cernavodă fogalom alatt, amelyek időrendi sorrendje: Cernavodă I, Cernavodă III, Cernavodă II. A továbbiakban a szerzők összegyűjtötték a három kultúra lelőhelyeit, elterjedési térképét és viszonylag sok leletet adtak közre a Cernavodă III-kultúra öt nagyobb telepéről. Részletesen leírták a Cernavodă III-kultúra tipológiai jellegzetességeit, elkülönítették az Olt környéki ún. Celei variánst. A lelőhelytérképen jól kirajzolódik a Cernavodă III-kultúra elterjedési sávja: a Fekete-tengerhez közeli telepek, valamint a román–bolgár határon levő Duna-menti telepek sora. A Celei variáns lelőhelyei a Zsil–Olt–Duna háromszögben találhatóak (MORINTZ–ROMAN 1968. Abb. 1).

E. Comşa a késő neolitikum és a román terminológia szerinti ún. átmeneti kor kutatási helyzetéről frott összefoglalójában szintén hangsúlyozta, hogy Cernavodă I–III valójában három kultúra, amelyeknél genetikus kapcsolat van a Cernavodă I és az azt követő Cernavodă III között, míg a Cernavodă II azonos a Foltești II civilizációval (COMŞA 1972. 78. 81). A Cernavodă III-kultúra két területi csoportját említette, az olténiai Dobrotești és a Celei variánst (COMŞA 1972. 79–80).

Jugoszláviában P. Medović a Kovin melletti Brza Vrba lelőhelyen végzett ásatása alapján arra a következtetésre jutott, hogy az előkerült leletanyag a kifejlett Cernavodă III-kultúra anyaga. Megállapította, hogy a Cernavodă III szoros rokonságban áll a szlovákiai bolerázi csoporttal, s az újonnan felfedezett lelőhely földrajzilag is közelebb viszi egymáshoz a két kultúra elterjedési területét (MEDOVIĆ 1976. 18).

N. Tasić egyazon kulturális komplexum két ágának tekintette a Cernavodă III (keleti ág) és a Boleráz-kultúrát (nyugati ág). A P. Medović által is idézett két jugoszláviai lelőhellyel bizonyította a Cernavodă III-kultúra legnyugatibb előfordulását (Brza Vrba lelőhely) és a Boleráz legdélibb meglétét (Mostonga). Részletesen elemezte a stilsztikai és tipológiai hasonlóságokat a két kultúrában. Véle-

ménye szerint a szerb területeken felfedezett Cernavodă III lelőhelyek a rézkor második fázisában végbe ment kelet–nyugati expanzió bizonyítékai, amelynek keretében steppei elemek tűnnek fel a Dunától délre is. A következő mozgáshullám a középső és északi területek felé hozza a bolerázi csoportot, amelynek anyagi kultúrája megőrzi a régebbi kultúrák néhány elemét: a többsoros bordadísz, a Cernavodă III hal-szálkamintáját, de új elemek is feltűnnek, pl. kannelúra, fekete polírozás stb. (TASIĆ 1975. 21).

A magyarországi Cernavodă III megtelepedést Ecsedy István mutatta ki néhány békés megyei lelőhely anyagában (ECSÉDY 1973). Részletesen foglalkozott a Cernavodă III és bolerázi leletek közötti tipológiai hasonlóságokkal, illetve különbségekkel. Megállapította, hogy a Cernavodă III-ban és a bolerázi csoportban is vezértípusnak tekinthető az az élesen profilált, enyhén kihajló peremű tál, amely csak kivitelében tér el egymástól a két kultúrszférában. A Cernavodă III-ban ez gyengébb kivitelű, és csak a perem alatt van kannelúrázva (ECSÉDY 1973. 10–11). Jellegzetes a Cernavodă III-ban a behúzott peremen levő „alagútfül”, amely a bolerázi csoportból hiányzik (ECSÉDY 1973. 10). Ecsedy jellegzetes Cernavodă III formának tartja azt a dudoros vagy kannelúrázott hasú bögrétípust, amelyen függőleges szubkutánfül is előfordul (ECSÉDY 1973. 11). Ugyanígy jellegzetesség az olyan tál, amelynek hasán függőlegesen átfúrt bütyök van. A történeti és kronológiai problémákat felvázolva Ecsedy összekapcsolta a Cernavodă III – Boleráz fogalmat. A tiszántúli rézkor történeti kérdéseit tárgyalva foglalkozott a Cernavodă III-kultúra kérdésével is. Megállapította, hogy a Cernavodă III az Al-Duna vidékén alakult ki a Cernavodă I-ből, az Ezero-kultúra hatására (ECSÉDY 1981. 80). Ecsedy szerint a Tiszántúlon már kifejtett formájában jelent meg, helyi előzménye itt nincs. Ugyanebben az időben jelent meg a Bánátban és a Bácskában is, azaz a Duna mentén terjeszkedett nyugat felé, s a bolerázi csoportba sorolt emlékegy kialakulásához vezetett (ECSÉDY 1981. 80).

Kalicz Nándor legújabb kutatásainak eredményeként új horizontot különített el, amely követte a Sălcuta IV–Hunyadi-halom–Balaton–Lasinja II (ez utóbbi mai terminológiával Furchenstich kerámia) időszakot. Feltételezése szerint több, délről jövő hullám hatása mutatható ki a leletanyagban. Volt egy rövid életű „Protocernavoda III” behatolás a Kárpát-medencébe, amely elsősorban az Alföldön mutatható ki (KALICZ 1985. 33). A második délkeleti hullám eredményeként létrejött egy, a bolerázi csoport jellegzetességeinek csfrait már tartalmazó lelet-horizont, az ún. Protoboleráz (KALICZ 1991. 380). Ez

a horizont a korábbi terminológia szerinti Balaton–Lasinja II–III-ból választható le, egészen pontosan a Balaton–Lasinja III-mal azonosítja Kalicz Nándor (KALICZ 1991. 375, 380; KALICZ 1993. 329), s 23 lelőhelyet sorol ide. Jellemző leletanyagként határozza meg a széles szájú, éles profilú tálat (KALICZ 1991. Abb. 19. 6–10, 20–21, Abb. 20. 11, Abb. 21. 8); hengeres nyakú, gömbös testű edényeket szubkután füllel (KALICZ 1991. Abb. 18. 4); szalagfüles korsókat (KALICZ 1991. Abb. 18. 5–6, Abb. 19. 15, 18); bevagdossított peremű fazekakat (KALICZ 1991. Abb. 19. 23–24, Abb. 21. 1, 5, 11); csészéket, illetve tálat peremből induló, rövid szalagfüllel (KALICZ 1991. Abb. 18. 3, 6–7, Abb. 19. 11, 13–14, 16). Kelet-Magyarország felé haladva csökken a Dunántúlon meglévő kerámiatípusok és díszítések aránya, de a kapcsolatokat mégis jelzik az Alföldön szórványosan előforduló dunántúli eredetű edényformák. Az Alföldön és a Dunántúlon előkerült leletanyag közötti különbségeket abban látja, hogy a Dunántúlt nem érintette az első délkeleti hullám, így ott és mindenekelőtt Horvátországban a régi tradíciók tovább fennmaradtak. Kalicz N. szerint a korai Cernavodă III-ra jellemző kerámiaformák és díszítőkincs az Alföldön, a Dunántúlon és DNy-Szlovákiában is majdnem egyeduralkodók (KALICZ 1991. 380).

Szlovákiában Nemejcová-Pavúková a badeni kultúra tipológiai alapú belső kronológiájának kidolgozásakor a Cernavodă III-at a Baden Ib szintbe sorolta, amely Szlovákiában és Magyarországon a Boleráz megfelelője, Bulgáriában ez a horizont az Ezero XIII–VII (NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981. 294–296). V. Nemejcová-Pavúková a Cernavodă III és Boleráz közötti leglényegesebb eltérést abban látta, hogy a végeredményt tekintve más lesz a Cernavodă III-ból (Coțofeni-kultúra) és más fejlődik a Boleráz-ból (badeni kultúra) (NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1974. 240; NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1992. 363).

Bulgáriában is megtalálható a Cernavodă III-kultúra emlékegye. V. Draganov a Fekete-tenger Ny-i vidékéről, Durankulak lelőhelyéről közölt Cernavodă III leletanyagot (DRAGANOV 1990). A kultúra telephelye Bulgária belsejében is megtalálható. A Sztruma folyó mellett, Radomir-Vahovo lelőhelyen (Szófiától D-re, a hegyekben) tártak fel még 1940-ben egy vastag kultúrrétegű, több települési szintből álló lelőhelyet, amelynek V. rétegében egy Cernavodă III gödör is előkerült (ALEXANDROV 1994. 117–118). Leletanyaga megegyezik a romániai Cernavodă III anyaggal, a szerző szerint azonban bolerázi elemek is megtalálhatók benne (ALEXANDROV 1994. 117–118).

Áttekintve a témánk szempontjából fontos, leletanyagot is közlő munkákat megállapíthatjuk,

hogya a Cernavodă III, Protoboleráz, Boleráz értelmezésében eléggé eltérők a vélemények és a terminológia is. Van, aki két kultúrának tartja a Cernavodă III és Boleráz-kultúrát (pl. V. Němejcová-Pavuková, N. Tasić, P. Medović, P. Roman, Kalicz N., Raczy P.⁴), s nem kapcsolja össze a két fogalmat. Mások Cernavodă III – Boleráz megjelölést használnak, de csak a hasonló tipológiai jegyek miatt, nem pedig kronológiai azonosság jelzéséért (Ecsedy I., Horváth F.⁵, Szabó J. J., MRT 8). A csak nemrégiben felismert és egyelőre kevés lelőhelyen kimutatható új lelethorizont miatt még bizonytalanság érezhető a Boleráz, illetve Cernavodă III-at közvetlenül megelőző leletanyag elnevezésében: korai bolerázi, Protoboleráz, Protocernavoda III, korai Cernavodă, Vörbuden, Frühcernavoda stb. elnevezésekkel találkozunk.

Azokkal a véleményekkel értek egyet, akik szerint a Cernavodă III és a Boleráz két különböző kultúra, amelyek eltérő kulturális alapról alakultak ki. Elterjedési területük viszonylag jól körühatárolható, találkozási zónájuk a Kárpát-medence és a volt Jugoszlávia.⁶ A két kultúra érintkezése, kulturális egymásra hatása magyarázhatja azokat a mindkét kultúrában meglévő tipológiai jegyeket, amelyek a korszakban végbement elméleti alapon feltételezhető kulturális egységessülés folyamatának bizonyítékai lehetnek.

A Bottonyán feltárt telepmaradvány valószínűleg rövid életű telep volt, amelynek leletei a Cernavodă III-kultúra néhány markáns elemét és a bolerázihoz ugyan hasonló, de még nem „klasszikus” bolerázi jellegzetességeket is tartalmazzák, így újabb lelőhellyel egészülhet ki a protobolerázi horizont.

Lelethelyünkön a Cernavodă III-kultúra jellegzetességének tekinthető a nagyon élesen profilált tálak (5. kép 10; 6. kép 5; 8. kép 1; 10. kép 3; 12. kép 4), amelyek analógiáit Kétegyházán (ECSEDY 1979, Pl. 14. 5, 11) és Brza Vrba lelőhelyen (MEDOVIĆ 1976, Taf. I. 11) is megtaláljuk. A peremen ülő, jellegzetes alagútfülek (5. kép 6; 6. kép 2; 7. kép 3) analógiáit Sloboziáról (MORINTZ-ROMAN 1968, Abb. 32. 1, 4), Kétegyházáról (ECSEDY 1973, 15. kép) és újabban a bulgáriai Durankulak IIa rétegből is ismerjük (DRAGANOV 1990, Fig. 3. 10). A tálakon alkalmazott függőlegesen átfúrt szubkutánfüles díszítés (8. kép 4). Kétegyházán (ECSEDY 1979, Pl. 13. 7) és a bulgáriai Radomir-Vahovo lelőhelyen (ALEXANDROV 1994, Pl. II. 1) is előfordul. A jellegzetes, nagyméretű bütykök (12. kép 8) megtalálhatók Brza Vrba (MEDOVIĆ 1976, Taf. II. 10, Taf. VII. 6) lelőhelyen. Jellemző az a sajátos díszítőtechnika is, amelyet egyfajta, jellegzetes lenyomatú növényi szár benyomkodásával alakítottak ki az edényeken levő bordadíszeken (9. kép 4, 7; 10. kép 1, 6), illetve a peremeken (5. kép 5; 12. kép 7). Ugyanez a technika megfigyelhető a névadó lelőhelyen (BERCIU 1964, Fig. 6. 1–2; MORINTZ-ROMAN 1968, Abb. 30. 28, Abb. 33. 18, 20, Abb. 36. 1, Abb. 40. 3), Kétegyházán (ECSEDY 1973, 11. kép), Brza Vrba lelőhelyen (MEDOVIĆ 1976, Taf. VII. 2) és Durankulakon is (DRAGANOV 1990, Fig. 1. 5, 7, 12–14, Fig. 7. 7).

A felsorolt Cernavodă III jellegzetességek jó néhány eleme megtalálható a protobolerázi lelőhelyeken is, pl. élesen profilált táltöredékeket között Kalicz Nándor Keszthely-Fenekpusztáról az I. lelőhelyről (KALICZ 1991, Abb. 19. 6–7, 20) és Herpályról is (KALICZ 1991, Abb. 20. 4). Ugyanígy megtalálható protobolerázi lelőhelyeken is a tálakon levő függőlegesen átfúrt szubkutánfüles díszítés (KALICZ 1991, Abb. 18. 4, Abb. 20. 9).

A leletanyagban — mint már utaltunk rá — nem állapíthatók meg kizárólagos bolerázi jellegzetességek, csak olyan elemeket találunk, amelyek megvannak mind a Cernavodă III, mind a bolerázi csoportban. Az egyik ilyen jellegzetesség a perem belső oldalán levő kannelúradisz (5. kép 1, 4, 8; 8. kép 7, 9; 11. kép 3), amelynek eredeztetése nem egyöntetű a kutatásban. Ilyen elem a bögrék, korsók rövid nyaka, gömbölyű teste is (6. kép 2; 7. kép 1–2, 5; 9. kép 2–3, 5), amelyek mind a Cernavodă III-ban, mind a bolerázi csoportban előfordulnak (MORINTZ-ROMAN 1968, Abb. 33. 10; MEDOVIĆ 1976, Taf. V. 2; NĚMEJCOVÁ-PAVUKOVÁ 1979, Obr. 2. 4, 7; Obr. 4. 1, 5; NĚMEJCOVÁ-PAVUKOVÁ 1982, Abb. 3. 7). Kalicz Nándor ezt a formai jellegzetességet protobolerázi karakternek tartja (KALICZ 1991, 380). A nagyméretű amforák (6. kép 4; 7. kép 6) is mindkét kultúrszférában megtalálhatók (TASIĆ 1975, Taf. I. 2, Taf. II. 3, Taf. III. 4; ECSEDY 1978, Taf. IX. 2, Taf. X. 2; MORINTZ-ROMAN 1968, Abb. 27. 17; NĚMEJCOVÁ-PAVUKOVÁ 1984, Obr. 17. 6 stb.). Testarányaikra a rövid nyak, kissé nyomott, gömbös test jellemző. Díszítőelemként megtaláljuk a borda-

⁴ RACZY 1991, 60.

⁵ HORVÁTH 1983, 73.

⁶ Figyelemre méltó a Szófia melletti lelőhely, amely további hasonló lelőhelyek előkerülésével a találkozási területet még délebbre helyezheti.

díszít (7. kép 4), halszákmintát (5. kép 3), durvított felületkiképzést (9. kép 7; 10. kép 6), bekarcolt vonaldíszít (11. kép 2) és az edény vállán lévő rövid füleket (11. kép 1). A rövid nyakú, vállán ujjbenyomkodással tagolt bordadíszű, függőleges zezugmintasávokkal, lencsebütyökkel díszített amforához hasonló amforákat, illetve fazekakat ismerünk Cernavodáról (MORINTZ-ROMAN 1968, Abb. 27. 17), Cell-dömölk-Sághegyről (BANNER 1941, 3. t. 11), Želovce/Zsély (NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1984, Obr. 17. 6) valamint Brza Vrba lelőhelyéről (TASIĆ 1975, Taf. II. 3). A bolerázi csoport hasonlóan tekinthető amforáin inkább a halszákminta a jellemző az edény csaknem teljes felületén. A felsoroltak közül egyik sem tekinthető pontos analógiának, csak a forma és/vagy egy-egy díszítőelem rokon, így véleményünk szerint ez az edény is a protobolerázi körbe sorolható.

A nyújtott S profilú fazekak bevagdosott peremmel (5. kép 5, 9) vagy a perem alatti benyomkodott bordadíszrel (8. kép 2, 6, 10; 9. kép 4; 10. kép 2; 11. kép 4) is megtalálhatók a Cernavodá III-ban (MORINTZ-ROMAN 1968, Abb. 30. 28, Abb. 40. 3; ECSEDY 1973, 11. kép; ECSEDY 1979, Pl. 14. 5, 10; DRAGANOV 1990, Fig. 1. 5) és a korábban bolerázinak tartott, abból elkülönített protobolerázi leletcsoportban is (NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1979, Obr. 5. 12; SZABÓ 1983, I. t. 5; KALICZ 1991, 21. kép 1–12). A felsorolt analógiák is tükrözik azt a széles skálát, amelyen a legkorábbi badeni időszak jelen kutatási állapotát jellemző, már említett sokszínűség megmutatkozik.

A badeni kultúra (s azon belül megítélésem szerint a Nemejcová-Pavúková által túlságosan hosszú életűnek feltételezett bolerázi csoport) felosztása az újabb publikációkban több eltérést is eredményezett az egyes lelőhelyek datálásában. Ennek részletezése nem lehet e tanulmány tárgya, itt csak annyit jegyeznek meg, hogy pl. Červený Hrádok lelőhelyet Nemejcová-Pavúková a Baden II-be sorolta (NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981, 261), Kalicz Nándor ugyanezt a protobolerázi horizonthoz tartozónak határozta meg (KALICZ 1989, 124; KALICZ 1991, 374), amely elég nagy kronológiai eltérést jelent. Az elmúlt években a kutatás előrehaladása új adatokkal szolgált, új szempontokat vetett fel, ezért feltétlenül újragondolandónak tartom Nemejcová-Pavúková tipológiai alapú kronológiai rendszerét, éppen ezért a battonyai lelőhelyet nem is illeszttem ebbe a keretbe.

A Battonyán előkerült késő rézkori kerámiáról megállapíthatjuk, hogy tipológiai jellegzetességei alapján Cernavodá III elemeket is tartalmazó, összességében azonban protobolerázinak tekinthető leletanyag. Sajnálatos, hogy csak szelvényanyag, s nem jól elemezhető, zárt objektumok anyaga, éppen ezért mélyebben nem lehetett vizsgálni a leletösszefüggéseket, belső kronológiai kérdéseket. Lelőhelyünk újabb adat a protobolerázi lelőhelyek elterjedési térképéhez, s lehetőséget nyújtott a badeni kultúra korai szakasza jelenlegi kutatási állapotának felvázolásához.

KORA BRONZKORI LELETEK

1. gödör: 1. Szürke színű, fényezett felületű, erősen kihajló peremű, öblös hasú *bögre* (13. kép 1 a–b). Szalagfüle a peremből indul, a vállra támaszkodik, innen négy, rövid, plasztikus borda indul lefelé, a két szélső ferdén, a két középső függőleges irányba. Az ellentett oldalon kis, vízszintes nyílású bütyökfül látható. Ma.: 11 cm, pá.: 11,5 cm, fá.: 7 cm. 2. Sárgásszürke színű *bögrék* darabjai a perem alól (13. kép 2), illetve a peremből induló szalagfülrel (13. kép 3). 3. Szürke, sárgásszürke színű, erősen kihajló peremű *tálak* darabjai, kis szalagfülrel (14. kép 4), a hason seprűdíszrel (13. kép 5), a vállvonalon bevagdálásokkal tagolt bordával (13. kép 6, 9). 4. Szürke színű, kisméretű *edény hasrész*e, a hasvonalon vízszintes sorban elhelyezett, böködött nádvéglenyomatokkal és fül vagy bütyök csonkjával (13. kép 7). 5. Sötétszürke színű, erősen kihajló peremű, éles hasvonallú *tálak darabjai* (13. kép 8, 12). 6. Sárgásszürke színű, kihajló peremű, vékony falú, hengeres nyakú *bögre töredéke* (13. kép 10). 7. Sötétszürke színű *bögre*

nyak- és válldarabja, a vállon két, kúp alakú bütyökkel (13. kép 11). 8. Szürke, vörösszürke színű, közepes méretű, öblös hasú *fazék darabja*, kihajló peremmel, a peremből induló, a váll felső részére támaszkodó szalagfülrel (14. kép 1). 9. Szürkésárga színű, nagyméretű *fazék* vagy *amfora oldaltöredéke*, a vállon széles szalagfülrel, amelytől az edény anyagából kiképzett bordák indulnak ferdén lefelé (14. kép 2). 10. Vörösszürke színű, durva felületű *amfora alsó része* (14. kép 3). Fá.: 12 cm. 11. Sötétszürke színű, erősen kihajló peremű, éles vállvonallú, csonka kúpos testű *tál darabja*, kis szalagfülrel (14. kép 4). 12. Szürkésárga színű, foltos *amfora* (14. kép 5). Enyhén kihajló pereme alatt kettő, vállán négy, szimmetrikusan elhelyezett bütyök, öblös hasán két szalagfül látható. Erősen kiegészített. Ma.: 35 cm, szá.: 13 cm, fá.: 10 cm. 13. Szürke, vörösszürke színű, erősen kihajló peremű, nyomott gömbös testű *fazék töredéke* (15. kép 1), a vállon két, eredetileg bizonyára négy, szimmetrikusan elhelyezett, vízszintes nyílású bütyökfülrel.

14. Sárgásszürke színű, kihajló peremű, hengeres nyakú, öblös hasú *fazék darabja* (15. kép 2), a vállán két, szorosan egymás mellett elhelyezkedő apró bütyökkel, a hasán seprűdíszsel. 15. Vörösszürke színű, foltos, öblös hasú *fazék darabja* (15. kép 3) a hasvonalon két kis bütyök alatt átfúrással. 16. Sötétszürke színű, kihajló peremű, öblös hasú *fazekak darabjai* (15. kép 4) a vállon vízszintes, ujjbenyomásokkal tagolt bordával. 17. Vörösszürke színű, kihajló peremű, rövid nyakú, öblös hasú, tojás alakú formát idéző *amfora darabjai* (16. kép 1), a perem és a nyak kivételével rücskös külső felülettel. 18. Sötétszürke színű, kihajló peremű, rövid nyakú, öblös hasú, nagyméretű *fazék darabja*, (16. kép 2) a váll felső részén ujjbenyomásokkal tagolt bordával, ez alatt durvított felülettel. 19. Sötétszürke színű *amfora hasának része* (16. kép 3), külső oldalán rücskös felülettel. 20. Vörösszürke színű, öblös hasú, külső oldalán durva felületű *amfora alja* (16. kép 4). Fő: 12,5 cm. 21. Sötétszürke, vörösszürke színű, kihajló peremű, éles vállvonalú *tál darabja* (17. kép 2). Ma.: 5 cm, fő: 7 cm. 22. Sötétszürke színű, erősen kihajló peremű, vékony falú, nyomott gömbös testű *csésze darabja* (17. kép 3). 23. Narancsvörös, szürke színű, foltos *bögre darabja* (17. kép 4), füle a peremből indul és a váll felső részére támaszkodik. 24. Fekete színű, kis *fazék* (17. kép 5), kihajló peremén kis, vízszintes irányú bütyökre emlékeztető megvastagodás látható. 25. Sárgásszürke színű, kisméretű, enyhén kihajló peremű, hengeres nyakú, öblös *hasú fazék darabja* (17. kép 6). 26. Sötétszürke színű, öblös hasú, vékony falú *bögre darabja* (17. kép 7), a váll felső részén farkastfogmintával szabdal, bekarcolt, vízszintes párhuzamos vonalak, srallozott háromszögek láthatók.

9/III. szelvény: A szelvény középső részén egyetlen, jellegzetesen kora bronzkori darab került elő: keresztlapú *tál töredéke* (17. kép 1 a–b), belsejét közepén bekarcolt, koncentrikus körök és ezekhez kívülről csatlakozó, egymással párhuzamos, V alakú minták díszítik, melyekben helyenként mészbetét maradáka látható.

Leleteink, hasonló korú, térben legközelebbi párhuzamait alig 1-2 km-re lelhetjük fel, Battonya-Arad u. II. és Battonya-Fővezeték II. lelőhelyen. A két lelőhely anyagát a leleteket közlétező szerző a makói kultúrába sorolta be, utalva néhány töredéknek a Somogyvár–Vinkovci-kultúrával való összefüggéseire (SZÉNÁSZKY 1988). Azonban a tárgyalt lelőhelyünk kora bronzkori leletei, különösen az azóta közzétett leletek fényében némileg árnyaltabb képet mutatnak. Bizonyos edénytípusok közösek, többségben vannak viszont az olyan formák és díszítések, amelyek nem fordulnak elő csak a jelen dolgozat tárgyát képező lelőhelyen. Így érthető, ha az itteni, egyetlen zárt, kora bronzkori együttes esetében a fellelhető edénytípusok analógiáinak révén némely tekintetben messzebb menő következtetésre jutunk.

Amforák

Erősen kiegészített, kétfülű példányunkhoz (14. kép 5) hasonló az Alföld bronzkorának legkorábbi szakaszából eddig sehol sem fordult elő. Erre a legvalószínűbb magyarázat a leletek töredékessége. A Makó-kultúrából egyetlen rokonítható példány ismeretes (CSALOG 1941. VI. t. 2), a Kosihi–Čaka komplexumból kettő (VLADÁR 1962, 320–321, 335, Tab. I. 7; VLADÁR 1966, Abb. 14. 8; TOČÍK 1981, Tab. VIII. 7). Formailag megfelelőbbek kerültek elő a Somogyvár–Vinkovci-kultúrából (BÓNA 1965, Pl. XIII. 2; BONDÁR 1995, Pl. 172. 323, 327; TASIĆ 1984, III. t. 5, 7, IV. t. 2. 7, 10). Mindezek nincsenek a perem alatt és a vállon bütyök, mint a batonyai példányon, amelyek a Somogyvár–Vinkovci-kultúrával ugyancsak rokon Gyula–Roşia-csoport bihari barlangokból származó leletei (EMÓDI 1985, 124–125, 134, 136, Fig. 2. 1, 7, Fig. 3. 1, Fig. 16. 1, Fig. 18. 45; ROMAN–NÉMETHI 1986, 219, 228, Fig. 10. 2, Fig. 17. 13–14) felé mutatnak.

Más formát mutat egy nagyobb (16. kép 1) és egy kisebb (16. kép 3) töredék. Ez a forma nem idegen a Makó–Kosihi–Čaka-kultúrkörtől, az utóbbi évtizedek feltárásai kiegészíthető példányokat is eredményeztek Csekéről/Čaka (Sk), Táp-Borba-pusztáról, külső felületük azonban inkább seprűdíszes, mint rücskös (VLADÁR 1966, 286, Abb. 14. 6; FIGLER 1994, 26, 33, Abb. 5. 14). Tiszakürtön sajnos csak töredékek kerültek elő, így inkább csak valószínűsít-hetjük, hogy a külső felületükön rücskös darabok némelyike ilyen edényből származhatott (CSÁNYI 1996, 56. II. t. 2, VIII. t. 5, 9).

Nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy amforákhoz tartozhattak egyes töredékek (14. kép 3; 16. kép 4), ahol az edényeknek csak az alsó része maradt meg, más, a Makó-kultúrába tartozó lelőhelyen is gyakran találkozunk ilyen esetekkel (CSÁNYI 1996, III. t. 5–6; KALICZ-SCHREIBER 1994, 41, Abb. 6. 10, 13, Abb. 7. 8, Abb. 8. 17; KÜRTI 1974, 38–39, 14. kép). Kiegészítésüket egy budaörsi példány alapján képzelhetjük el (SCHREIBER 1972, 154, 1. kép 9).

Feltehetően amforából — esetleg fazékból — származik egy szalagfüllel kombinált, „bajuszdíszes” darab (14. kép 2). Időben és térben legközelebbi párhuzama a bihari Igrita-barlangból (EMÓDI 1985, 136, 140, Fig. 18. 43) ismeretes. Ugyanilyen látható a nagyrévi kultúra ökörhalmi csoportjának egyik fazekán (BÓNA 1963, Pl. II. 3). A Somogyvár–Vinkovci-kultúra törzsterületéről származó egyik amforán a „bajuszdísz” fordított irányú, a fültől felfelé halad az edény vállán (TASIĆ 1984, III. t. 4).

Fazekak

Sajátos formát idéz egy fazék töredéke (15. kép 1), melynek vállán két, kis bütyökfül látható, eredetileg négy lehetett, szimmetrikusan elhelyezve. Ezt a feltevélezt egy nagyméretű, de hasonló belső arányt tükröző amfora teszi lehetővé, amely Hódmezővásárhely-Gorzsnán a Makó-kultúra egy olyan sírjában került elő, ahol aszimmetrikus fülű edény is előfordult (GAZDAPUSZTAI 1959, 17–18, 1. kép; KALICZ 1968, 83, Taf. CXXVI. 13). Ugyanígy amfora ismert Orosról, amelyet közzétételekor Kalicz Nándor a Nyírség-csoportba sorolt (KALICZ 1968, 68, Taf. XVI. 19, Taf. CXXVII. 5d). Az azóta feltárt nyírségi típusú leletegyüttesek azonban nem eredményeztek ilyen formát. Későbbi vizsgálódásai viszont rávilágítottak arra, hogy a Nyírség-kultúra előtt annak elterjedési területén a Makó-kultúra jelenlétével kell számolni (KALICZ 1981a, 73). Ezek a körülmények, valamint a Makó-kultúra különböző lelőhelyein előkerült, hasonló töredékek (KALICZ 1968, Taf. VII. 13; KÜRTI 1974, 33, 11. kép; SZÉNÁSZKY 1988, 9. kép 2, 8) talán feljogosítanak arra, hogy az orosi edényt is a Makó-kultúra körébe soroljuk. Ennek és a hódmezővásárhelyi példánynak a távolabbi párhuzamait keresve Kalicz Nándor a zsinédgízes kultúrkör darabjait idézi (KALICZ 1968, 92–93). Azóta jelentősen szaporodott az ilyen jellegű, közzétett leletek száma (BUCHWALDEK 1986, 85, 11, Obr. 44. A22, Obr. 60. A26a–b; MACHNIK 1979, Ryc. 207. D9, Ryc. 214. 2, Ryc. 217. 1, 7–8, Ryc. 218. Bd, Ryc. 236. 11–12, Ryc. 244. B9, Ryc. 246. 6; ŠEBELA 1981, 182–183, Abb. 2. 5; SVEŠNIKOV 1971, 305, Ris. 84. 31). Tadeusz Sulimirskinél ez a típus „Miechow amphorae”-ként szerepel (SULIMIRSKI 1968, 14).

Mindezek nyomán talán az sem véletlen, hogy Makó-kultúra fentebb idézett, jánosszállás-katonapartí töredéken is zsinórdisz látható (KÜRTI 1974, 33. 37. 11. kép). Zsinédgízes edények, még inkább töredékek ismertek a Kárpát-medence keleti felének több pontjáról is (KALICZ 1968, 43; HORVÁTH 1985, 56; ROMAN-NÉMETHI 1986, 209, 217–218, 229, Fig. 9, 20, 23–24. lelőhely) olyanra, hogy a szabolcsi részeken esetleg magának a népességnek is bizonyos mértékű jelenlétével számolhatunk (BÓNA 1986, 27; BÓNA 1993, 80). Talán nem járunk messze a valóságtól, ha megkockáztatjuk a feltevést, hogy az ilyen típusú, erősen kihajló peremű, rövid nyakú, igen öblös hasú edények a zsinédgízes edények népe hatásának tulajdoníthatók, annál is inkább, mert a Somogyvár–Vinkovci-körből mindössze egyetlen darab (TASIĆ 1984) ismeretes. Ugyanezt látszik alátámasztani két, hasonló arányokat mutató, a morvaországi zsinórdisz leletek köréből származó aszim-

metrikus edény. Ezeknél három, arányosan elhelyezett, apró fül található a váll felső részén, a negyediknek a helyére a peremből induló szalagfül csatlakozik be (ONDRÁČEK 1960, Obr. 174. 1; ŠEBELA 1981a, 244, Taf. 4. 2). A fülek ilyen magasan történő elhelyezése megfigyelhető a fentebb idézett, budaörsi amforán (SCHREIBER 1972, 154, 1. kép 9). Kis számban előfordulnak kevésbé öblös, magasabb kivitelben korai nagyrévi együttesekben (KALICZ 1958, I. t. 13), három füllel (BÓNA 1963, Pl. IV. 6).

A fazekakhoz sorolható egyik töredék vállának felső harmadától lefele seprűdiszes (15. kép 2), hozzá a Kiskeszti/Malé Kosihy-Papföld (SK) lelőhelyről származó töredék mellett (TOČÍK 1981, 173, 214, Abb. 24. 10) leginkább az utóbbi években közölt, makói típusú leletegyüttesekben találunk párhuzamokat (KALICZ-SCHREIBER 1994, Abb. 10. 2), seprűdisz nélkül (CSÁNYI 1996, VI. t. 2. XV. t. 24).

Egy kis fazék különlegességét (17. kép 5) a peremből kiképzett, vízszintes irányú bütyök adja, amelyhez hasonló gyakran előfordul a Makó–Kosihy–Čaka-kultúrkör leletegyütteseiben (KALICZ 1968, Taf. VIII. 14, Taf. IX. 11; KALICZ-SCHREIBER 1994, 4. ábra 10, 6. ábra 3, 12. ábra 4; TOČÍK 1981, 173, 214, Abb. 24. 8, 15; VLADÁR 1966, 281).

A többi fazéktöredék (14. kép 1; 15. kép 4; 16. kép 2) a „minden idők fazeka” (CSÁNYI 1996, 54) kategóriába sorolható. Az elsőként említett darab hasonló lehetett a Jánosszállás-Katonaparton előkerült, kiegészített edényhez (KÜRTI 1974, 32, 7. kép). A másik két, vállán vízszintes, ujjbenyomásokkal tagolt bordával ellátott darab megfelelői Tiszakürtről ismeretesek (CSÁNYI 1996, VI. t. 3 = XVI. t. 7; VII. t. 3 = XVI. t. 7), a mi darabjaink a borda alatt durvított felületűek.

Tálak

A postvučedoli időszak (ECSEDY 1979a, 107), benne a Makó-kultúra egyik legjellegzetesebb edénytípusának, a belül díszített, eredetileg feltehetően négy lábón álló tál töredékének (17. kép 1 a–b) analógiáit a környező területekről legutóbb átfogó igénytel Kulcsár Gabriella gyűjtötte össze (KULCSÁR 1997, 27–28). Mintáját tekintve leginkább a szentes-jaksori példányhoz állhat a legközelebb (PATAY 1940, II. t. 1 a–b). Mivel nem gödörből, hanem szelvényből származik, így a leletegyüttes megtélésében nem játszik közvetlen szerepet.

Több példánnyal is képviselteti magát az erősen kihajló peremű, éles vállvonalú tál (13. kép 5, 8, 12; 14. kép 4; 17. kép 2), amely általában vése is gyakori a Makó-kultúrában (KALICZ 1968, 82, Taf. CXXVI. 3d; KALICZ 1984, 96, Taf. XXI. 13–15). Az újabban

közzétett lelőhelyek anyagából, ha gyér számban is, idézhetünk párhuzamokat (SZÉNÁSZKY 1988, 143, 145, 147, 5. kép 7, 9, 6. kép 2; KALICZ-SCHREIBER 1994, 41, 57, Abb. 12, 12; CSÁNYI 1996, 48, I. t. 4, XV. t. 4; KULCSÁR 1997, 21, VII. t. 4).

A kihajló peremű, a vállvonalon ujjbenyomással bordával tagolt, csonka kúpos testű tálak (13. kép 6, 9) közeli megfelelői egy békéscsabai, feltehetően sírból származó edény (NIKOLIN 1991, 73–75, 2. kép 1) és a Tisza-kürtön előkerült leletek, amelyek Csányi Marietta megállapítása szerint jó formai előzményei a későbbi Nagyrév-kultúra táljainak (CSÁNYI 1996 49, 55, IV. t. 1, XV. t. 13).

Bögrék

A leletegyüttes talán legfigyelemreméltóbb edénye az aszimmetrikus fülű bögre (13. kép 1 a–b). Az utóbbi években két összegzés is készült az ezzel a típussal kapcsolatos problémakörrel. Kalicz-Schreiber Rózsa 23 kárpát-medencei, morvaországi és észak-balkáni rézkori, kora bronzkori lelőhelyet sorol fel, ahonnan ehhez hasonló edények kerültek elő (KALICZ-SCHREIBER 1991, 11–14). Ezt a listát Endrődi Anna egy, a Harangedény-kultúra, Szigetszentmiklós-Üdülősoron feltárt telepén előkerült példánnyal egészíti ki (ENDRŐDI 1992, 84, 93–94, 121–122, 15–16. kép), közben bőségesen idézi a battonyai bögrén is látható, az edény fülének aljából induló, plasztikus bordadíszes minta párhuzamait, mind harangedényes mind az esetünkben sokkal inkább érdekes, kora nagyрэvi, kőtörési (BÓNA 1963, Pl. XII. 2, Pl. XIII. 11) környezetből. A csúcsban összefutó, négy bordadísz

miatt egy szőregi edényről is említést kell tennünk (BÓNA 1963, Pl. XI. 12). Egybehangzó megállapításuk szerint ez az edénytípus a Makó-kultúra végére, a Nagyrév-kultúra elejére tehető (ENDRŐDI 1992, 94; KALICZ-SCHREIBER 1991, 14). A battonyai edényhez, belső arányait tekintve, igen közeli megfelelőt találunk Budapest III.-Békásmegyver lelőhelyről, ugyancsak átmeneti időszakból (SCHREIBER 1972, 159, 6. kép 12), valamint a Somogyvár–Vinkovci-kultúra bőrzőncei lelőhelyéről (BONDÁR 1995, Pl. 173, 345).

A kisméretű bögrék töredékei (13. kép 2–3; 17. kép 4) szokatlanok a Makó-kultúra körében. Párhuzamokat Szeghalom-Környén véljük felfedezni s G. Szénászkó Júlia fejtegetéseivel egyetértve további megfelelőt a Somogyvár–Vinkovci-kultúrával rokon Ada-típusban kell keresnünk (SZÉNÁSZKY 1988, 149, 152, 8. kép 1; HORVÁTH 1981, Pl. II. 1).

Az egyik bögre (17. kép 7) elsősorban a díszítése, a sraffozott háromszögek miatt érdekes. Ez a fajta díszítés külső edényfelületen a környék korai bronzkorában idegen. Így egyelőre csak a belső díszes tálak mézsbetét nélküli, bekarcolt, sraffozott háromszögmintáira hivatkozhatunk, amelyek a Makó-kultúra kései fázisába sorolhatunk (KULCSÁR 1997, 28).

Csésze

Egy vékonyfalú csésze töredéke (17. kép 3) az első megközelítésre idegennek tűnik a makói kultúra körében, valójában a megszokott, S profilú tálak (KALICZ 1984, 96; KALICZ-SCHREIBER 1994, Abb. 9, 10; SZÉNÁSZKY 1988, 6. kép 1) kisméretű változata.

*

A bronzkor legkorábbi szakaszát Magyarország csaknem egész területén rövid, átmeneti időre a Makó-kultúra képviseli, amelynek sem az eredetéről sem a végéről nem rendelkezünk egyelőre kielégítő információval (BÓNA 1992, 11, 16). E kis battonyai leletegyüttes is, amely semmiképp sem sorolható e legkorábbi időszakba, legfeljebb hipotetikus felvetéseket enged meg ezzel kapcsolatban. Az amforák (14. kép 3; 16. kép 1; 16. kép 4), a fazekak (14. kép 1; 15. kép 2; 17. kép 5), a tálak (13. kép 5–6, 8, 12; 14. kép 4; 17. kép 2) darabjainak többsége, a csészetöredék (17. kép 3) a Makó-kultúra jellegzetes formáit idézi. Nem idegen ezek között az aszimmetrikus fülű bögre formája sem (13. kép 1 a–b). Az egyik fazék töredéke (15. kép 1) kapcsán viszont inkább zsinédíszes körből idéztünk párhuzamokat bőségesen. Nem világos azonban, hogy

ez a Makó-kultúra „eddig még alig kielemezett keleti eredetű, etnikus-kulturális mag”-jának (BÓNA é. n., 13; KALICZ 1968, 92–93, 97) egyik kései derivátuma-e, vagy egy olyan, az adott időben, nagy területeken, több kultúrában is jelen levő forma, mint a belső díszes tál (ECSÉDY 1979a, 106–107), illetve az aszimmetrikus fülű edény (SCHREIBER 1991, 11–13). Mirosław Buchwaldek például a morvaországi zsinédíszes kerámiának az általa IIIb-ként jelzett csoportja esetében a Kosihy-Čaka/Makó-kultúra bizonyos formáinak átvételével számol (BUCHWALDEK 1986, 138).

A kerámiaformák és díszítések más része viszont a korai bronzkor második szakaszát idézi és részben a Somogyvár–Vinkovci, illetve a korai nagyрэvi kultúrával rokonítható. Az előzőt illetően a Délkelet-Alföldről, analógiaként felhozható, gyér

számú, hiteles leletegyüttes miatt nem dönthető el, hogy az Ada- vagy a Gyula–Roşia-csoporttal kell számolnunk, a kis bögrék töredékei (13. kép 2–3; 17. kép 4), az Ada-csoport, a kiegészített amfora (14. kép 5) az utóbbi irányába mutat. Ha tekintetbe vesszük a Tiszakürtön (CSÁNYI 1996. II. t. 4. XV. t. 3) és Battonya-Aradí út I. lelőhelyen (SZÉNÁSZKY 1988. 5. kép 1) előkerült, osztott fülű korsótöredéket, az aszimmetrikus fülű bögre (13. kép 1 a–b) kapcsán idézett, a kötőrési csoport leleteivel mutatkozó egyezéseket, valamint azt, hogy a kötőrési csoport ott található, ahol korábban az Ada-csoport (BÓNA 1992. 15), akkor inkább az Ada-csoport felé billen a mérleg nyelve. Ez egyben utal arra a közegre is, amelyben a Makó-kultúra a Délkelet-Alföldön feloldódhatott⁷ (BÓNA 1992. 12; KULCSÁR 1997. 35–36).

A kora bronzkori, 1. sz. gödör esetében településföldrajzi szempontból figyelmet érdemel, hogy meglehetősen alacsony területen, ártérben jött elő. Hasonló jelenséget figyelt meg Kalicz-Schreiber Rózsa a Budapest III.-Aranyhegyi u. lelőhelyen (SCHREIBER 1994. 39). Amikor ezek a telepek léteztek, ha időszakosan is, de alacsony vízállással kell számolnunk. Ugyancsak településföldrajzi szempontból lehet érdekes, hogy a fenn tárgyalt gödör leletei a nagyrévi elemek miatt fiatalabbnak mutatkoznak az alig néhány száz méterre levő Aradí út II. és Fővezeték II. lelőhely anyagánál. Hasonló időrendi különbségek megfigyelhetők a délnyugat-szlovákiai Kosihy-Čaka lelőhelyeken is (TOČÍK 1981. 256–257).

KÉSO BRONZKORI LELETEK

I. szelvény: 1. Sötétszürke színű, fényezett felületű, íveltlen kihajló peremű, csonka kúpos nyakú, kettős csonka kúpos hasú *urna* (18. kép 1). Nyakán három sor vízszintes árkolás, vállán és hasvonalán három, illetve négy árkolt bütyök, vállán egy szalagfűl látható. Kiegészített. Ma.: 26 cm, pá.: 14,5 cm, fá.: 8 cm. 2. Vörösseszürke színű, kihajló peremű *csupor* (18. kép 2). Peremén vízszintes kidudorodások, nyakán egy bütyök, hasán letörött szalagfűl csonkja látható. Több töredék tartozik hozzá, mérhető részei: ma.: 10,5 cm, fá.: 6,5 cm. 3. Kisméretű, szürke színű, enyhén kihajló peremű, íveltlen gömbölyű aljú *csésze* (18. kép 3). Ferdén levágott pereme alatt három sor besimítás fut körbe, hasán négy, szimmetrikusan elhelyezett, felülről körülárlkolt bütyök között öt-öt vonalból álló, függőleges besimításköteg látható. Kiegészített. Ma.: 4,8 cm, pá.: 7 cm. 4. Sárgás-barnás színű, csonka kúpos testű, kihajló peremű *tál töredéke* (18. kép 4), vállán átfúrt bütyökfűl látható. Ma.: 6,5 cm, pá.: kb. 8,5 cm. 5. Enyhén behúzott peremű, nagyméretű *tál töredéke* (18. kép 5), amit perem fölé emelkedő széles szalagfűl díszít. 6. Kihajló peremű *tál* négy *töredéke* (19. kép 1), amelyeken a duzzadt peremből háromszög alakú, függőleges bordák indulnak ki, a tál vállán pedig függőleges bevagdálásokkal díszített tagolt borda fut körbe. 7. Nyomott gömbtestű, függőlegesen árkolt vállú *urna töredéke* (19. kép 2), vállvonalán kis szalagfűl.

II. szelvény: Szürke színű, árkolt bütykös *oldaltöredék* (19. kép 3).

III. szelvény: Széles, függőleges árkolásokkal, illetve függőleges bordával díszített vállú, szalagfüles *edény oldaltöredéke* (19. kép 4), nyakán ívelt árkolások nyomaival.

IV. szelvény: 1. Turbántekercses peremű *táltöredék* (19. kép 5). 2. Függőleges (19. kép 7) és vízszintes árkolá-

sokkal díszített *oldaltöredékek*. 3. Belülről vízszintes árkolásokkal díszített *tál darabja* (19. kép 8). 4. Ötszög átmet-szetű (19. kép 9) és szarvszerűen felesűcsosodó (19. kép 10) *szalagfülek* darabjai. 5. Közel hengeres alakot formáló kettős bütyök (19. kép 11).

V. szelvény: 1. Félkörben árkolt bütyökös *töredék* (19. kép 6). 2. Két-két bekarcolt vízszintes és ferde vonallal díszített *oldaltöredék* (19. kép 13).

Szelvényen kívüli szörványok az ásátás területéről: 1. Egyenes *peremtöredék* (19. kép 12) jobbra dőlő ferde bevagdálással. 2. Belső oldalukon vízszintes síkozással díszített edények *peremtöredékei* (19. kép 14). 3. Behúzott peremű *tál darabja* (20. kép 1) felülről árkolt bütyökkel. 4. *Oldaltöredék* szalagfülrel (20. kép 2). 5. *Oldaltöredékek* ívelt árkolásokkal díszítve (20. kép 3). 6. Kettős színű, függőleges árkolásokkal és bordával díszített *oldaltöredék* (20. kép 4). 7. Vízszintes árkolásokkal díszített *oldaltöredékek* (20. kép 5). 8. *Árkolt bütyökös darabok* (20. kép 6). 9. Behúzott és síkozott peremű *tálak töredékei* (20. kép 7). 10. Enyhén kihajló peremű, vállán bevagdálásokkal tagolt bordával ellátott *peremtöredék* (20. kép 9). 11. Behúzott peremű *táldarab* bütyökkel (20. kép 10). 12. Kis, háromszög alakú bütyökkel díszített *peremtöredékek* (20. kép 11). 13. Szélesen kihajló peremű *urnák peremtöredékei* (20. kép 12). 14. *Csésze hastöredéke* felcsúcsosodó bütyökös (20. kép 13).

9/I. szelvény: 1. Vékonyfalú, íveltlen kihajló peremű, kisméretű *tálka* töredékes *darabja*, vállát függőleges árkolások díszítik (21. kép 1). Ma.: 3,3 cm. 2. Erősen kihajló peremű, profilált vállú *tál töredéke* (21. kép 2). 3. Bevagdálásokkal tagolt, plasztikus bordadísz alatt széles függőleges árkolásokkal díszített *oldaltöredék* (21. kép 3). 4. Egy víz-

⁷ A leletegyüttes abszolút kormeghatározásához az a radiokarbon vizsgálat nyújt segítséget — Bln-2155 3870 40 BP —, amelynek elvégzéséért Hans Quittának tartozunk köszönettel.

szintes és egy kör alakú, benyomkodott ovális pontsorrall díszített *oldaltöredék* (21. kép 4). 5. Szalagfűl *töredéke* fényőágmintával (21. kép 5). 6. Belül vörös, kívül fekete, fényes felületű, kihajló peremű, vízszintesen árkolt nyakú pszeudovillanova *urna töredéke* (21. kép 6). 7. Széles, függőleges árkolásokkal díszített *urnák oldaltöredékei* (21. kép 7, 13; 22. kép 2). 8. Hármastütyökkel díszített *oldaltöredék* (21. kép 8). 9. Kettős színű, kör alakú árkolássorokkal díszített *oldaltöredék* (21. kép 9). 10. Háromszög alakú tütyökös *fazék peremtöredéke* (21. kép 10). 11. Belülről vízszintesen síkozott *tál peremtöredéke* (21. kép 11). 12. Vékonyfalú, ívelten kihajló peremű, gömbölyű hasú, kisméretű *csésze* (21. kép 12), vállát függőleges árkolások díszítik. 13. Enyhén kihajló peremű *fazék töredéke* (20. kép 8), vállán kissé jobbra dőlő bevagdálásokkal tagolt plasztikus borda fut. 14. Behúzott peremű *tál darabja* (22. kép 1), a peremen halványan látszó árkolt tütyök nyomával. 15. Síkozott peremű *tál töredéke* (22. kép 3). 16. Meredeken behúzott peremű *tálak darabjai*, a perem alatt tütyökkel (22. kép 4).

9/III. szelvény: 1. Belül vörös, kívül fekete színű, fényes felületű *urna oldaltöredéke*, hasán függőleges árkolások és plasztikus borda fut (22. kép 5). 2. Belül fekete, körbefutó vízszintes árkolásokkal díszített *tál töredéke* (22. kép 6). 3. Behúzott peremű *tál töredéke*, ferdén ívelt árkolásokkal a peremén (22. kép 7). 4. Belső oldalán vízszintesen árkolt *tál peremtöredéke* (22. kép 8).

9/IV. szelvény: 1. Ívelten kihajló peremű, vastag falú *tál darabja*, éles hasvonalala alatt halványan látszó, függőleges árkolások vannak (22. kép 9). 2. A duzzadt *peremtöredékei* és az alatta lévő plasztikus bordát is jobbra dőlő bevagdálások díszítik (22. kép 10). 3. Turbántekereses peremű *tálak töredékei* (22. kép 11). 4. Behúzott peremű *tálak darabjai*, egyiken letört tütyök nyoma (22. kép 12). 5. *Fazék peremtöredéke* (22. kép 13), háromszög alakú tütyökkel. 6. Fekete, kívül fényes felületű, vékony falú, kisméretű, enyhén kihajló peremű *csésze* (23. kép 14) kiugró vállvonalát függőleges kannelúrák díszítik. 7. *Urna hastöredéke*, széles, függőleges irányú, halványan látszó árkolásokkal (23. kép 15). 8. Szélesen kihajló peremű, pszeudovillanova típusú *urna nyakrésze* (22. kép 16), melyen széles vízszintes árkolások láthatóak.

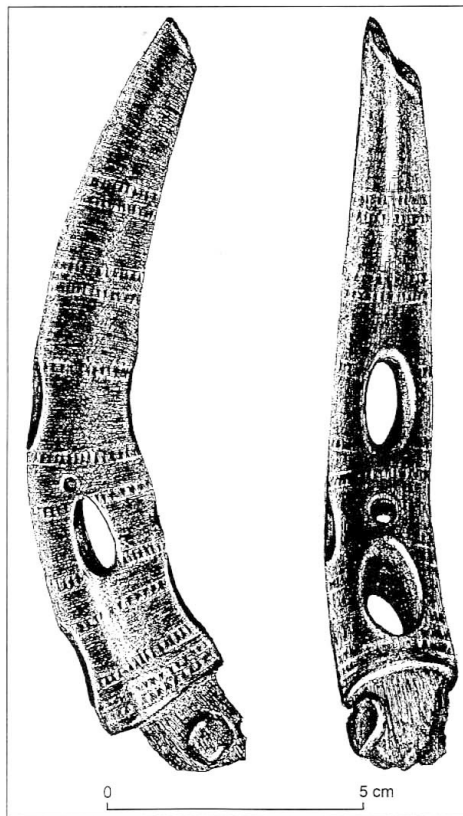
3. gödör: *Urna formájú edény oldaltöredéke* (23. kép 1), hasvonalán árkolt tütyökkel.

4. gödör: 1. Fekete, fényes felületű, durva megmunkálással, fordított csonka kúpos testű, egyfűlű *tál* (23. kép 2). Jellemzője, hogy pereme a fülénél be van nyomva az edény belseje felé. Ma.: 7,8 cm, pá.: kb. 15,5 cm, fá.: 5,7 cm. 2. Kettős színű, függőlegesen árkolt *urna hastöredéke* (23. kép 3), függőlegesen árkolt darabok. 3. Barnás vöröses színű, csonka kúpos testű, háromszög átmetszetű, perem fölé magasodó fűlű *tál töredéke* (23. kép 4). A fülnél az edény oldala erősen be van lapítva. Ma.: 6,5 cm. 4. Enyhén csücskös peremű, belső oldalán vízszintes árkolásokkal díszített *tál peremtöredéke* (23. kép 5). 5. Fekete, fényes felületű, kihajló peremű, öblös hasú *tál darabja* (23. kép 6), kihajló peremű darabok. 6. Turbántekereses peremű *tálak*

töredékei (23. kép 7). 7. Vízszintesen árkolt nyakú, hasú *oldaltöredékek* (23. kép 8).

5. gödör felső részéből előkerült kerámiaanyag: 1. Fordított csonka kúpos testű *tál* egyenes *peremtöredékei* (24. kép 1). 2. Csonka kúpos nyakú, nagyméretű *edény* enyhén ívelt *peremtöredékei* (24. kép 5). 3. Barna, fekete foltos, fordított csonka kúpos testű, perem fölé magasodó fűlű, kisméretű *csésze* töredékes füllel (24. kép 2). Ma.: 3,3 cm, pá.: 6,4 cm, fá.: 2,8 cm. 4. Ívelten kihajló peremű, öblös hasú *edény peremtöredéke* (24. kép 3), hasán tütyök látható. 5. Fekete, fényes felületű, kihajló peremű *csésze töredéke* (24. kép 6). 6. Durva anyagú, egyenes peremű *fazék töredéke*, a peremből kiinduló fül darabjával. 7. Vastag falú, kihajló peremű *edénytöredék*. 8. Szalagfűl darabja.

Az 5. gödör alsó részéből előkerült anyag: 1. Kettős színű, kívül fekete, fényes felületű, belül vöröses *edény oldaltöredéke*, amit függőleges árkolások díszítenek (24. kép 4). 2. Szarvasagancsból készített *zablaoldaltag* (2. kép).

2. kép: Csonk zablaoldaltag az 5. gödörből
Abb. 2: Stangenknebel aus der Grube 5

A zablá alsó és felső vége töredékes, megmaradt hossza: 14,5 cm. A domború-homorú oldalát az alsó felén két, 2 cm hosszú, 1,1 cm széles ovális lyukkal fúrták át. Közöttük 0,5 cm átmérőjű kerek átfúrás található. Ezekre merőlegesen, gyakorlatilag a másik két ovális átfúrás közötti távolságot egy harmadik, ovális átfúrással egészítették ki. Alsó végén töredékes nyúlványos végződés látható, amin egy gombszerűen faragott díszítés maradt meg. Tizenkét bevéselt, háromszög alakú mintából kialakított sor díszíti. Az alsó négy sor háromszögei párosan szemben állnak egymással, a felső két-két sornál az alapvonaltól szétnyílnak a háromszögek. A felső négy sor és az alsó két sor díszítő jellegű, míg a köztük lévő 3×2 sor megkülönböztetőleg az átfúrással nagyságát határozta meg.

6. gödör: 1. Öblös hasú *edény* bütyökű *oldaltöredéke* (23. kép 9). 2. Kihajló peremű *fazék* *peremtöredéke* (23. kép 10), vállán bevagdallással tagolt bordával, alatta seprűdűszes mintával. 3. Széles függőleges árkolással, felette két sor bekarcolt girlandmotívummal díszített *oldaltöredék* (23. kép 11). 4. Benyomott pontokból álló sornal díszített *oldaltöredék* (23. kép 12).

Urna alakú edények

Íveltlen kihajló peremű, csonka kúpos nyakú, kettős csonka kúpos hasú urna került elő az I. szelvény É-i részéből (18. kép 1).

A halomsíros kultúra jellemző leletei közé tartoznak a kónikus nyakú, kettős kúpos testű urnák. Ilyet ismerünk a tápé-szentégláégetői temető 188. sírjából, — ami formailag a mi urnánk szinte pontos megfelelője — fül nélkül két sor bütyökűszítéssel a 201. és a 426. sírből (TROGMAYER 1975, Taf. 16. 1, Taf. 18. 1, Taf. 38. 1). Formailag hasonló a Rákóczi-falva-csoport mindszent-óvodái (TROGMAYER 1985, Taf. V.) és a rákóczi-falvai (KOVÁCS 1981, Abb. 2.) lelőhelyről származó urnája. Itt a nyak vízszintes árkolása és a két sor árkolt bütyök is megtalálható, de az edényeknek két füle van, és girlandmotívumok díszítik. Kissé más változata a hajdúbagosi csoportban (KOVÁCS 1970, 4. ábra 14, 18) és az egyeki kultúra erdélyi anyagában (Oradea/Arad (Ro) (LÁSZLÓ 1973, Fig. 11. 3) is megvan. A bánáti Cruceni/Keresztes (Ro) temető leletei közül hasonló formájú, de függőlegesen árkolt hasú urnák ismertek (RADU 1973, Pl. 3. 5, Pl. 7. 1). A pilinyi kultúrában ritka ez a típus, a halomsíros hagyományok továbbéléseként jelenik meg egy-egy lelőhelyen (Bodrogeresztúr: KEMENCZEI 1984,

18. Taf. XXXIII. 14). A kyjaticei kultúrában szórványosan, pilinyi hatásként él tovább (Ózd-Kőalja: KEMENCZEI 1984, 43, Taf. XC. 2). A Csorva-csoport 30. sírjának hasonló, de függőlegesen árkolt hasú, árkolt bütykös, girlandmotívumos urnája Trogmayer Ottó elemzése szerint a csorvai anyagban megjelenő pszeudovillanova urnatípus, ami itt korábban található meg, mint a gávai területeken és a Dubovác-Zuto Brdo-csoport területéről került oda (TROGMAYER 1963, 104–106, Taf. X. 5).

A bánáti Cruceni temető anyagából hasonló formájú, csak függőlegesen árkolt hasú urnák kerültek elő (RADU 1973, Pl. 3. 5, Pl. 7. 1). A Vajdaság területén, a halomsíros kultúrában fellépő kónikus nyakú, kettős kúpos hasú urnatípus (ldos: TASIC 1974, 185) a mi urnánkhoz hasonlóbb változata megtalálható a Belegiš-kultúrában (TASIC 1966, T. III. 2, 3; TASIC 1974, Fig. 199). Az eddig elmondottak alapján feltételezhetjük, hogy a battonyai urna a halomsíros hagyományok továbbéléseként, a déli szomszéd kultúrákkal, elsősorban a Belegiš-kultúrával való kapcsolat hatásaként jelent meg az anyagban.

Pszudovillanova urnaforma⁸ részei a meredek szögben kihajló peremtöredékek (20. kép 12), a vízszintesen és függőlegesen árkolt díszű darabok is. A pszeudovillanova urnatípus jellemzője, hogy a szélesen kihajló perem alatt, az urna nyakrészét díszítette többsoros vízszintes árkolás (20. kép 5; 21. kép 6; 22. kép 16). Vízszintes árkolás látható hastöredéken (23. kép 8), ívelt árkolás pedig egy-egy oldaltöredéken (19. kép 4; 20. kép 3). Függőleges árkolásokkal díszített darab több helyről is előkerült (19. kép 7; 20. kép 4; 22. kép 2; 23. kép 3; 24. kép 4). Ennek az urnaformának a jellemzője a körülárkolt bütyök is. Ilyen került elő Battonyáról, a II. szelvényből (19. kép 3) és szórványként (20. kép 6), az alsó felén árkolt bütyökkel díszített darab pedig az V. szelvényből (19. kép 6). Egy, a 3. gödörben talált darabon a meredek szögben behúzott hastöredéket félkörívben árkolt bütyök díszíti (23. kép 1). Hasonlóak a Gáva-kultúra anyagából sok helyről ismertek (pl.: Füzesgyarmat: PATEK 1971, Taf. 23. 26; Köröm: KEMENCZEI 1984, Taf. CXL. 1; Prügy: KEMENCZEI 1984, Taf. CXLIX. 10, Taf. CLII. 17, Taf. CLV. 16; DEMETEROVÁ 1986, Tab. II. 4–5; LÁSZLÓ 1986, Taf. 3. 3; V. SZABÓ 1996, 23. kép 6–10, 28. kép 10, 49. kép 1 stb.).

⁸ *A forma nagy területen való megjelenése és a kárpát-medencei gávai kultúrával rokon kultúrák — Gáva-Holíhrady-Grănicești-kultúra, Reci-Medias-kultúra, Lapus I-II, Belegiš II, Bobda II-kultúra — kapcsolatával nagy szakirodalom foglalkozik (pl.: FOLTINY 1967, 49–71; FOLTINY 1968, 333–356; FOLTINY 1985, 111–120; DEMETEROVÁ 1986, 97–131; DEMETEROVÁ 1989, 168–181; SMIRNOVA 1974, 359–380; LÁSZLÓ 1973, 575–609; LÁSZLÓ 1986, 149–163; MEDOVIĆ 1989, 45–57; TASIC 1974, 185–256; KEMENCZEI 1971, 31–86; KEMENCZEI 1984, 58–86).*

Kör alakú árkolás díszít egy oldaltörédeket (21. kép 9), hasonló ismert Mediaşról/Meggyes (RO) (ZAHARIA 1965, Fig. 10. 2) és Körömről (KEMENCZEI 1984, Taf. CXLVII. 12).

Belül vörös, kívül fekete, fényes felületű urna függőleges besimítással és bordával díszített hasztörédeke került elő a 9/III. szelvényből (22. kép 5) és szőrványként (20. kép 4). A Gáva-kultúra anyagában Gávavencsellőn, Nagyhalászon (KEMENCZEI 1984, Taf. CXXIX. 3, 9), Hódmezővásárhelyen (V. SZABÓ 1996, 32. kép 4, 37. kép 4, 43. kép 7) találunk hasonló darabokat.

Több oldaltörédeket függőleges irányú, széles besimítások, árkolások díszítenek (21. kép 7, 13; 22. kép 15). Párhuzamaik a Gáva-kultúra anyagából többek között Hódmezővásárhely-Batidáról és Szőregről ismertek (V. SZABÓ 1996, 28. kép 10, 51. kép 4). A 4. gödörben talált darabon a széles besimítások fölött két sor, ívelt bekarcolássor fut (23. kép 11). Ennek a motívumnak a párhuzama a halomsíros kultúra anyagából, a tápé-széntégláégetői temető 614. sírjából (TROGMAYER 1975, Taf. 52) és Battonya-Vadászán-tanya lelőhelyről (SZ. KÁLLAY 1983, 15. kép 5) ismert.

Feltehetően kihajló peremű, nyomott gömbtestű, árkolt vállú urnák darabjai a függőleges árkolással és szalagfüllel ellátott törédekek (19. kép 2, 4). Az urnamezős kultúra (PATEK 1968, Taf. III. 21–22, 24. típus, pl.: Szentendre-Szigetmonostor: PATEK 1968, Taf. CXXI. 5, CXXIII. 2, 4, 6) és a Csorva-csoport (TROGMAYER 1963, Taf. XVI. 15) anyagában megjelenő urnatípus a gávai kultúra hagyatékából is ismert (Nyíregyháza-Bujtos: KEMENCZEI 1984, Taf. CXXX. 13, Nyírlugos: KEMENCZEI 1984, Taf. CXXX. 21).

Ívelten kihajló peremű, öblös hasú edény peremtörédeke került elő az 5. gödörből, hasán bütyök látható (24. kép 3). A kihajló peremű, rövid, ívelt nyakú urnatípus előzménye a gávai kultúrában a berkeszi kultúra kétfülű urnája lehetett (Tállya: KEMENCZEI 1984, 66, Taf. CLXXXVII. 1, Tiszabercel: KEMENCZEI 1984, Taf. CXXXI. 28). Öblös hasú, kihajló peremű edény ismert Nagykállóról (KEMENCZEI 1982, Abb. 6. 5) és Cucoraniból is (LÁSZLÓ 1986, Taf. 5. 10).

Csészék

Az I. szelvény É-i részéből került elő egy félgömbaljú, kisméretű csésze. Enyhén kihajló, ferdén levágott pereme alatt három sor besimítás fut körbe, hasán négy, szimmetrikusan elhelyezett, felülről körülárkolt bütyök között, öt-öt vonalból álló függőleges besimításköteg látható (18. kép 3). Ez a forma által-

ános használt a halomsíros kultúrában (TROGMAYER 1975, Taf. 46. 3, Taf. 48; KOVÁCS 1975, 3. t. 25), a berkeszi kultúrában (KOVÁCS é. n., Fig. 16. 5), majd a hajdúbagosi csoportban (KOVÁCS 1970, 2. ábra 4–5), valamint az urnamezős kultúrában is (PATEK 1968, Taf. VII. 15. típus, Taf. LXXV. 16). A gávai kultúrára nem jellemző, anyagából Mezőcsát-Burokhalomról ismerünk egy félgömbaljú, árkolt bütyökcsészét (KEMENCZEI 1984, Taf. CXXXIII. 20), Nyíregyháza-Bujtosról és Alsóbereckiből egy-egy árkolt vállú csészét (KEMENCZEI 1984, Taf. CXXX. 15, Taf. CXXXIV. 2).

Az I. szelvény É-i részéből került elő egy kihajló peremű csupor, amelynek peremén vízszintes kidudorodások, nyakán egy bütyök, hasán letörött szalagfül csonkja látható (18. kép 2). A forma általánosan elterjedt, hasonló ismert a halomsíros anyagból is pl. Battonya-Vadászán tanya lelőhelyről (SZ. KÁLLAY 1983, 12. kép 15). Ívelt csuporformát ismerünk a gávai anyagból fültörédekkel Szabolcsról, bütyökkel Prügéről (KEMENCZEI 1984, Taf. CXXXI. 23, Taf. CXLIX. 8) és a kelet-szlovákiai Zemplínske Kopcanyból (DEMETEROVÁ 1986, Tab. X. 5).

Kisméretű, vékony falú, ívelten kihajló peremű, függőlegesen árkolt vállú csészék darabjai (21. kép 12; 22. kép 14) és fényes, ívelten kihajló peremű csésze törédeke (24. kép 6) is található a leletanyagban. Ezek általános késő bronzkori típusok.

Háromszög alakú, felcsúcsosodó bütyök díszíti egy csésze hasvonalát (20. kép 13). Hasonlót ismerünk a gávai kultúra anyagából, Nagykállóról (KEMENCZEI 1982, Abb. 6. 6), Körömről (KEMENCZEI 1984, Taf. CXLIV. 11) és Szentseről (PÁVAI 1992, VIII. t. 4).

Az 5. gödör felső részéből került elő egy fordított csonka kúpos testű, kisméretű, perem fölé magasodó — törédekes — fülű csésze (24. kép 2).

Tálak

Kisebb-nagyobb mértékben behúzott peremű tálak törédekei a legtöbb feltárt felületből előkerültek. Megemlítendő egy nagyméretű tál darabja az I. szelvény É-i részéből, amin a szalagfül a perem fölé emelkedik (18. kép 5). Hasonló ismert a gávai kultúra anyagából, Körömről (KEMENCZEI 1984, Taf. CXXXV. 8, Taf. CXLIV. 7).

Több darabon a meredek, szinte derékszögben ívelt peremen csücskös bütyök található (20. kép 10; 22. kép 4, 12). Hasonló a Hódmezővásárhely-Solt-paléi darab (V. SZABÓ 1996, 41–42. 41. kép 7), de ott a bütyökből ívelt vonalköteg-díszítés indul ki, aminek a szerző déli, a Belegiš II, Kalakača-kör felé mutató kapcsolatot tulajdonít. A battonyai bütyökcsészés tál-

típus is előfordul a Kalakača-kultúrában (MEDOVIĆ 1981, Taf. VI. 9–10). V. Szabó Gábor a déli hatású motívumok közé sorolja a benyomkodott pontokkal kísért vonaldíszes darabokat is (V. SZABÓ 1996, 42. 32. kép 2–3). Ehhez hasonló a battonyai példány (23. kép 12). Ez a motívum gyakori a kyjaticei kultúra edényművességében is (Szajla : KEMENCZEI 1984, Taf. LXXXIII. 8, Taf. LXXXIV. 1; Aggtelek: KEMENCZEI 1984, Taf. CL. 18–22; Bükkszentlászló: D. MATUZ 1994, XVII. t. 5, 10).

A behúzott peremű táltöredéken ferdén ívelt árkokok látszanak (22. kép 7), halványan látszó árkolt bütyök egy másikon (22. kép 1). Egy jellegzetes darabon, a behúzott peremű tálon felülről körbeárkolt bütyök látható (20. kép 1). Hasonló, csak alulról árkolt bütyökdíszű tál került elő szőrványként Tiszavasváriból (KEMENCZEI 1984, Taf. CXXXII. 2). A behúzott peremű tál általánosan használt késő bronzkori típus, népcsoporthoz nem köthető. Analógiái a gávai telepek anyagából is nagy számban ismertek (KEMENCZEI 1984, 67. Taf. CXXXIV. 2–4, Taf. CXXXVII. 15–16 stb.).

A feltárt leletanyagban nagyon kevés a behúzott, síkozott peremű táltöredék (20. kép 7; 22. kép 3). A késő halomsíros, korai urnamezős kultúra használta először ezt a díszítésmódot, az urnamezős kultúra fő díszítőmotívumává vált.

Behúzott, turbántekercses peremű táltöredéket valamivel többet találunk (19. kép 5; 22. kép 11; 23. kép 7). Reinecke BD-től a Ha C-ig volt használatban (PATEK 1968, Taf. VI. 23. 31. típus). A Ha A-tól általános késő bronzkori díszítést a gávai népesség hagyatékában is megtaláljuk (KEMENCZEI 1984, 67. 70; pl.: Köröm: KEMENCZEI 1984, Taf. CXLIII. 5, 8, Taf. CXXXVI. 6, Taf. CXXXVIII. 8; Prügy: KEMENCZEI 1984, Taf. CXLVIII. 7–8. 13).

Kisebbszámú mértékben kihajló peremű tálak (esetleg különböző edények, urnák stb.) töredékei nagy számban fordulnak elő a leletanyagban.

Ívelt kihajló peremű, profilált vállú tálak töredékei több helyről is előkerültek (23. kép 6). Az éles hasvonal alatt halvány, függőleges árkokok látszódnak az egyik darabon (22. kép 9). Ezt a típust a pilinyi népességtől vette át a gávai nép, döntően a kultúra első szakaszában készítették (KEMENCZEI 1984, 67. Taf. CXXLI. 5, Taf. CXXXIV. 21).

Megemlítendő egy kihajló peremű tál négy töredéke, amelyeken a duzzadt peremből háromszög alakú, függőleges bütyök indulnak ki, vállán pedig függőleges bevagdálásokkal díszített, tagolt borda fut körbe (19. kép 1).

A bevagdalt borda alatt seprűs díszítés látható egy darabon (23. kép 10), ami a gávai kultúrára is jellemző (KEMENCZEI 1982, Abb. 5. 2, Abb. 7. 7, 14 stb.).

Enyhén kihajló peremű tálakat díszít a vállvonalon futó, függőleges bevagdálásokkal tagolt, plasztikus borda (20. kép 8–9) vagy a vállvonalan látható bütyök (21. kép 2).

Az egyenes és kihajló peremű tálak általánosan használtak a késő bronzkor folyamán, a gávai leletanyagban is megtalálhatóak különböző variációi (KEMENCZEI 1984, 67. Taf. CXXV. 4, 9, Taf. CXXXIX. 1–2, 9–10 stb.).

Az I. szelvény É-i részéből került elő egy fordított csonka kúpos testű, kihajló peremű tál darabja, vállán átfűrt bütyöktől látható (18. kép 4). A csonka kúpos testű, füles csészék általános típusok tárgyalt korszakunkban, a gávai anyagban is vannak hasonlóak (KEMENCZEI 1984, 69. Taf. CXXV. 7, Taf. CXXXIX. 4, Taf. CLVIII. 18).

A 9/I. szelvényben találtak egy töredékes fél tálat. Széles ívben kihajló pereme alatt, a vállvonalan függőleges bevagdálással fut körbe (21. kép 1).

A kissé csücskös peremű tál darabja a 4. gödörből származik (23. kép 5), általánosan használt típus tárgyalt korszakunkban.

A szélesen kihajló, belső oldalukon vízszintesen síkozott peremű tálak vagy urnák (19. kép 14; 21. kép 11) előzménye az urnamezős kultúrában található meg, a Ha A₁ időszak elejétől terjedt el a korszak kultúráiban. Nagy számban ismerjük a gávai kultúra hagyatékából, többek között Poroszló-Aponhátról, Körömről, Prügyről (KEMENCZEI 1984, 67. 70, Taf. CXXVII. 11, Taf. CXXXVIII. 16, Taf. CXLIX. 1–2, 14), Baks-Temetőpartról, Hódmezővásárhelyről (V. SZABÓ 1996, 17. kép 5–7, 10–13, 29. kép 2. 4, 7, 11) és Erdélyből (LÁSZLÓ 1986, Taf. 2. 11) is.

Belső díszes, belül vízszintes árkokokkal díszített tálak töredékei is találhatóak a battonyai anyagban (19. kép 8; 22. kép 6, 8). A belső díszes táltípust először a lausitzi kultúra népe alkalmazta, majd általánosan elterjedt a késő bronzkori népeknél. Kemenczei Tibor feltételezése szerint a gávai kultúrába valószínűleg a kyjaticei kultúra közvetítésével került (KEMENCZEI 1984, 68; Prügy: KEMENCZEI 1984, Taf. CL. 6; Köröm: KEMENCZEI 1984, Taf. CXXXVII. 21 stb.). Megtalálható ez a díszítés a szlovákiai (Somotorska hora: DEMETEROVÁ 1986, Tab. VII. 6, 8, 18) és az erdélyi gávai (Grănicești–Holihady-kultúra) anyagban (Grănicești: LÁSZLÓ 1986, Taf. 4. 3) is.

A 4. gödörből került elő két töredékes edény. Az egyik fekete, fényes felületű, durva megmunkálású, fordított csonka kúpos testű, egyfűlű tál. Jellemzője, hogy pereme a fülénél be van nyomva az edény belseje felé (23. kép 2). A másik barnás-vöröses színű, csonka kúpos testű, háromszög átmetsze-

tű, perem fölél magasodó fülű tál töredéke. A fülnél az edény oldala erősen be van lapítva (23. kép 4).

Ez a típus a gávai kultúra kései szakaszára jellemző, ilyen formák kerültek elő Hódmezővásárhelyről (KEMENCZEI 1984, 70. Taf. CXXIV. 5; V. SZABÓ 1996, 38, 45. kép 1), Körömről és Prügéről (KEMENCZEI 1984, Taf. CXXXV. 9, Taf. CLIV. 7). Az általunk ismertetett egyik edényhez (25. kép 4) legjobban hasonlító darab Körömről származik (KEMENCZEI 1984, Taf. CXLV. 11). Hasonló típus került elő Erdélyből, Mediaşról (Meggyes), aminek anyagát Zaharia a Ha B időszakra datálta (ZAHARIA 1965, 91. Fig. 6, 4–4a). A többi erdélyi darabot is a Reci–Mediaş-kultúra fiatalabb szakaszára datálják (VASILIEV–ALDEAN–CIUGUDEAN 1991, Fig. 39, 5–6, 10). Analóg darabokat ismerünk még Lechinta-de-Muresről (Maroslekenye) (POPESCU 1925, 318. Fig. 4), Magala IV. települési rétegéből (SMIRNOVA 1974, 367. Fig. 3, 10), Somotorról (PASTOR 1958, Obr. 3) és a bánáti Reme-tea Mare (Temesremete) Gáva–Mediaş jellegű telep-anyagából (GUMĂ 1993, Pl. XXXVI. 11).

A battonyai település 4. gödrének anyagát e két korhatározó töredék alapján a gávai kultúra klasszikus szakaszára, a Ha A periódus végére datáljuk.

Fazekak

Általában fazekak díszítőmotívuma a perem ferde bevagdálása. Jobbra dőlő bevagdálás van egy darabon (19. kép 12), hasonlóan díszítették a peremet és a közvetlenül alatta futó plasztikus bordát is egy másikon (22. kép 10).

A gávai kultúrában megtalálható ez a díszítési mód, általában behúzott vagy egyenes peremű tálat díszít és nagyjából balra dőlő a rovátkolt minta (KEMENCZEI 1984, 67–68; Köröm: KEMENCZEI 1984, Taf. CXXXVII. 7, 16, Taf. CXXXVI. 11, Taf. CXXXVIII. 9; Prügy: KEMENCZEI 1984, Taf. CLIII. 8 stb.). Előfordul enyhén kihajló peremű edényeken és jobbra dőlő bevagdálás is lehet ez a díszítés (KEMENCZEI 1984, Taf. CXLII. 2, 6, 10, Taf. CLI. 9, Taf. CLIV. 22; V. SZABÓ 1996, 33, 39. kép 5, 42. kép 5). Megjelenik ez a motívum a gávai kultúra második fázisára (Ha A1–B1) datált szlovákiai Somotorska horai lelőhelyen (DEMETEROVÁ 1986, Tab. IV. 3, 5–6, Tab. V. 2, Tab. VII. 18) is.

A kyjaticai kultúra felsőtárkány-várhegyi és bükszentlászló-nagysánci földvárában talált hasonló anyag elemzésekor ezt a díszítéstípust (ott az egyenes vagy enyhén kihajló peremet általában jobbra dőlő ferde bevagdálás díszíti, gyakori ez a motívum a perem alatt futó bordán is) vajdasági és Al-Duna-vidéki analógiák alapján a Ha B periódus második felére (Ha B2–3 periódus) datáltuk (D. MATUZ 1992, 17–19, XXI. t. 2,

3, XXV. t. 2, 5, XXVI. t. 11; D. MATUZ 1994, XII. t. 2, 6–7, XVI. t. 5, 7–9). S bár a gávai kultúrában korábban jelentkezik ez a motívum, feltehetően ott is a kultúra déli eredetű összetevőire utal.

A háromszög alakú bütyökkel díszített fazék-töredékek is megtalálhatóak az anyagban (20. kép 11; 21. kép 10; 22. kép 13). Általános típus, ismert a halomsíros kultúrában (KOVÁCS 1975, 1. t. 4:2, 3. t. 29:1, 6. t. 59:1; SZ. KÁLLAY 1983, 11. kép 7–8), a berkeszi kultúrában (KOVÁCS é. n., Fig. 11, 19–20, Fig. 13, 10), a pilinyi kultúrában (KEMENCZEI 1984, Taf. XXI. 1–2, 8) és természetesen a gávai kultúrában is (KEMENCZEI 1984, 68, Taf. CXXX. 9, Taf. CXLII. 1. stb.).

A szalagfülek (18. kép 1, 5; 19. kép 2, 4; 20. kép 2; 23. kép 2) mellett megtalálhatóak a leletanyagban az átfúrt bütyökfülek (18. kép 4), a háromszög átmetszetű (23. kép 4) és a trapéz átmetszetű fülek (19. kép 9). Megemlítendő egy halszálkamintával díszített szalagfűl darabja (21. kép 5), ami valószínűleg lausitzi, illetve kyjaticai hatásra jelent meg az anyagban. Érdekesebb darab a bütykös fültöredék (19. kép 10). A keleti származású motívum jellemző az erdélyi Noa-kultúrára (FLORESCU 1964, Fig. 1, 4, Fig. 8, 3; FLORESCU 1990, Fig. 13, 7–8), megtalálható a Reci–Mediaş-kultúra (VLASSA–DĂNILĂ 1962, Fig. 3, 3) és a berkeszi kultúra (KOVÁCS é. n., 37, Fig. 15, 19, 22) leletei között is. A gávai anyagban is gyakori díszítőmotívummá vált, a battonyaihoz leginkább hasonlító darabok Körömről származnak (KEMENCZEI 1984, 70, Taf. CXLIII. 3, 14–15, Taf. CXLV. 12). Tovább él ez a fültípus a Bosut-kultúra vajdasági területein (MEDOVIC 1978, Taf. CX. 6, Taf. CXI. 5–6, Taf. CXII. 4).

Általánosan használt motívum a függőleges bevagdálásokkal tagolt bordadísz (20. kép 9; 21. kép 3), az ujjbenyomásokkal tagolt borda (20. kép 8). Találhatóak a leletek között kisebb-nagyobb bütykök (21. kép 8), lapos fogófülek, vízszintes, hengeres fogófül (19. kép 11) is.

Csontzabla

Az 5. gödörből előkerült szimmetrikus, kétsíkú, faragott végződéssel ellátott csont zablápálca (2. kép) tipológiai alapon a kétsíkú, szimmetrikus, faragott végződéssel ellátott Spiš típusú zablákon belül a Borjas típusú zablák körébe tartozik. Datálása, típusát és lelőkörményeit figyelembe véve, a Ha A₂ periódus (D. MATUZ 1994a, 214).

A gávai kultúra publikált anyagában nem fordul elő csont zablápálca említése, viszont a kultúra poroszló-aponháti telepén talált csonttárgyon bevészt háromszög alakú sorokból kialakított mintákat láthatunk (PATAY 1976, Abb. 4. 5).

Battonya-Georgievics tanyán az 1978-as ásátás során nem került elő késő bronzkori objektum, a gávai cserepek a szelvényekben szétszórtan, kövek, esetleg paticsdarabok között helyezkedtek el (18. kép 1–5; 19. kép 1–14; 20. kép 1–7, 9–13), keverten a rézkori és a kora bronzkori anyaggal. Az 1979-es ásátás anyagából legjelentősebb egy zárt gödör, az 5. gödör (24. kép 1–6), ami az agancszablát (2. kép) tartalmazta, valamint a 4. gödör (23. kép 2–8), ami jelentősebb mennyiségű és kormeghatározásra alkalmas cserépanyagot adott. Kevesebb gávai lelet került elő a 3. (23. kép 1) és a 6. (23. kép 9–12) gödörből. Ezek alapján a battonyai település egyrészt, szakaszosan vagy átmeneti szállásként használt telep lehetett.

Leletanyagunk vizsgálatánál láttuk, hogy az általános, népcsoporthoz nem köthető késő bronzkori formákon és díszítménytípusokon kívül két datálható értékű lelet típus különíthető el. A korábbi periódust a késő halomsíros kultúra hagyományait őrző, a tápéi típusú anyagot rákóczi falvi típusokkal ötvöző, a Belegis-kultúrával kapcsolatot tartó kerámiaanyag — az I. szelvény három edénye (18. kép 1–3) és a 6. gödör leletei (23. kép 9–11) — képviseli. Ez a Reinecke-féle BD periódusra datálható. A későbbi periódust a gávai kultúra klasszikus szakaszára datálható leletanyag (19. kép 3, 6–7; 20. kép 1, 3–6; 21. kép 6, 9, 11; 22. kép 5, 15–16, különösen a két fülénél benyomott peremű tal: 23. kép 2, 4) jelenti.

A gávai kultúrának terepbejárás adatok alapján több klasszikus lelőhelyét ismerjük Battonya környékéről. A legjelentősebb anyag Felsőszőlők I–II, Nagy-Gyep dűlő I, Pécskai gyep II, Tómpapuszta-Fatorony területéről származik.⁹ Szórványok ismertek még a Gödrösök-dűlő és a Vörös Október Tsz homokbányája területéről (KEMENCZEI 1984, 152; RégFüz 29 (1976) 5; ArchÉrt 105 (1978) 291).

V. Szabó Gábor a csorvai temetőt és körét a BD–Ha A1 periódusra, a Gáva-kultúrát megelőző

horizontra teszi, a két kultúra egymás mellett élését és részleges egyidejűségét elveti. A Gáva-kultúra előtt feltételez egy protogáva időszakot (BD–Ha A1), a Gáva és vele rokon kultúrák kialakulását a Ha A1 időszakra teszi. A kultúra Dél-Alföldön való megjelenését nem vándorlások, hanem egy egyesülési folyamat, a bronzművesség megnövekedésére épülő fejlődés eredményének tekinti (V. SZABÓ 1996, 28–29, 38, 46). Felhívja a figyelmet arra, hogy a déli kultúrákkal határos zónában, mint pl. Battonya területén a BD–HaA–HaB periódusban intenzíven érvényesülnek mindkét oldal hatásai (V. SZABÓ 1996, 41–42, 46, 81. j.).

A battonyai lelőhelyek kronológiája: a klasszikus halomsíros anyag keltezése a Reinecke BC periódus, a susani típusú edénylelet kora a Ha A1 periódus.¹⁰ A Georgievics-tanyai korai anyag a Reinecke BD periódusra, a protogáva időszakra, a későbbi anyag pedig a gávai kultúra klasszikus szakaszára, a Ha A periódus második felére tehető. Ennek alapján a Battonya-Georgievics-tanyai telepet két periódusban (BD és Ha A időszak) lakhatták. A Vadaszán-tanya lelőhelyen szórványként előkerült álsinegdíszes cserepek az Insula Banului-csoport, illetve a Babadag-, Basarabi-, Bosut-kultúrákkal mutatnak kapcsolatot a Ha B periódus idején (SZ. KÁLLAY 1983, 58, 12. kép 9; SZ. KÁLLAY 1986, 164–165).

Feltehetően a késő halomsíros hagyományokat megőrző népcsoportok belső fejlődés, a déli területekkel való intenzív kapcsolat által létrehozták a gávai kultúra egy sajátos, helyi változatát.

Nem ismerjük még pontosan a gávai kultúra belső kronológiáját, helyi csoportjait, újabb kutatásokra, nagyobb ásításokra lenne szükség egy esetleges dél-alföldi csoport elkülönítéséhez, aminek egyik lelőhelye a battonyai lehetne.¹¹

9 Szabó J. J.: *Battonya határában településtörténeti képe az újkőkortól az Árpád-korig.* (Kézirat a Battonya-monográfiára számára)

10 Kállay Ágota leközlő a Battonya környéki halomsíros lelőhelyeket (SZ. KÁLLAY 1983, 42–60), a halomsíros kultúra, a tápéi temető korával párhuzamosítható sajátos változatát a Rákóczi falva-csoporttal hozza összefüggésbe. Ezek datálása Reinecke B C periódus, de szórványosan megjelennek a lelőhelyeken Ha A–B korú (síkozott peremű talak, álsinegdíszes edénytöredék) darabok is. A szerző egy fül fölött bütyökkel díszített bögre analógiát a Cruceni–Belegis–Zuto Brdo–Gürle Mare-körben találta meg, tehát már ebben az időben kapcsolat volt a két szomszédos kultúrkör között.

Fontos a területen a Battonya-Holecska-tanya lelőhelyen előkerült edénylelet, ami a Ha A periódus első felére datálható és a bégaszuszanyi/susani leletekkel, a Susani-csoport népével mutat feltűnő rokonságot (SZ. KÁLLAY 1986, 159–165). Kállay Ágota úgy véli, hogy az edények földbe kerülésének ideje a Ha A periódus közepe, oka a Gáva-kultúra terjeszkedése volt.

11 Ezúton mondunk köszönetet lektorainknak, Kalicz Nándornak és V. Szabó Gábornak hasznos tanácsaikért.

IRODALOM

- ALEXANDROV 1994 Alexandrov, S.: *The prehistoric site of Radomir-Vahovo: some problems of the Early Bronze Age in South-Western Bulgaria (Northern connections)*. In: *Relation Thracico-Illyro-Helléniques*. Actes du XIVe Symposium national de thracologie (à participation internationale). Băile Herculane 14–19 septembre 1992. Ed.: Roman, P. – Alexianu, M. Bucarest 1994, 117–129.
- BANNER 1941 Banner J.: *Újabb edények a vas megyei gyűjteményekben*. DuSzemle 8 (1941) 3–16.
- BERCIU 1964 Berciu, D.: *Quelques données préliminaires concernant la civilisation de Cernavodă*. SlovArch 12 (1964) 269–280.
- BÓNA 1963 Bóna, I.: *The Cemeteries of the Nagyrév Culture*. Alba Regia 2–3 (1961–62) 1963, 11–23.
- BÓNA 1965 Bóna, I.: *The Peoples of Southern Origin of the Early Bronze Age in Hungary I–II*. Alba Regia 4–5 (1963–64) 1965, 17–63.
- BÓNA é. n. Bóna I.: *A korai bronzkori somogyvári-csoport leletei Nagyvejkéről. — Funde der frühbronzezeitlichen Somogyvár-Gruppe aus Nagyvejke*. SzBBÁMÉ 1971–1972 (é. n.) 3–16.
- BÓNA 1986 Bóna I.: *Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I*. In: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Szerk.: Entz G. Budapest 1986, 15–91.
- BÓNA 1992 Bóna, I.: *Bronzezeitliche Tell-Kulturen in Ungarn*. In: *Bronzezeit in Ungarn*. Hrg.: Meier-Arendt, W. Frankfurt am Main 1992, 9–41.
- BÓNA 1993 Bóna I.: *A honfoglalás előtti népek*. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája I. Szerk.: Cservenyák L. Nyíregyháza 1993, 63–137.
- BONDÁR 1995 Bondár, M.: *Early Bronze Age settlement patterns in South-West Transdanubia*. Antaeus 22 (1995) 197–268.
- BUCHWALDEK 1986 Buchwaldek, M.: *Kultúra se šnurou keramikou ve střední Evropě*. Praha 1986.
- CHEBEN 1984 Cheben, I.: *Sídlisko badenskej kultúry v Biňi. — Siedlung der Badener Kultur in Biňa*. SlovArch 32 (1984) 147–177.
- COMȘA 1972 Comșa, E.: *Quelques problèmes concernant le néolithique final et la période de transition à l'âge du bronze dans les régions nord et ouest pontiques*. Balcanica 3 (1972) 59–92.
- CSALOG 1941 Csalog J.: *A vučedol-zóki típusú kerámia lelőhelyei Tolna vármegyében. — Fundorte der Vučedol-Zóker Keramik in dem Komitate Tolna*. ArchÉrt 54 (1941) 6–14.
- CSÁNYI 1996 Csányi M.: *Újabb adat kelet-magyarországi bronzkorunkhoz. — New Data of the Early Bronze Age of East Hungary*. Tisicum 9 (1996) 45–75.
- DEMETEROVÁ 1986 Demeterová, S.: *Počiatky gávskej kultúry na Východnom Slovensku. — Die Anfänge der Gáva-Kultur in der Slowakei*. SlovArch 34 (1986) 97–131.
- DEMETEROVÁ 1989 Demeterová, S.: *Stav výskumu jukovýchodných populačných polí. — Forschungsstand der südöstlichen Urnenfelder*. ArchRohzi 41 (1989) 168–181.
- DRAGANOV 1990 Draganov, V.: *Kultura Cernavodă III na teritoriji Bolgariji i zapadno Cernomorsko-poberezsja*. Dobrudzsa 7 (1990) 156–179.
- ECSEDY 1973 Ecsedy I.: *Újabb adatok a tiszántúli rézkor történetéhez. — New data on the history of the copper age in the region beyond the Tisza*. BMMK 2 (1973) 3–38.
- ECSEDY 1978 Ecsedy, I.: *Excavations at Lánycsók in 1976. (Preliminary report)* JPMÉ 22 (1977) 1978, 119–135.
- ECSEDY 1979 Ecsedy, I.: *The People of the Pitgrave Kurgans in Eastern Hungary*. Fontes ArchHung, Budapest 1979.
- ECSEDY 1979a Ecsedy, I.: *Die Siedlung der Somogyvár-Vinkovci Kultur bei Szava und einige Fragen der Frühbronzezeit in Südpannonien*. JPMÉ 23 (1978) 1979, 97–136.
- ECSEDY 1981 Ecsedy I.: *A kelet-magyarországi rézkor fejlődésének fontosabb tényezői. — On the factors on the Copper Age development in Eastern Hungary*. JPMÉ 26 (1981) 73–95.
- ECSEDY 1982 Ecsedy I.: *Későbronzkori leletek Boglárleléről. — Late Copper Age finds from Boglárlelle*. ComArchHung 1982, 15–26.
- ECSEDY 1982a Ecsedy I.: *Ásatások Zók-Várhegyen. — Excavations at Zók-Várhegy (1977–1982). Preliminary report*. JPMÉ 27 (1982) 59–105.
- EMÓDI 1985 Emódi, I.: *Asupra inceputului epocii bronzului în Bihor-Zu dem Ansfang der Bronzezeit im Bihor-Gebiet*. Thraco-Dacia 6 (1985) 123–143.
- ENDRÓDI 1992 Endrődi A.: *A korabronzkori Harangedény kultúra telepe és temetője Szigetszentmiklós határában. — The settlement and cemetery of the Bell-Baker Culture in the district of Szigetszentmiklós*. In: Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán I. Szerk.: Havassy P. BTM Műhely 5. Budapest 1992, 83–207.
- FIGLER 1994 Figler, A.: *Die Fragen der Frühbronzezeit in Nordwest-Transdanubien*. ZM 5 (1994) 21–38.
- FLORESCU 1964 Florescu, A. C.: *Contribuții la cunoașterea culturii Noua*. AM 2–3 (1964) 143–216.
- FLORESCU 1990 Florescu, M. – Florescu, A.: *Unele observații cu privire la geneza culturii Noua în zonele de curbură ale Carpaților Răsăriteni*. AM 13 (1990) 49–102.
- FOLTINY 1967 Foltiny, St.: *Neue Angaben zur Kenntnis der urnenfelderzeitlichen Keramik im südlichen Teile des Karpatenbeckens*. Apulum 6 (1967) 49–71.
- FOLTINY 1968 Foltiny, St.: *Zum Problem der sogenannten „Pseudo-Protovillanovannen“*. Origini 2 (1968) 333–356.
- FOLTINY 1985 Foltiny, St.: *Zur urnenfelderzeitlichen Keramik im Banat*. WABI 71 (1985) 111–120.
- GAZDAPUSZTAI 1959 Gazdapusztai Gy.: *Adatok Csongrád megye késői bronzkorának ismeretéhez*. Csongrád Megyei Tanulmányok 1959:1, 17–24.

- GUMĂ 1993 Gumă, M.: *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României. — Die Zivilisation der älteren Eisenzeit Südwestrumäniens*. Bibliotheca Tracologica 4 București 1993.
- HONTI 1981 Honti Sz.: *Rézkori temetkezés Balatonbogláron. — Ein Grab aus der Kupferzeit von Balatonboglár*. SMK 4 (1981) 25–38.
- HORVÁTH 1981 Horváth, F.: *Ada-type artefacts of the Early Bronze Age in the southern Alföld*. MFMÉ 1980/1981-1 (1981) 7–30.
- HORVÁTH 1983 Horváth, F.: *A rézkor*. In: Szeged története 1. Szerk.: Kristó Gy. Szeged 1983, 66–78.
- HORVÁTH 1985 Horváth, F.: *Contributions to the Early and Middle Bronze Age of southern Alföld*. MFMÉ 1982/83-1 (1985) 55–71.
- HORVÁTH 1990 Horváth, L. A.: *Beziehungen zwischen der Tiefebene und Transdanubien in der mittleren Kupferzeit*. ZM 2 (1990) 81–100.
- KALICZ 1968 Kalicz, N.: *Die frühbronzezeitlichen Brandbestattungen in der Umgebung der Gemeinde Alsónémedi*. Acta ArchHung 9 (1958) 195–210.
- KALICZ 1968 Kalicz, N.: *Die Frühbronzezeit in Nordostungarn*. Budapest 1968.
- KALICZ 1974 Kalicz, N.: *A balatoni csoport emlékei a Dél-Dunántúlon. — Funde der Balaton-Gruppe in Südtransdanubien*. JPMÉ 14–15 (1969–1970) 1974, 75–96.
- KALICZ 1973 Kalicz, N.: *Über die chronologische Stellung der Balaton-Gruppe in Ungarn*. In: Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur. 8–11. Dezember 1969. Hrg.: Chropovský, B. Bratislava 1973, 131–136.
- KALICZ 1980 Kalicz, N.: *Újabb adatok a rézkori hunyadiahalmi csoport időrendjéhez. — Neue Beiträge zur Chronologie der kupferzeitlichen Hunyadiahalm-Gruppe*. SzMMÉ 1979–1980 (1980) 43–58.
- KALICZ 1981 Kalicz, N.: *Die Kopflosen Idole der Badener Kultur und ihre südlichen Beziehungen*. In: XI. Internationales Symposium über das Spätneolithikum und die Bronzezeit. Xanthi 4–10 Oktober 1981. Symposia Thracica 1981, 232–256.
- KALICZ 1981a Kalicz, N.: *Neue Aspekte über die Chronologie der Nyírség-Gruppe*. SlovArch 29 (1981) 67–74.
- KALICZ 1982 Kalicz, N.: *Die terminologischen und chronologischen Probleme der Kupfer- und Bronzezeit in Ungarn*. In: Atti del X. Simposio Internazionale sulla fine del Neolitico e gli inizi dell'età del Bronzo in Europa. Red.: Aspes, A. Verona 1982, 117–137.
- KALICZ 1982a Kalicz, N.: *A Balaton-Lasinja kultúra történeti kérdései és fémleletei. — The historical problems of the Balaton-Lasinja Culture and its metal finds*. ArchÉrt 109 (1982) 3–18.
- KALICZ 1984 Kalicz, N.: *Die Makó-Kultur*. In: Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans. Hrg.: Tasić, N. Beograd 1984, 93–107.
- KALICZ 1985 Kalicz, N.: *On the chronological Problems of the Neolithic and Copper Age in Hungary*. MittArch Inst 14 (1985) 21–51.
- KALICZ 1989 Kalicz, N.: *Die chronologische Verhältnisse zwischen der Badener Kultur und den Kurgan-Gräbern in Ostungarn*. Prachistorica XV. Acta Inst. Praehistorici Universitatis Carolinae Pragensis. Acta des XIV. Internationales Symposium Prag–Liblice 20–24. 10. 1986. Hrg.: Buchwaldek M. – Pleslova-Štikova, E. Praha 1989, 121–132.
- KALICZ 1991 Kalicz, N.: *Beiträge zur Kenntnis der Kupferzeit im ungarischen Transdanubien*. In: Die Kupferzeit als historische Epoche. Symposium Saarbrücken und Otzenhausen 6–13. 11. 1988. Hrg.: Lichardus, J. Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 55 (1991) 347–387.
- KALICZ 1992 Kalicz, N.: *Die Balaton-Lasinja Kultur und ihre südlichen Beziehungen*. StudPraehist 11–12 (1992) 313–333.
- KALICZ 1993 Kalicz, N.: *Le Bassin du Danube moyen, la Plaine pannonienne*. In: Atlas du Néolithique européen. L'Europe orientale. E.R.A.U.L. Ed.: Otte, M. Liège 1993, 285–342.
- KALICZ-SCHREIBER 1991 Kalicz-Schreiber, R.: *A Somogyvár-Vinkovci kultúra dél-északi irányú közvetítő szerepe a korabronzkorban. — Die Vermittlungsrolle in süd-nord Richtung der Somogyvár-Vinkovci-Kultur in der frühen Bronzezeit*. BudRég 28 (1991) 9–43.
- KALICZ-SCHREIBER 1994 Kalicz-Schreiber, R.: *Siedlungsfunde und ein Brandgrab der frühbronzezeitlichen Makó-Kultur in Budapest*. ZM 5 (1994) 39–59.
- SZ. KÁLLAY 1983 Sz. Kállay Á.: *A késő bronzkori halomsíros kultúra időszakának leletei Battonya határában. — Die Funde der Spätbronzezeitlichen Hügelgräberzeit in Battonya*. ArchÉrt 110 (1983) 42–60.
- SZ. KÁLLAY 1986 Sz. Kállay Á.: *Késő bronzkori edénydepot Battonya határában. — Spätbronzezeitliches Gefäßdepot in der Umgebung von Battonya*. ArchÉrt 113 (1986) 159–165.
- KARMANSKI 1970 Karmanski, S.: *Bakarnodobni lokaliteti jugozapadne Bačke. I–II*. Odžaci 1970.
- KEMENCZEI 1971 Kemenczei T.: *A gávai kultúra leletei a miskolci múzeumban. — Funde der Gáva-Gruppe im Miskolczer Museum*. HOMÉ 10 (1971) 31–86.
- KEMENCZEI 1982 Kemenczei, T.: *Die Siedlungsfunde der Gáva-Kultur aus Nagykálló. — A Gáva-kultúra teleleletei Nagykállóról*. FolArch 33 (1982) 73–95.
- KEMENCZEI 1984 Kemenczei, T.: *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*. Budapest 1984.
- KOREK 1985 Korek J.: *Adatok a bolerázi csoport alföldi elterjedéséhez. — Beiträge zur Verbreitung der Boleráz-Gruppe im Alföld*. ArchÉrt 112 (1985) 193–204.
- KOVÁCS é. n. Kovács, T.: *Eastern connections of North-Eastern Hungary in the late Bronze Age*. FolArch 18 (1966–1967) é. n., 27–58.
- KOVÁCS 1970 Kovács T.: *A hajdúbagosi bronzkori temető. — Bronze Age cemetery at Hajdúbagos*. FolArch 21 (1970) 27–47.
- KOVÁCS 1975 Kovács, T.: *Tumulus cultures cemeteries of Tiszafüred*. RégFüz Ser II. No 17. Budapest 1975.

- KOVÁCS 1981 Kovács, T.: *Zur Problematik der Entstehung der Hügelgräber in Ungarn*. SlovArch 29 (1981) 87–96.
- KULCSÁR 1997 Kulcsár G.: *Adatok a Dél-Alföld kora bronzkori történetéhez (Hódmezővásárhely-Barci-rét kora bronzkori települése) I.* In: Látták Trója kapuit. Szerk.: Havassy P. Gyulai Katalógusok 3. Gyula 1997, 13–56.
- KÜRTI 1974 Kürti B.: *Újabb adatok a Dél-Alföld kora bronzkorához. — Neuere Angaben zur Frühbronzezeit der Süd-Tiefebene*. MFMÉ 1971-2 (1974) 29–51.
- LÁSZLÓ 1973 László, A.: *Consideratii asupra ceramicii de tip Gáva din Hallstatul timpuriu. — Betrachtungen über die Keramik vom Typ Gáva der frühen Hallstattzeit*. SCIV 24 (1973) 575–609.
- LÁSZLÓ 1986 László, A.: *Zu den Beziehungen zwischen der Oberen Theißgegend und dem nordöstlichen aus-senkarpatischen Raum in der älteren Hallstattzeit. Eine neue Gruppe der Gáva-Höllwady Kultur in der Suce-ava-Hochebene*. In: Hallstatt Kolloquium. Veszprém 1984. Hrg.: Jerem, E. Budapest 1986, 149–163.
- MACHNIK 1979 Machnik, J.: *Krąg kulturowy ceramiki sznurowej*. In: Prahistoria ziem polskich. Tom II. Neolit. Hrg.: Hensel, W. – Wiślański, T. Wrocław–Warsawa–Kraków–Gdańsk 1979, 337–411.
- D. MATUZ 1992 D. Matuz E.: *A kyjaticei kultúra földvá-ra Felsőtárkány-Várhegyen. — Die Erdburg der Kyja-tice-Kultur auf dem Berg Felsőtárkány-Várhegy*. Agria 27–28 (1992) 5–84.
- D. MATUZ 1994 D. Matuz E.: *A kyjaticei kultúra földvá-ra Bükkzentlászló-Nagysáncon. — Erdburg der Kyja-tice-Kultur in Bükkzentlászló-Nagysáncon*. HOMÉ 32 (1994) 9–54.
- D. MATUZ 1994a D. Matuz E.: *Késő bronzkori csontzab-la Battonyáról. — Spätbronzezeitliche Stangenkebel aus Battonya*. In: A kőkortól a középkorig. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged 1994, 211–217.
- MEDOVIĆ 1976 Medović, P.: *Eneolitisko naselenije „Brza Vrba” kod Kovina. — The Aeneolithic settle-ment „Brza Vrba” near Kovin*. Grada 6–7 (1976) 5–18.
- MEDOVIĆ 1978 Medović, P.: *Naselja starijeg gvozdenog doba u Jugoslovenskom Podunavlju. — Die relative Chronologie der Ältesten Eisenzeit im Jugoslawischen Donauebiet*. Beograd 1978.
- MEDOVIĆ 1981 Medović, P.: *Die alteisenzeitliche Sied-lung Kalakača bei Beška*. Materijali 19 (1981) 13–42.
- MEDOVIĆ 1989 Medović, P.: *Kanelovana keramika pre-laznog perioda u Vojvodini. — Kannelierte Keramik der Übergangsperiode in der Vojvodina*. RVM 31 (1988–89) 1989, 45–57.
- MORINTZ-ROMAN 1968 Morintz, S. – Roman, P.: *Aspekte des Ausgangs des Äneolithikums und der Übergangstufe zur Bronzezeit in Raum der Niederdo-nau*. Dacia 12 (1968) 45–129.
- MRT 8 Jankovich B. D. – Makkay J. – Szőke B. M.: *Békés megye régészeti topográfiája. A szarvasi járás. Békés megye topográfiája 2. Magyarország régészeti topog-ráfiája 8.* Szerk.: Makkay J. Budapest 1989.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1964 Němejcová-Pavúko-vá, V.: *Sídliisko bolerázského typu v Nitrianskom Hrad-ka-Vysokom brehu. — Siedlung der Boleráz-Gruppe in Nitriansky Hrádok*. SlovArch 12 (1964) 163–268.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1974 Němejcová-Pavúko-vá, V.: *Beitrag zum Kennen der Postboleráz-Entwicklung der Badener Kultur*. SlovArch 22 (1974) 237–360.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1979 Němejcová-Pavú-ková, V.: *Počiatky bolerázskej skupiny na Slovensku. — Die Anfänge der Boleráz-Gruppe in der Slowakei*. SlovArch 27 (1979) 17–50.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981 Němejcová-Pavú-ková, V.: *Náčrt periodizácie badenskej kultúry a jej chronologických vzťahov k juhovýchodnej Európe. — An outline of the periodical system of Baden Culture and its chronological relations to Southeast Europe*. SlovArch 29 (1981) 261–296.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1982 Němejcová-Pavú-ková, V.: *Periodisierung der Badener Kultur und ihre chronologischen Beziehungen zu Südosteuropa*. Thracia Praehistorica. Supplementum Pulpudeva 3 (1978) 1982, 150–176.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1984 Němejcová-Pavú-ková, V.: *K problematike trnavia a konča bolerázskej skupiny na Slovensku. — Zur Problematik von Dauer und Ende der Boleráz-Gruppe in der Slowakei*. Slov Arch 32 (1984) 75–146.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1991 Němejcová-Pavú-ková, V.: *Typologische Fragen in der relativen und absoluten Chronologie der Badener Kultur*. SlovArch 39 (1991) 59–90.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1992 Němejcová-Pavú-ková, V.: *Kulturhistorische Verhältnisse in Südosteuropa zu Beginn des Horizontes Ezero–Baden und die möglichen Wege von Kontakten mit dem ägäisch-ana-tolischen Gebiet*. StudPraehist 11–12 (1992) 362–384.
- NIKOLIN 1991 Nikolin E.: *Őschor*. In: Békéscsaba törté-nete. Első kötet a kezdetektől 1848-ig. Szerk.: Jankovich B. D. – Erdmann Gy. Békéscsaba 1991, 63–87.
- ONDRÁČEK 1960 Ondráček, J.: *Nové nálezy se šňítro-vou keramikou na Židlochovicku. — Neue Funde der Schmirkeramik in der Umgebung von Židlochovice in Mähren, Menin*. ArchRohzl 12 (1960) 477–483, 499–500.
- PASTOR 1958 Pastor, J.: *Sídliskový výskum na Somo-torskej hore r. 1955. — Siedlungsforschung auf dem Berg von Somotor im Jahre 1955*. SlovArch 6 (1958) 314–346.
- PATAY 1940 Patay P.: *Vučedoli stilusú talpas tálak elter-jedése Magyarországon. — La répartition des plats á pied du type Vučedol en Hongrie*. ArchÉrt 53 (1940) 1–12.
- PATAY 1973 Patay, P.: *Probleme der Beziehungen der Bodrogkeresztúrer und der Badener Kultur*. In: Symposium über die Entstehung und Chronologie der Ba-dener Kultur. 8–11. Dezember 1969. Hrg.: Chropov-ský, B. Bratislava 1973, 353–363.

- PATAY 1976 Patay, P.: *Vorbericht über die Ausgrabungen zu Poroszló-Aponhát*. FolArch 27 (1976) 193–207.
- PATAY 1987 Patay P.: *A Tiszalúc-sarkadi rézkori telep ásátásának eddigi eredményei. — Bisherige Ergebnisse der Ausgrabung in der kupferzeitlichen Siedlung von Tiszalúc-Sarkad*. FolArch 38 (1987) 89–120.
- PATAY 1995 Patay, P.: *Die kupferzeitliche Siedlung Tiszalúc-Sarkadpuszta und die Hunyadi-halom-Kultur*. In: *Neuere Daten zur Siedlungsgeschichte und Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens*. IPH 7. Hrg.: Kovács, T. Budapest 1995, 109–115.
- PATEK 1968 Patek, E.: *Die Urnenfelderkultur in Transdanubien*. Budapest 1968.
- PATEK 1971 Patek, E.: *Eine Siedlung der frühen Gáva-Kultur und ein Sarmatengrab in Füzessgyarmat*. Mitt-ArchInst 2 (1971) 51–55.
- PÁVAI 1992 Pávai É.: *Késő bronzkori gödör Szentes-Belsőcserről. — Spätbronzezeitliche Grube an dem Fundort Szentes-Belsőcsér*. MFMÉ 1989/90-1 (1992) 49–62.
- POPESCU 1925 Popescu D.: *Fouilles de Lechința-de-Mureș*. Dacia 2 (1925) 304–344.
- RACZKY 1991 Raczky, P.: *New Data on the southern Connections and Relative Chronology on the „Bodrogkeresztúr-Hunyadi halom” Complex*. In: *Die Kupferzeit als historische Epoche*. Symposium Saarbrücken und Otzenhausen 6–13. 11. 1988. Hrg.: Lichardus J. Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 55 (1991) 329–346.
- RADU 1973 Radu, O.: *Cu privire la necropole de la Cruceeni. (jud. Timiș)*. SCIV 24 (1973) 503–520.
- ROMAN 1976 Roman, P.: *Kontakte der Coțofeni-Kultur mit den Baden-Kostolac und Vučedol Kulturen im Westen Rumâniens*. Istraživanja 5 (1976) 143–148.
- ROMAN 1977 Roman, P.: *The Late Copper Age Coțofeni Culture of South-East Europe*. BAR Suppl. 32 (1977).
- ROMAN 1979 Roman, P.: *Die südlichen Beziehungen der Badener Kultur*. Dacia 23 (1979) 307–311.
- ROMAN 1992 Roman, P.: *Beiträge zur Problematik der schnurverzierten Keramik Südosteuropas*. Mainz am Rhein 1992.
- ROMAN-NÉMETHI 1978 Roman, P. – Némethi, I.: *Cultura Baden în România*. București 1978.
- ROMAN-NÉMETHI 1986 Roman, P. – Némethi, I.: *Descoperiri din perioada timpurie (pre-Otomani) a epocii bronzului în nord-vestul României*. SCIV 37 (1986) 198–232.
- SCHREIBER 1972 Schreiber R.: *A korabronzkor kérdése Budapest. — Die Probleme der Bronzezeit in Budapest*. ArchÉrt 99 (1972) 151–166.
- ŠEBELA 1981 Šebela, L.: *Die mährische Schnurkeramik und die Frühbronzezeit*. SlovArch 29 (1981) 181–189.
- ŠEBELA 1981a Šebela, L.: *Ein Forschungsüberblick zur mährischen Schnurkeramik*. JMV 64 (1981) 177–188, 243–244.
- SMIRNOVA 1974 Smirnova, G. I.: *Complexele de tip Gáva-Holihrady — o cumunitate cultural-istorică*. SCIV 25 (1974) 359–380.
- SULIMIRSKI 1968 Sulimirski, T.: *Corded Ware and Globular Amphorae North-East of the Carpathians*. London 1968.
- SVEŠNIKOV 1971 Svešnikov, I. K.: *Kulturni smuovoj keramiki zahidnoj častini URSS*. In: *Arheologija Ukrainskoj RSR*. I. Red.: Telegin, D. A. Kiev 1971, 292–308.
- SZABÓ 1983 Szabó J. J.: *Késő rézkori telep és középkori falu leletmentése Gyöngyöshalász határában. — Rettungsgrabung einer spätkupferzeitlichen Siedlung und eines mittelalterlichen Dorfes in der Nähe von Gyöngyöshalász*. Agria 19 (1982–1983) 1983, 5–34.
- V. SZABÓ 1996 V. Szabó G.: *A Csorva-csoport és a Gáva-kultúra kutatásának problémái néhány Csongrád megyei leletgyűttes alapján. — Forschungsprobleme der Csorva-Gruppe und der Gáva-Kultur aufgrund einiger Fundverbände aus dem Komitat Csongrád*. MFMÉ – StudArch 2 (1996) 9–109.
- SZABÓ-VÖRÖS 1979 Szabó J. J. – Vörös I.: *Gepida lelőhelyek Battonya határában. — Gepidische Fundorte in der Gemarkung von Battonya*. ArchÉrt 106 (1979) 218–230.
- SZÉNÁSZKY 1988 G. Szénászkly J.: *Kora bronzkori leletek Békés megyéből. — Frühbronzezeitliche Funde aus dem Komitat Békés*. ArchÉrt 114–115 (1987–1988) 1988, 141–155.
- TASIĆ 1966 Tasić, N.: *Problèmes de la culture des champs d'urnes à surface plane dans le région de Vojvodina*. Starinar 17 (1966) 15–26.
- TASIĆ 1974 Tasić, N.: *Bronzono doba*. In: *Praistorija Vojvodine. — Vojvodina in prehistory*. Hrg.: Brukner, B. – Jovanović, B. – Tasić, N. Novi Sad 1974, 185–256.
- TASIĆ 1975 Tasić, N.: *Cernavodă III i Boleraz nalazi u jugoslovenskom Podunavlju i problem hronološkog odnosa kultura bakarnog doba karpatsko-podunavskih oblasti. — Découvertes de Cernavoda III et Boleraz dans la partie Yougoslave du Bassin Danubien et problème du rapport chronologique des cultures de l'âge du cuivre des régions Carpat-Danubiennes*. Balcanica 6 (1975) 9–21.
- TASIĆ 1984 Tasić, N.: *Die Vinkovci-Kultur*. In: *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans*. Hrg.: Tasić, N. Beograd 1984, 15–28.
- TASIĆ 1995 Tasić, N.: *Eneolithic Cultures of Central and West Balkans*. Beograd 1995.
- TOČÍK 1981 Točík, A.: *Malé Kosihy osada zo staršej doby bronzovej. — Malé Kosihy altbronzezeitliche Siedlung*. MatArchSlov 4, Nitra 1981.
- TORMA 1969 Torma I.: *Adatok a badeni (pécéli) kultúra bolezási csoportjának magyarországi elterjedéséhez. — Beiträge zur Verbreitung der Boleráz-Gruppe der Badener-Kultur in Ungarn*. VMMK 8 (1969) 91–106.
- TORMA 1973 Torma, I.: *Die Boleráz-Gruppe in Ungarn*. In: *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur*. 8–11. Dezember 1969. Hrg.: Chropovský, B. Bratislava 1973, 483–512.
- TORMA 1977 Torma I.: *Rézkori telep Páriban. — Kupferzeitliche Siedlung von Pári*. SzBBÁMÉ 6–7 (1975–1976) 1977, 29–59.

- TROGMAYER 1963 Trogmayer, O.: *Beiträge zur Spätbronzezeit des südlichen Teils der ungarischen Tiefebene*. Acta ArchHung 15 (1963) 85–122.
- TROGMAYER 1975 Trogmayer, O.: *Das bronzezeitliche Gräberfeld bei Tápé*. Fontes ArchHung Budapest, 1975.
- TROGMAYER 1985 Trogmayer, O.: *A szegedi nagytáj bronz- és koravaskorának néhány kérdéséről. — Über einige Probleme der Bronze- und Frühisenzeit des Szegeder Großraumes*. Acta Ant et Arch Suppl. 5 (1985) 3–16.
- VASILIEV–ALDEA–CIUGUDEAN 1991 Vasiliev, V. – Aldea, I. – Ciugudean, H.: *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuții arheologice așezarea fortificată de la Teleac. — Le centre d'habitat fortifié de Teleac (Département d Alba). Contributions à la connaissance de la première époque du fer dans ariere intercarpatique de Roumanie*. Cluj–Napoca, 1991.
- VLADÁR 1962 Vladár, J.: *Nagyrévské sídlsko v Čaka. — Nagyréver Siedlung in Čaka*. SlovArch 10 (1962) 319–340.
- VLADÁR 1966 Vladár, J.: *Zur Problematik der Kosihy-Čaka-Gruppe*. SlovArch 14 (1966) 245–336.
- VLASSA–DĂNILĂ 1962 Vlassa, N. – Dănilă, St.: *Săpăturile arheologice de la Sărâțel. — Les Fouilles archéologiques de Sărâțel*. MCA 8 (1962) 341–347.
- ZAHARIA 1965 Zaharia, E.: *Remarques sur le Hallstatt ancien de Transylvanie. Fouilles et trouvailles de Medias 1958*. Dacia 9 (1965) 83–104.

KUPFER- UND BRONZEZEITLICHE SIEDLUNGSSPUREN IN DER GEMARKUNG VON BATTONYA

Mária BONDÁR – Edit D. MATUZ – János József SZABÓ

In Battonya auf dem Georgievics-Gehöft plante man die Anlage eines Brunnens für intensive Erdölgewinnung. Diese Arbeit hätte den archäologischen Fundort gefährdet, darum wurde es notwendig, 1978 und 1979 hier Rettungsgrabungen durchzuführen (Abb. 1; Abb. 3. 1–2). In den zwei Ausgrabungssaisons kam es zur Freilegung von 12 Quadranten, in denen insgesamt zwei geschlossene Fundensembles (Grube 1 und 5) vorkamen. Die weiteren Funde stammen nicht aus Objekten. Der Aufbewahrungsort des Fundmaterials ist das Munkácsy-Mihály-Museum zu Békéscsaba.

Die kupferzeitlichen Funde wurden von Mária Bondár, die frühbronzezeitlichen von János József Szabó und die spätbronzezeitlichen von Edit D. Matuz bearbeitet.

Das spätkupferzeitliche Fundmaterial kann nur typologisch abgeordnet werden, keine einzige geschlossene Grube kam vor. Die Gefäßserie besteht aus wenigen Formen. Die meisten Bruchstücke stammen aus Schüsseln (Abb. 5. 1, 4, 8; Abb. 6. 2, 3; Abb. 7. 3, 4; Abb. 8. 5, 7, 8, 9; Abb. 9. 1; Abb. 11. 3; Abb. 12. 4, 7) bzw. aus Töpfen (Abb. 5. 5, 9; Abb. 9. 4, 7; Abb. 10. 2, 6; Abb. 11. 1, 2, 4; Abb. 12. 6, 7, 8). Es gibt nur wenige Amphorenreste (Abb. 5. 3; Abb. 6. 4; Abb. 7. 6; Abb. 10. 1; Abb. 12. 9). Die Krüge (Abb. 7. 2; Abb. 9. 3) und die Nöpfe (Abb. 6. 1; Abb. 7. 1, 5) sind durch einige Scherben vertreten. Die Verfasserin ist der Meinung, daß ein Wandstück (Abb. 5. 2) aus einer zweigeteilten Schüssel stamme, und auf diesem Fragment die Spuren der Teilungswand und auch die Stelle des Teilungsknopfes zu sehen wären. Ihre Zweifel und die Meinung der Kollegen wurden in der Anmerkung 2 zusammengefaßt.

Die spätkupferzeitlichen Funde sind in die frühe Periode der Badener Kultur zu datieren. Von der Verfasserin wurde der Inhalt der frühen Stufe der Badener Kultur ausführlicher untersucht, in die — nach dem heutigen Forschungsstand die Boleráz- und Cernavodă III-Perioden eingereicht werden können, aber nach den neuen Forschungen

von Nándor Kalicz auch eine vorangehende Protoboleráz-Protocernavodă-Phase existierte (KALICZ 1982a; KALICZ 1985; KALICZ 1989; KALICZ 1992). In der forschungsgeschichtlichen Übersicht wird auch die Forschungsgeschichte der Cernavodă III-Kultur behandelt (BERCIU 1964; MORINTZ-ROMAN 1968; COMȘA 1972; ECSEDEY 1973; NĚMEJCOVÁ-PAVŮKOVÁ 1974; TASIĆ 1975; MEDOVIĆ 1976; ECSEDEY 1981; NĚMEJCOVÁ-PAVŮKOVÁ 1981; DRAGANOV 1990; NĚMEJCOVÁ-PAVŮKOVÁ 1992; ALEXANDROV 1994), da die Äußerungen dieser Kultur — trotz dem, daß sich mehrere Forscher damit schon beschäftigten — bis dahin nur flüchtig erforscht werden konnten, und so ihr Forschungsniveau das der Boleráz-Gruppe noch nicht erreichen konnte. Die Boleráz-Gruppe wurde von den heimischen und ausländischen Archäologen mehrmals behandelt, ihre Kennzeichen sind gut umgrenzbar (NĚMEJCOVÁ-PAVŮKOVÁ 1964; TORMA 1969; KALICZ 1974; KARMANSKI 1970; KALICZ 1973; PATAY 1973; TORMA 1973; NĚMEJCOVÁ-PAVŮKOVÁ 1974; TASIĆ 1975; ROMAN 1976; TORMA 1977; ROMAN 1977; ECSEDEY 1978; ROMAN-NĚMEI 1978; ROMAN 1979; NĚMEJCOVÁ-PAVŮKOVÁ 1979; NĚMEJCOVÁ-PAVŮKOVÁ 1981; KALICZ 1981; HONTI 1981; NĚMEJCOVÁ-PAVŮKOVÁ 1982; ECSEDEY 1982; ECSEDEY 1982a; KALICZ 1982; SZABÓ 1983; NĚMEJCOVÁ-PAVŮKOVÁ 1984; KOREK 1984; PATAY 1987; KALICZ 1989; HORVÁTH 1990; KALICZ 1991; NĚMEJCOVÁ-PAVŮKOVÁ 1991; ROMAN 1992; HORVÁTH 1993; TASIĆ 1995).

Es wird festgestellt, daß die Deutungen und auch die Terminologie bezüglich der Cernavodă-Kultur, Protoboleráz- und Boleráz-Gruppe recht verschieden sind. Nach der Meinung einiger Forscher sind die Cernavodă III-Kultur und die Boleráz-Gruppe zwei verschiedene Kulturen (NĚmejcová-Pavůková, Tasić, Medović, Roman, Kalicz, Raczky). Diese Forscher verbanden die zwei Begriffe miteinander nicht. Andere Archäologen benutzen den Namen Cernavodă III-Boleráz (Ecseedy, Szabó, MRT 8). Hinsichtlich des neuerlich erkannten und gegenwärtig nur auf wenigen Fundorten nachweisbaren Fundhorizon-

tes Protoboleráz ist noch eine Ungewißheit bemerkbar, was die Bezeichnung des, der Boleráz-Gruppe bzw. der Cernavodă III-Kultur unmittelbar vorangehenden Fundmaterials betrifft: Es kommen die Bezeichnungen „frühes Boleráz“, „Protoboleráz“, „Protocernavodă III“, „frühes Cernavodă“, „Vorbaden“, „Frühecernavodă“ usw. vor. Die Verfasserin ist mit den Meinungen einverstanden, nach denen das Cernavodă III und das Boleráz zwei verschiedene Kulturen sind, die sich aus voneinander abweichenden kulturellen Grundlagen entfalteten.

Der in Battonya erschlossene Siedlungsteil gehört zu einer kurzfristigen Siedlung, deren Funde einige markante Elemente der Cernavodă III-Kultur, ferner auch denen der Boleráz-Gruppe ähnliche, aber noch nicht echte Boleráz-Kennzeichnungen aufweisen. Dieser Fundort gilt als ein neuer Fundpunkt auf der Verbreitungskarte des Protoboleráz-Horizontes.

Mit Ausnahme des Bruchstückes einer innenverzieren Schüssel mit Kreuzfuß (Abb. 17. 11-b) kamen die frühbronzezeitlichen Funde in der Grube 1 vor. Nach dem Ergebnis der vergleichenden Analyse der Keramikformen geht es in diesem Falle um ein spätes Objekt des Makó-Kosihy-Čaka-Kulturkreises. Darauf weisen die formalen Züge und die Verzierungselemente hin, die an die Somogyvár-Vinkovci-Kultur, an die damit verwandten Ada- bzw. an die Gyula-Roşia-Gruppe, bzw. an die frühe Nagyrév-Kultur erinnern.

Die Analogien der ergänzten Amphore (Abb. 14. 5) sind sowohl in der Makó-Kultur (CSALOG 1940, VI. t. 2) und im Kosihy-Čaka-Komplex (VLADÁR 1962, 320–321, 335, Tab. I. 7; VLADÁR 1966, Abb. 14. 8; TOČÍK 1986, Tab. VIII. 7) als auch in der Somogyvár-Vinkovci-Kultur (BÓNA 1965, Pl. XIII. 2; BONDÁR 1995, Pl. 172, 327, 323; TASIĆ 1984, Taf. III. 5, 7, Taf. IV. 2, 7, 10) und in der, mit der letzteren verwandten Roşia-Gruppe (EMÓDI 1985, 124–125, 134, 136, Fig. 2. 1, 7, Fig. 3. 1, Fig. 16. 1, Fig. 18. 45; ROMAN-NÉMETI 1986, 219, 228, Fig. 10. 2, Fig. 17. 13–14) bekannt. Zwei Bruchstücke gehörten Amphoren anderen Typs (VLADÁR 1966, 286, Abb. 14. 6; FIGLER 1994, 26, 33, Abb. 5. 14).

Von den, aus Töpfen ausgebrochenen Stücken ist das auf der Abb. 15. 1 sichtbare Exemplar besonders beachtenswert, da das die Reminiszenzen der Schnurkeramik widerspiegeln könnte (KALICZ 1968, 92–93; KÜRTI 1974, 33, 37, 11. kép; BUCHWALDEK 1986, 85, 11, Obr. 44. A22, Obr. 60. A26a, A26b; MACHNIK 1979, Ryc. 207. D9, Ryc. 214. 2, Ryc. 217. 1, 7–8, Ryc. 218. B4, Ryc. 236. 11–12, Ryc. 244. B9, Ryc. 246. 6; ŠEBALA 1981a, 182–183, Abb. 2. 5; SVEŠNIKOV 1971, 305, Ris. 84. 31; SULIMIRSKI 1968, 14).

Der Napf mit asymmetrischem Henkel (Abb. 13, 1 a–b), dessen Analogien am Ende der Makó- und Anfang der Nagyrév-Kultur (KALICZ-SCHREIBER 1991, 11–14; ENDRÓDI 1992, 94) bekannt sind, ist von besonderer Bedeu-

tung. Die Gegenstücke der kleinen Näpfe (Abb. 13. 2–3, Abb. 17. 4) sind im Fundmaterial des Typs Ada zu suchen (SZÉNÁSZKY 1988, 149, 152, 8. kép 1; HORVÁTH 1981, Pl. II. 1).

Zur absoluten Zeitbestimmung kann das folgende Radiokarbondatum eine Hilfe leisten: Bln-2155 3870±40 BP.

Im Verlauf der Ausgrabung auf dem Fundort Battonya-Georgievics-Gehöft kam kein einziges spätbronzezeitliches Objekt im Jahre 1978 vor. Die Scherben der Gáva-Kultur lagen in den Quadranten unter Steinen und Lehmewurfbruchstücken durcheinander, in Vergesellschaftung von kupferzeitlichen und frühbronzezeitlichen Funden. Im Jahre 1979 war die geschlossene Grube 5 (Abb. 24. 1–6), in der das Geweihgebiß (Abb. 2) gefunden wurde, von der größten Bedeutung. Außerdem lieferte die Grube 4 (Abb. 23. 2–8) ein größeres, für die Zeitbestimmung geeignete Fundmaterial. All diese weisen darauf hin, daß diese Siedlung in Battonya eine einschichtige, stufenweise oder zeitweilig bewohnte Siedlung gewesen sein dürfte.

Die Analyse dieses Fundmaterials bewies, daß zwei Fundtypen mit Datierungswert außer den allgemein vorkommenden, zu keiner Volksgruppe gehörenden spätbronzezeitlichen Formen und Verzierungstypen abzusondern sind. Der frühe Abschnitt ist durch ein, in die Reinecke BD-Periode datierbares Keramikmaterial vertreten, in dem die Traditionen der späten Hügelgräberkultur bewahrende, die Kennzeichen des Tápé-Typs (TROGMAYER 1975) mit denen des Typs Rákóczi (KOVÁCS 1981; TROGMAYER 1985) zusammen aufweisende und mit der Belegis-Kultur (TASIĆ 1966, 1974) Beziehungen zeigende Funde (drei Gefäße aus dem Quadranten I (Abb. 18. 1–3) und die Funde der Grube 6 (Abb. 23. 9–11)) auftreten. Die späte Periode kann mit den, in die klassische Phase der Gáva-Kultur einreihbaren Scherben datiert werden (Abb. 19. 3, 6, 7; Abb. 20. 1, 3–6; Abb. 21. 6, 9, 11; Abb. 22. 5, 15, 16; Abb. 23. 2, 4) (Analogien: KEMENCZEI 1982; KEMENCZEI 1984; V. SZABÓ 1996). Das ist in die Ha A-Periode, vermutlich in die zweite Hälfte dieser Epoche zu datieren. Das Geweihgebiß (Abb. 2) kann auf typologischem Grund dem Typ Spiš, innerhalb dessen dem Typ Borjas zugeordnet, und dadurch in die Ha A2-Periode datiert werden (D. MATUZ 1994a, 214).

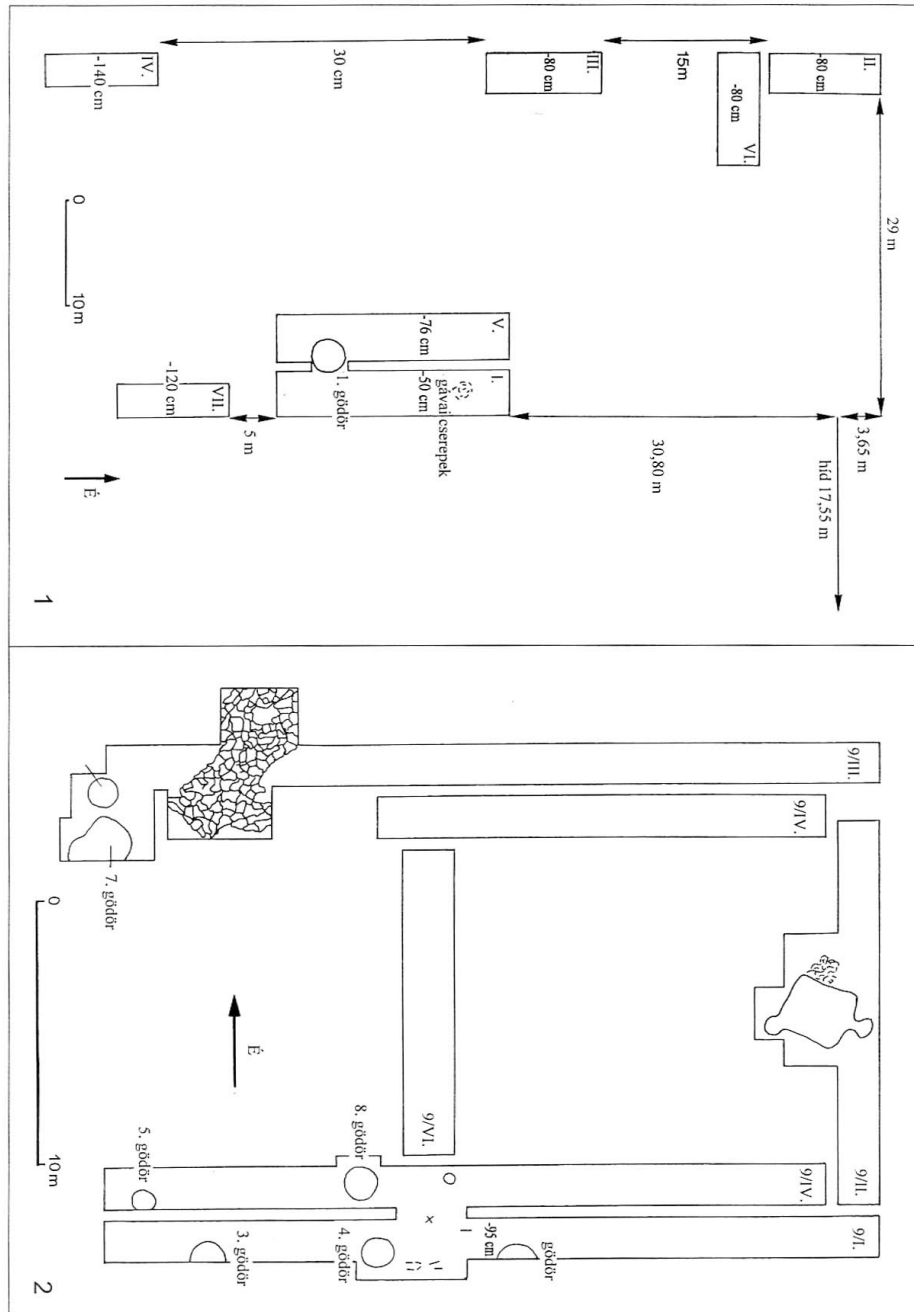
Aufgrund der oben gesagten könnte die Siedlung von Battonya in zwei Perioden (BD- und Ha A-Periode) bewohnt gewesen sein. Die genaue innere Chronologie und die Lokalgruppen der Gáva-Kultur sind noch nicht bekannt. Um eine angenommene Gruppe — zu deren Fundorten auch die Fundstelle von Battonya gehören könnte — in der Südtiefebene absondern zu können, wären eine erneuerte Forschungstätigkeit und größere Ausgrabungen nötig.

Übersetzt von Katalin H. Simon

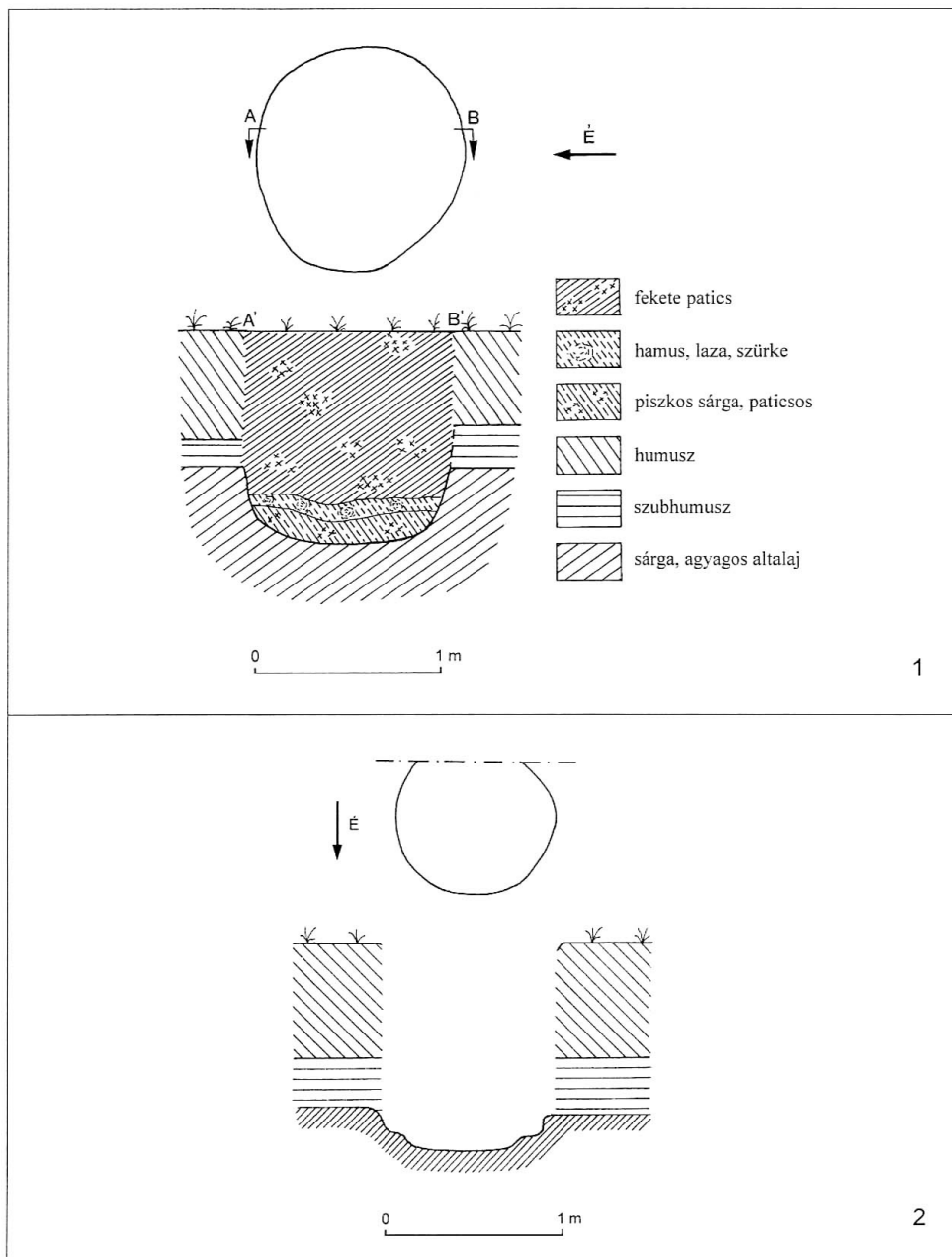
Bondár Mária
MTA Régészeti Intézet
1014 Budapest
Úri u. 49.

D. Matuz Edit
Budapesti Történeti Múzeum
1014 Budapest
Szent György tér 2.

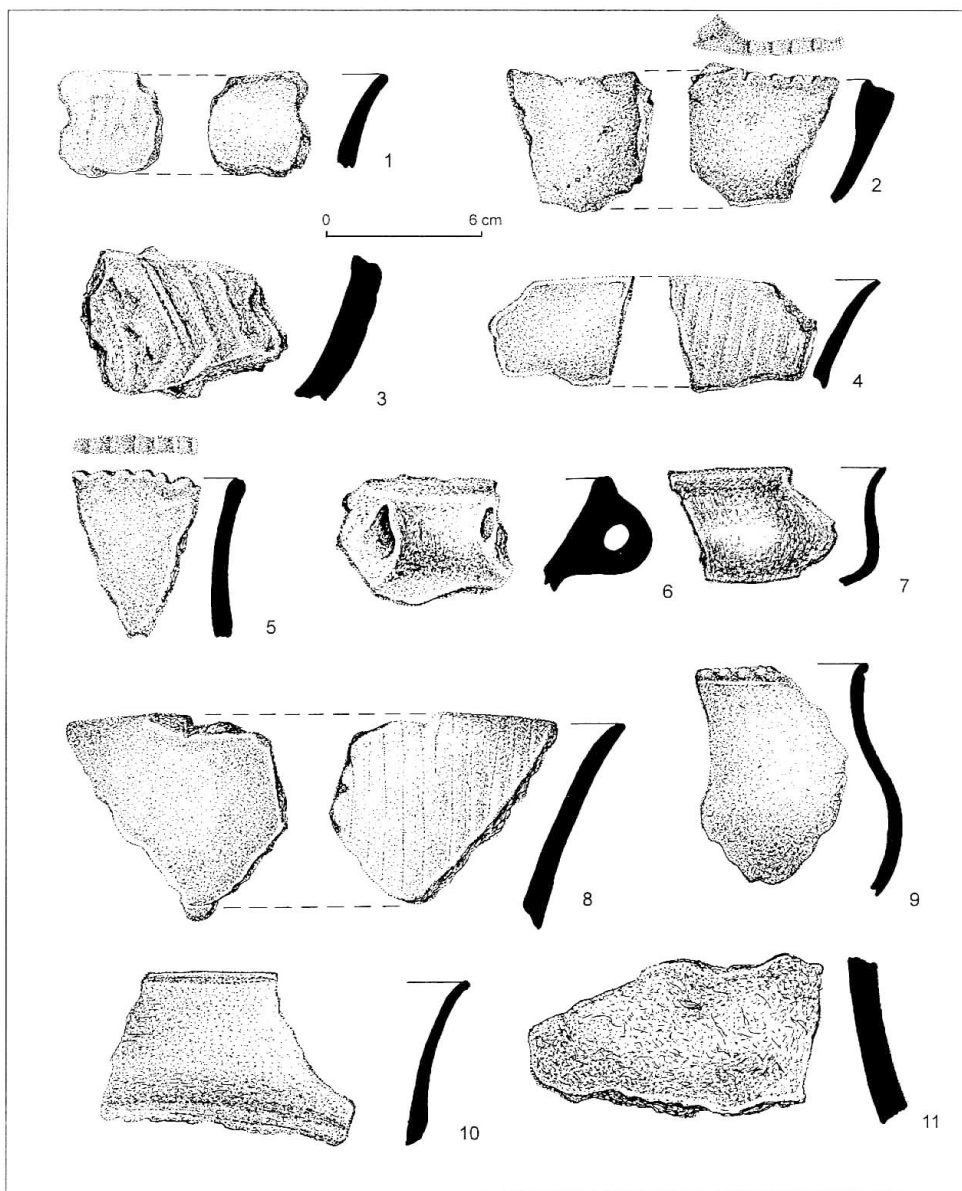
Szabó J. József
Dobó István Vármúzeum
3300 Eger
Vár 1.

3. kép: 1-2: Báltonya-Georgievics-tanya — Abb. 3: 1-2: Báltonya-Georgievics-Gehöfl

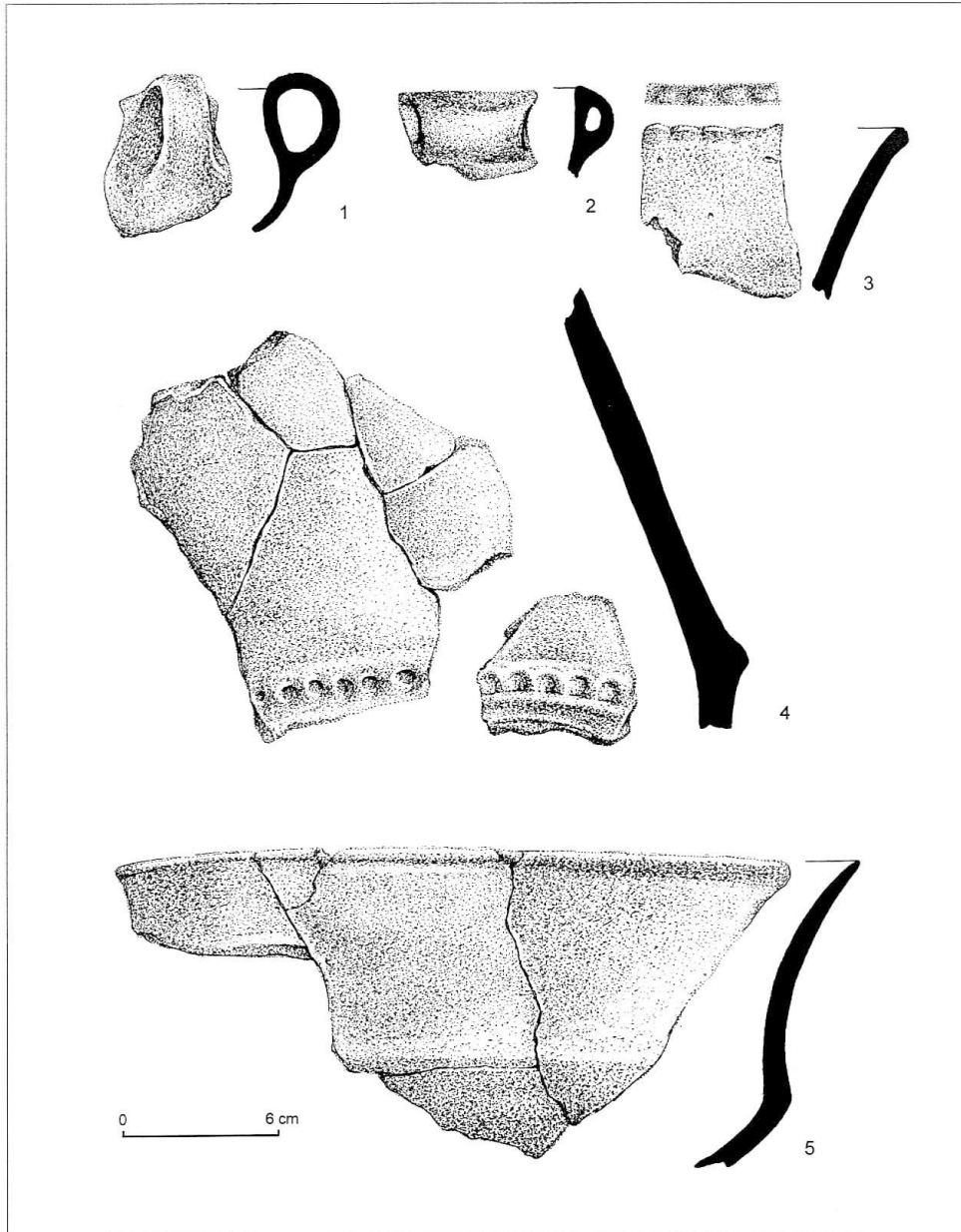

4. kép: 1: 1. gödör; 2: 5. gödör — Abb. 4: 1: Grube 1; 2: Grube 5

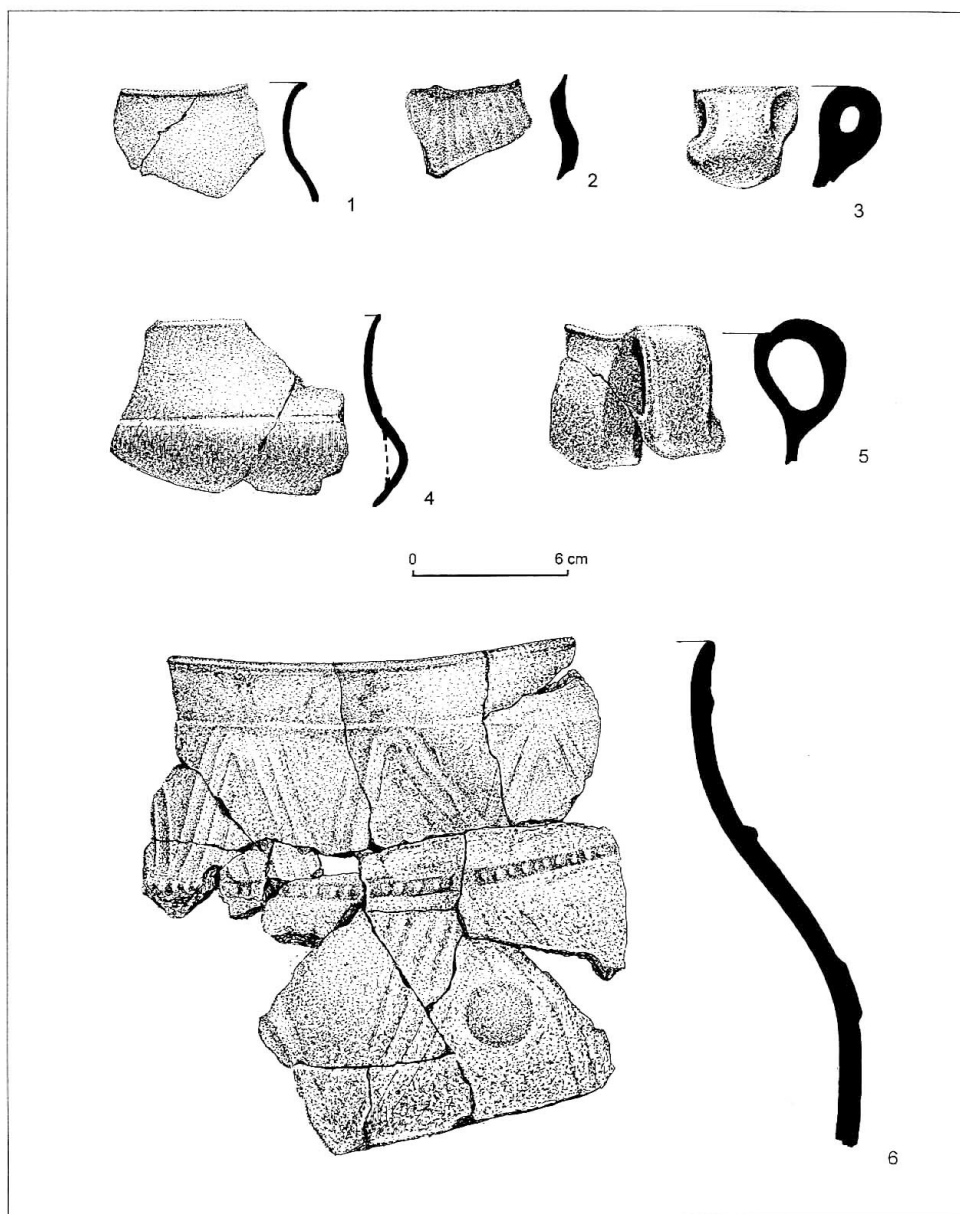

5. kép: 1–2, 6, 8–9: 9/I. szelvény K-i része, 3. ásónyom; 3–4, 7, 10: 9/I. szelvény 3–4. ásónyom;
5, 11: 9/I. szelvény K-i része

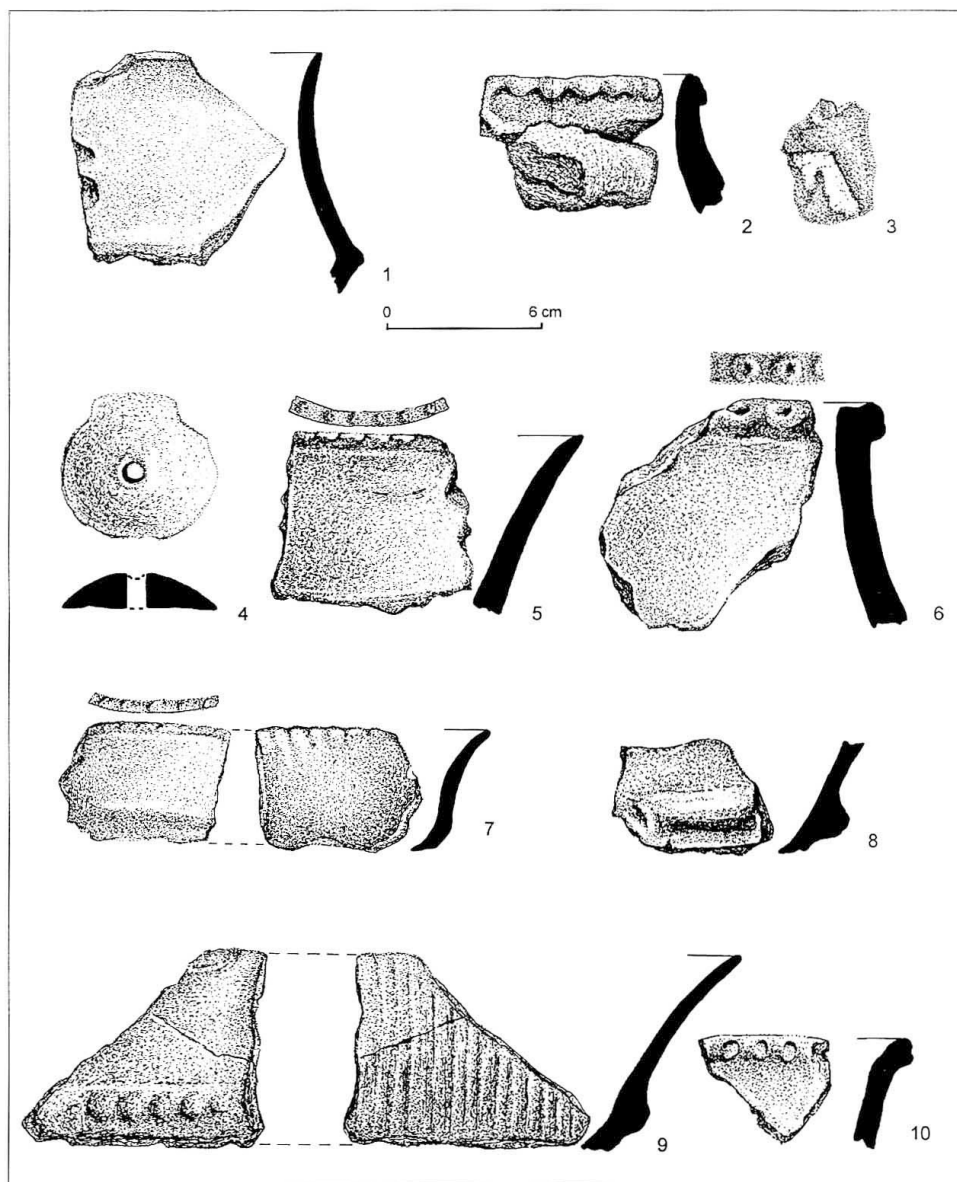
Abb. 5: 1–2, 6, 8–9: Östlicher Teil des Quadranten 9/I, Spatenstich 3; 3–4, 7,
10: Quadrant 9/I, Spatenstiche 3–4; 5, 11: östlicher Teil des Quadranten 9/I

6. kép: 1–2, 4: 9/I. szelvény K-i vége, 3: 9/I. szelvény Ny-i része
Abb. 6: 1–2, 4: Östliches Ende des Quadranten 9/I; 3: westlicher Teil des Quadranten 9/I

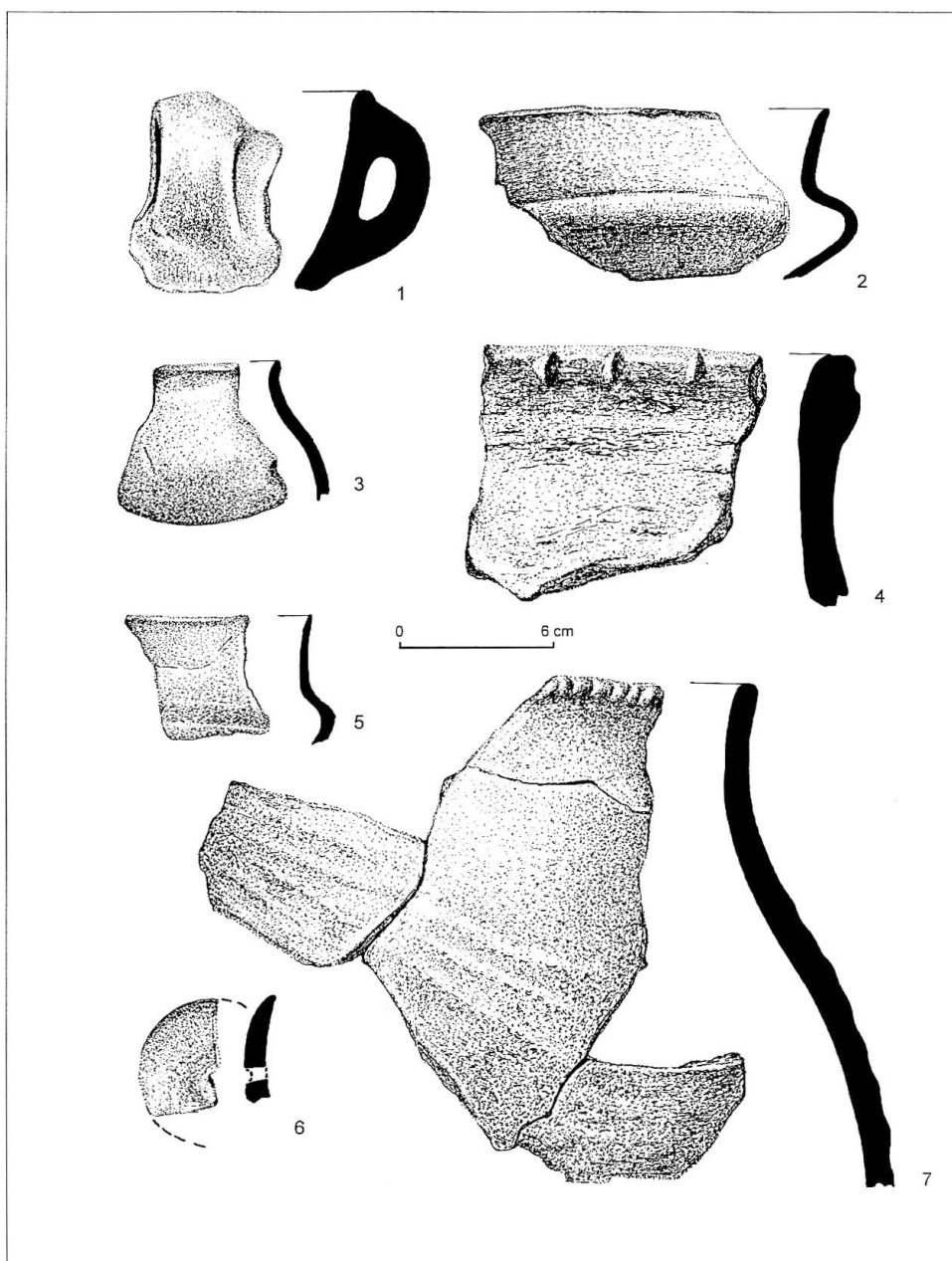

7. kép: 1–2, 4–5: 9/II. szelvény közepe; 3: 9/II. szelvény; 6: 9/III. közepe, 3. ásónyom
Abb. 7: 1–2, 4–5: Mitte des Quadranten 9/II; 3: Quadrant 9/II; 6: Mitte des Quadranten
9/III, Spatenstich 3

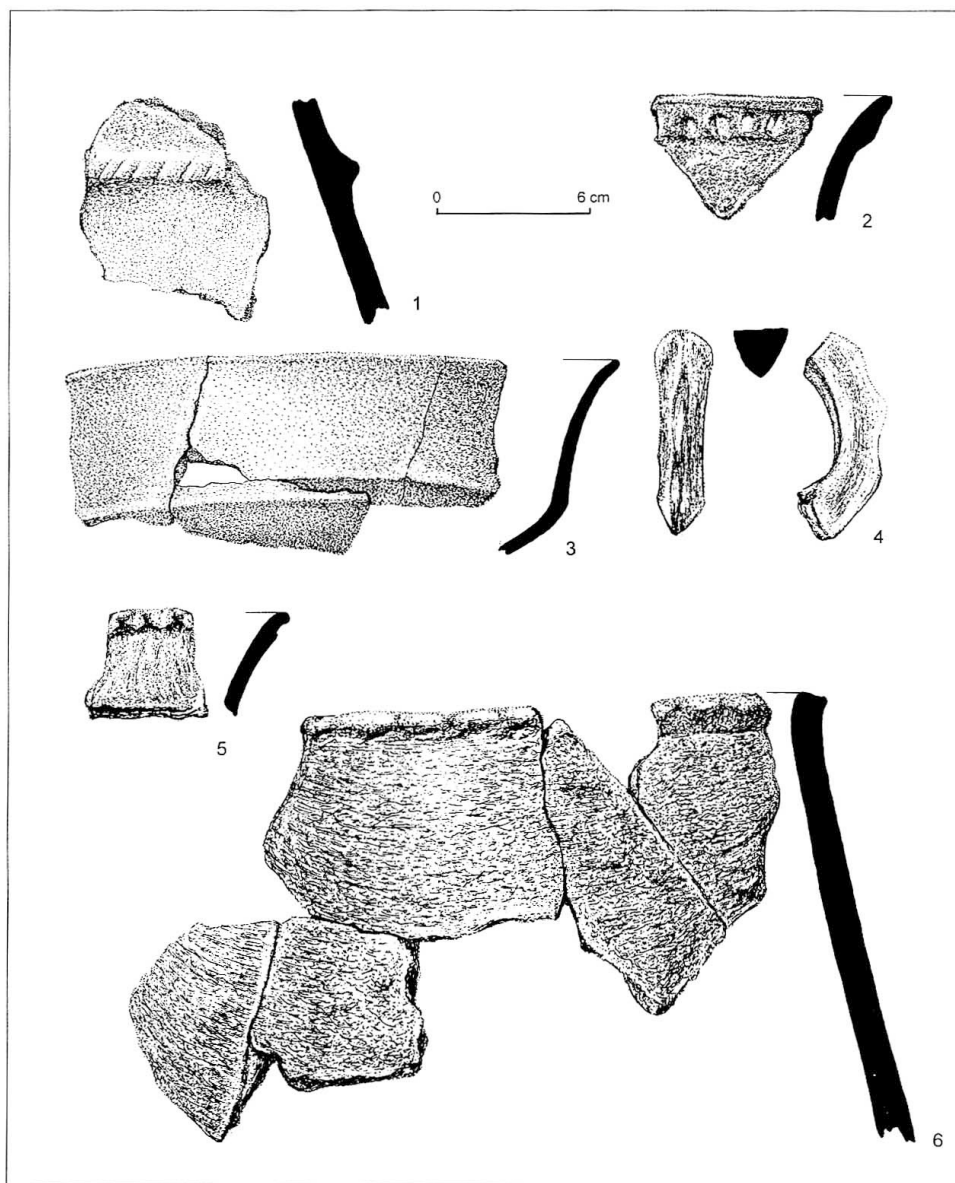

8. kép: 1–6: 9/III. szelvény középső része; 7–8: 9/IV. szelvény K-i része, 1–2. ásónyom; 9: 9/IV. szelvény K-i része, 3. ásónyom; 10: 9/IV. szelvény Ny-i része

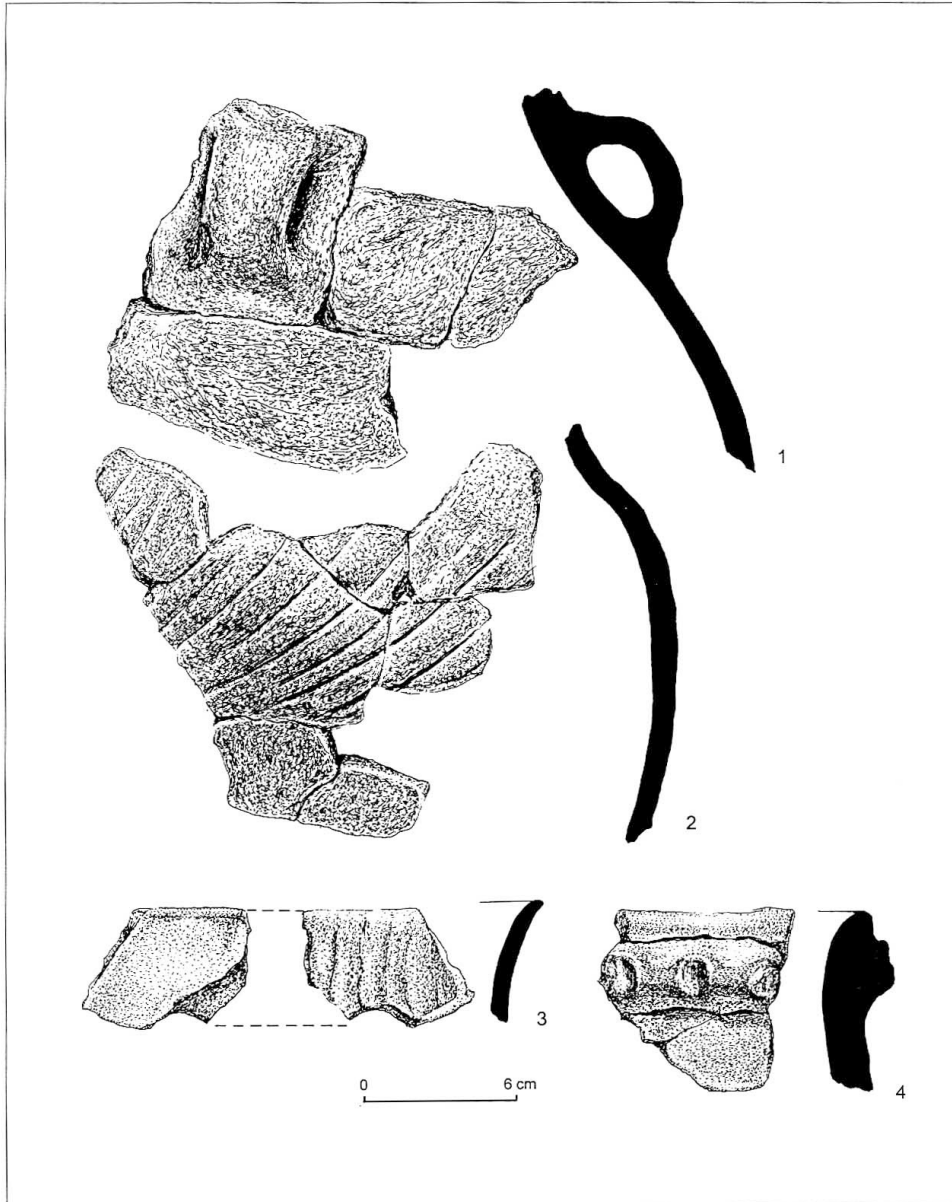
Abb. 8: 1–6: Mitte des Quadranten 9/III; 7–8: östlicher Teil des Quadranten 9/IV, Spatenstiche 1–2; 9: östlicher Teil des Quadranten 9/IV, Spatenstich 3; 10: westlicher Teil des Quadranten 9/IV

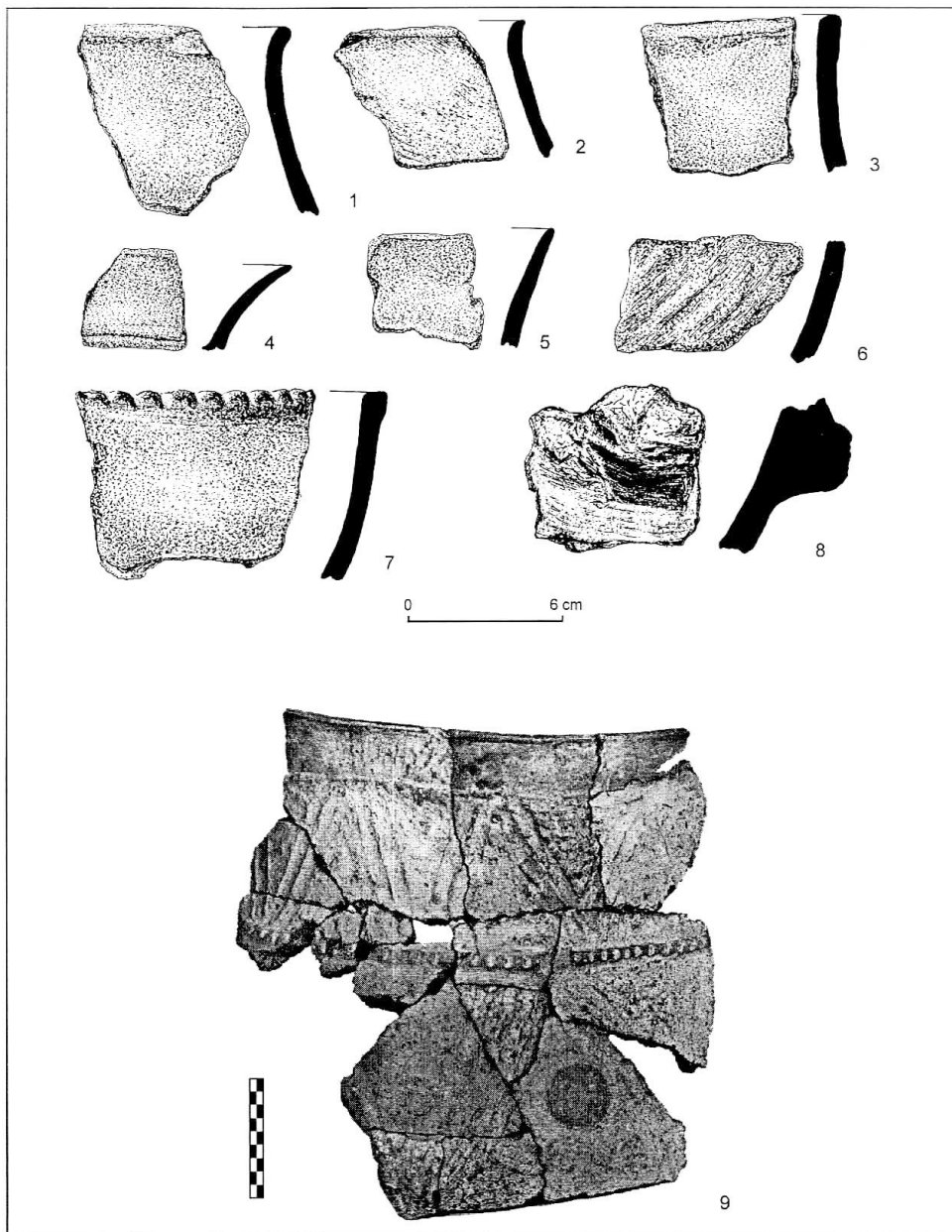
9. kép: 1–7: 9/IV. szelvény 3. ásonyom — Abb. 9: 1–7: Quadrant 9/IV, Spatenstich 3

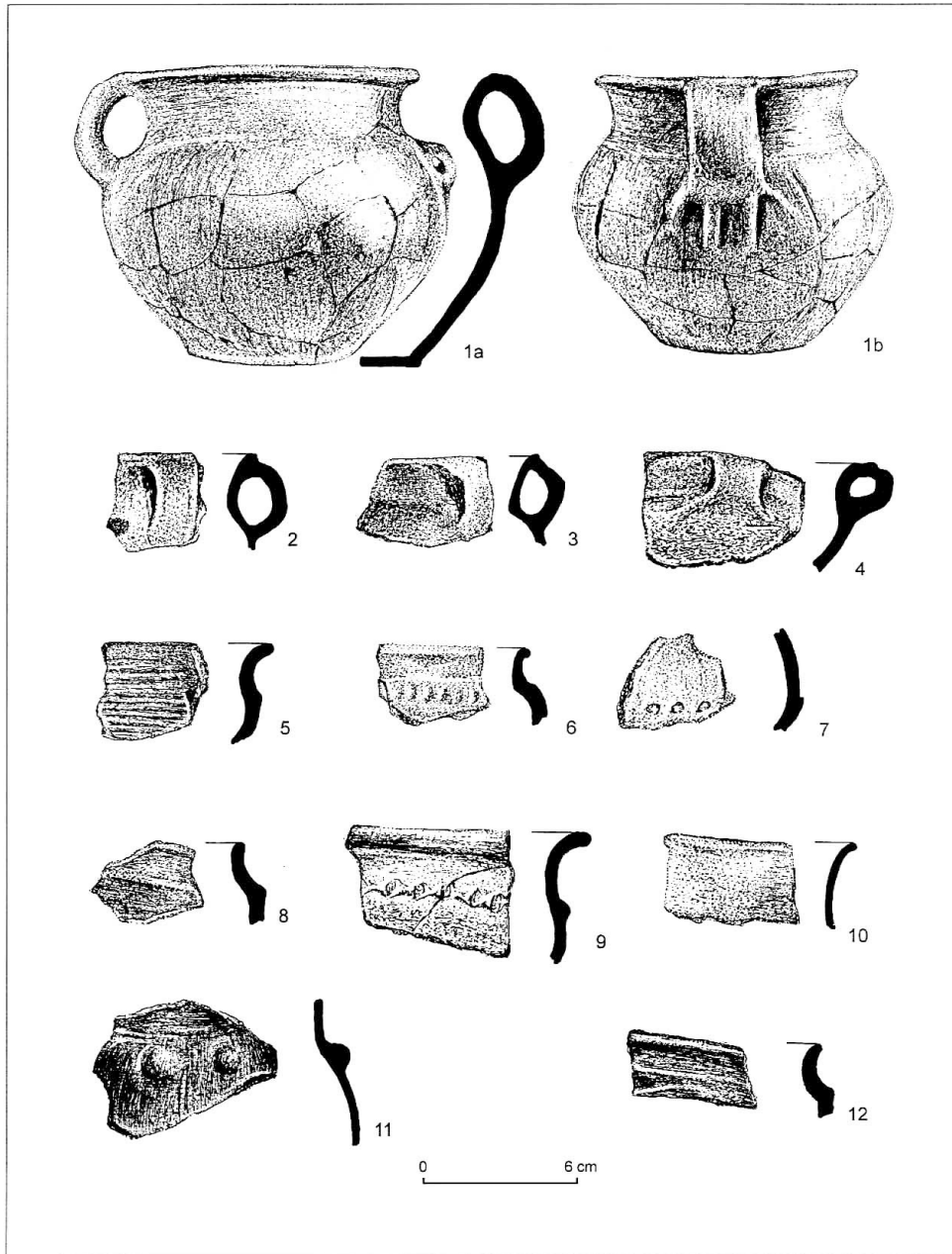
10. kép: 1: 9/IV. szelvény K-i része, 1–2. ásónyom; 3: 9/IV. szelvény 3. ásónyom; 2, 5–6: 9/V. szelvény közepe; 4: 6. gödör, fölül
 Abb. 10: 1: Östlicher Teil des Quadranten 9/IV, Spatenstiche 1–2; 3: Quadrant 9/IV, Spatenstich 3; 2, 5–6: Mitte des Quadranten 9/V; 4: Grube 6, oben

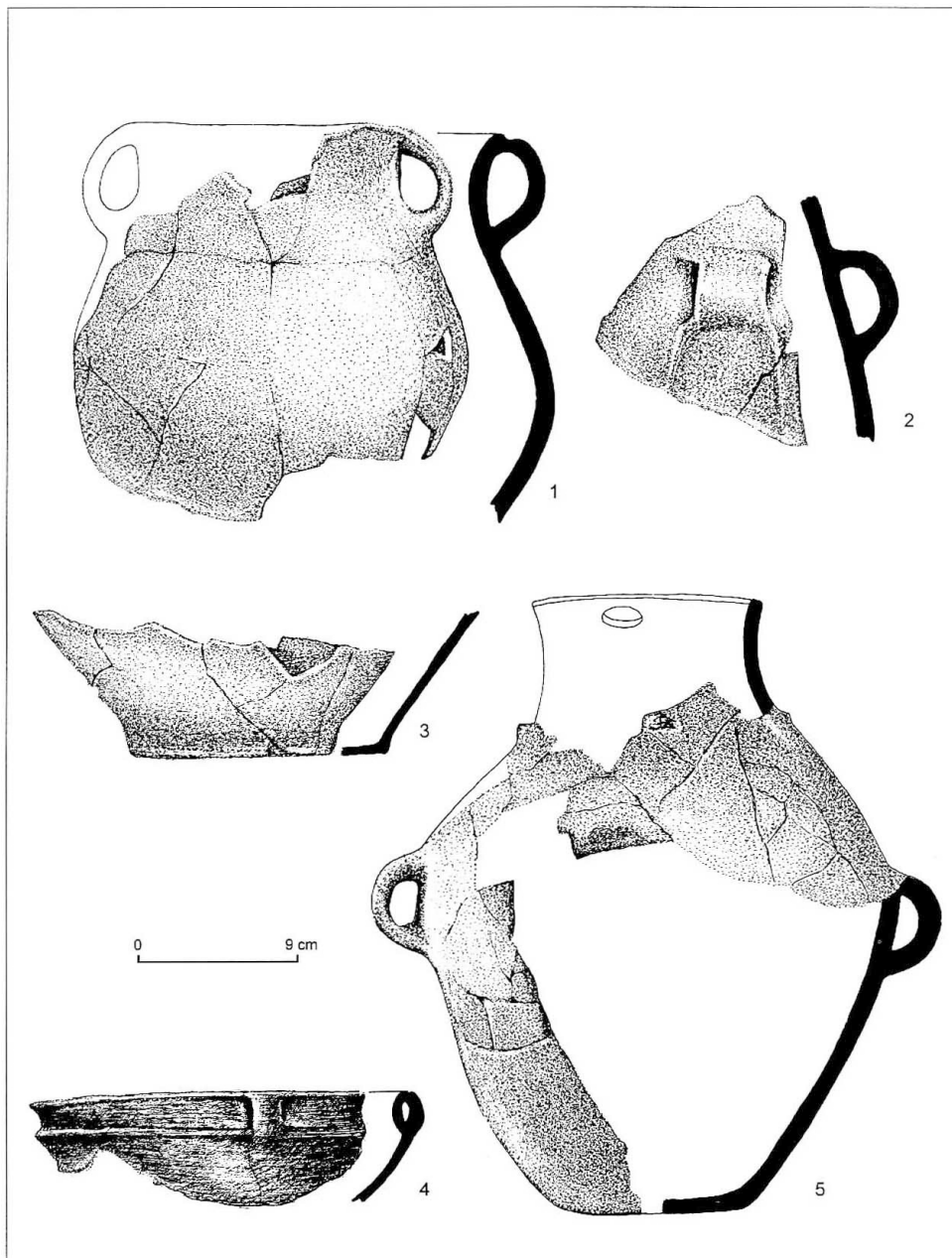
11. kép: 1–2: 9/V. szelvény közepe; 3: 9/VI. szelvény D-i része; 4: 9/VI. szelvény É-i része
Abb. 11: 1–2: Mitte des Quadranten 9/V; 3: südlicher Teil des Quadranten 9/VI;
4: nördlicher Teil des Quadranten 9/VI

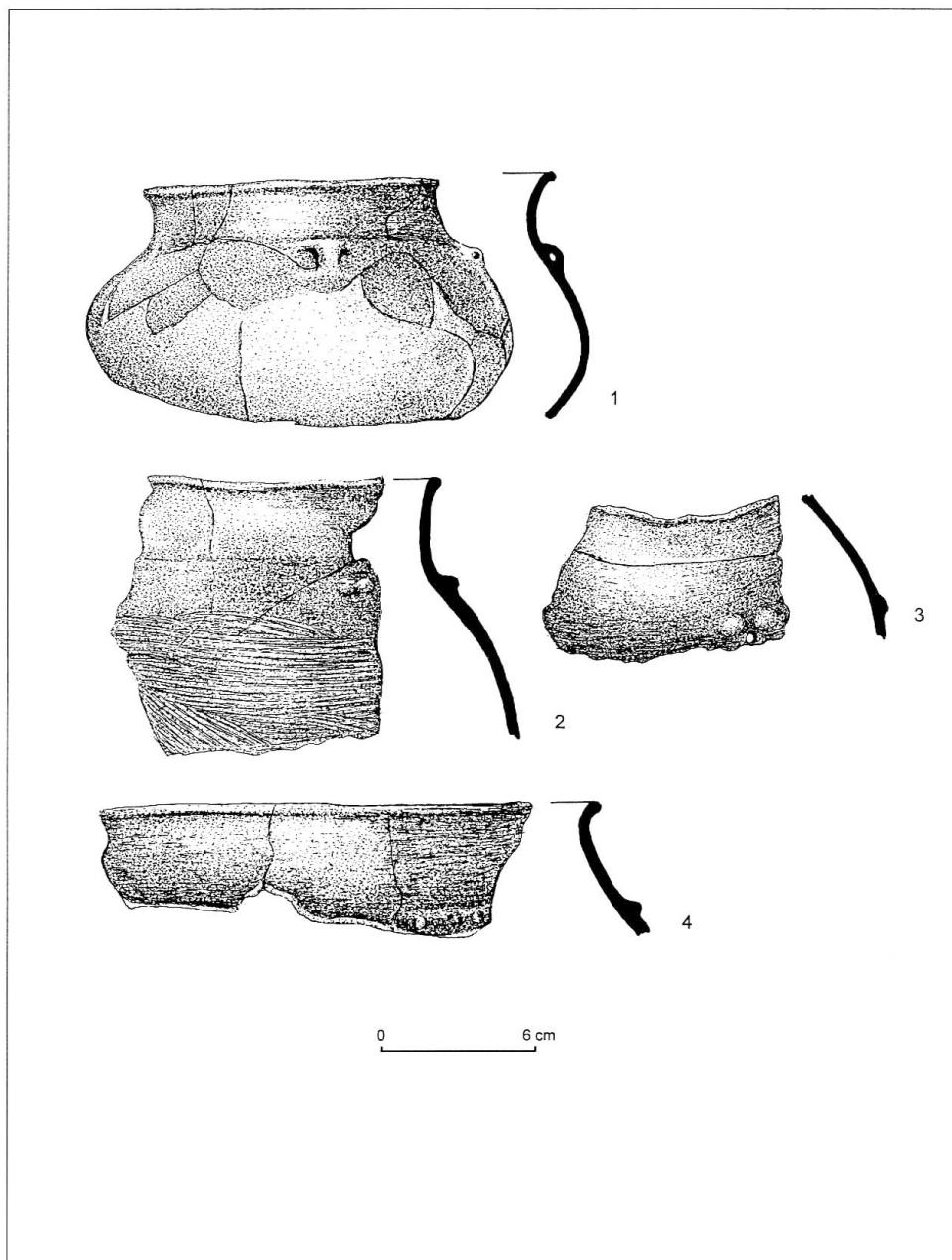
12. kép: 7. gödör — Abb. 12: Grube 7

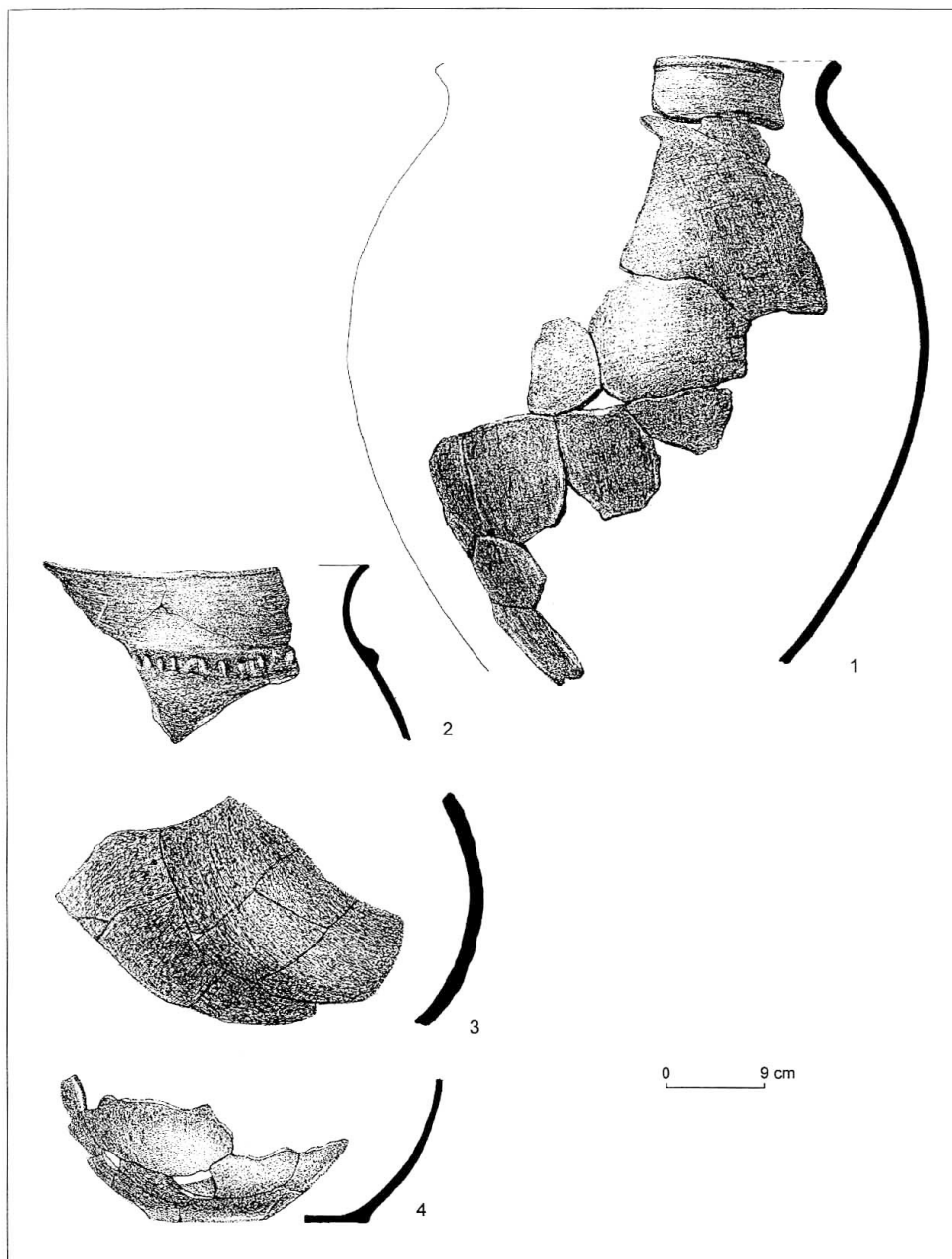
13. kép: 1. gödör — Abb. 13: Grube 1

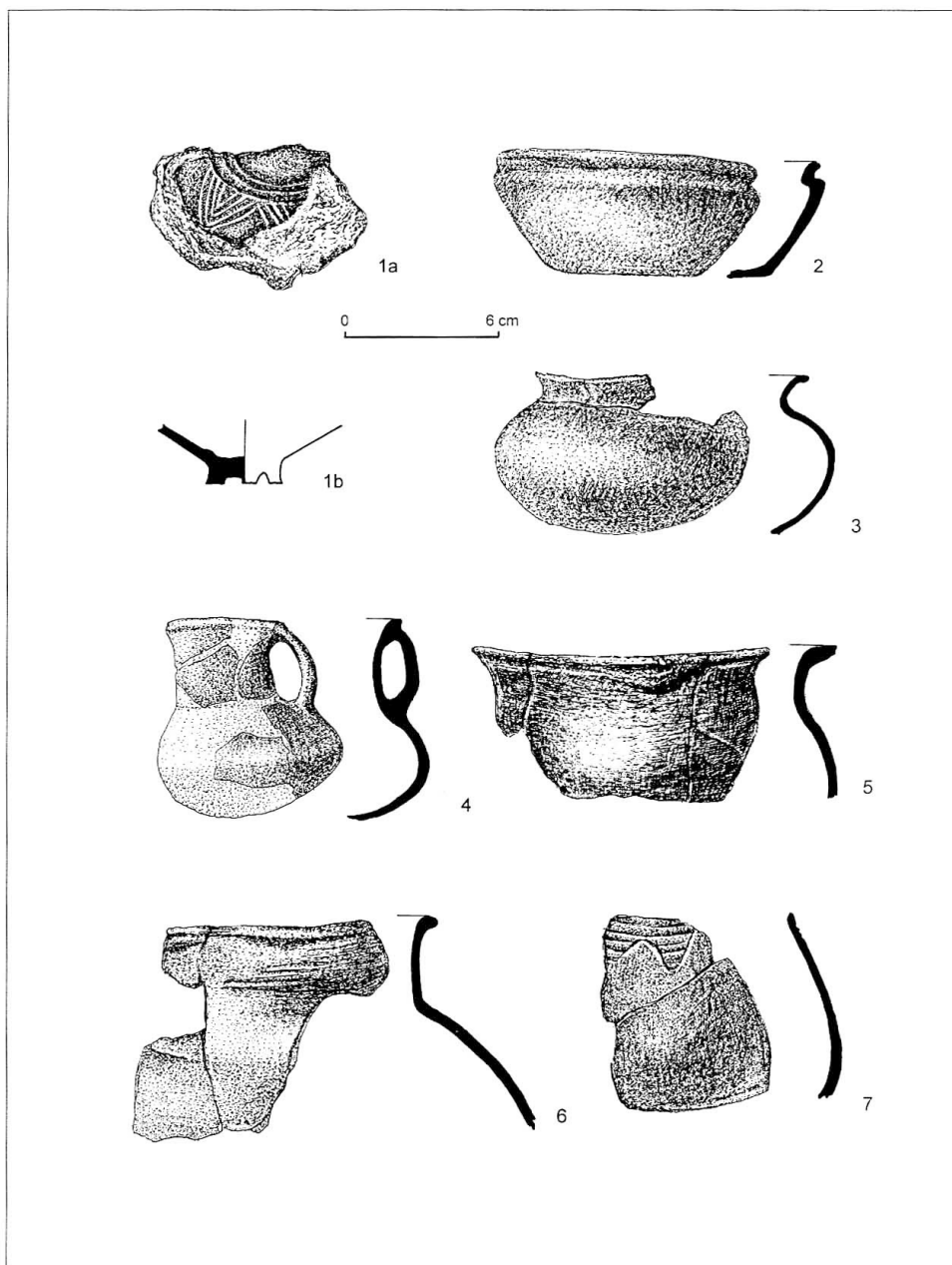
14. kép: 1. gödör — Abb. 14: Grube 1

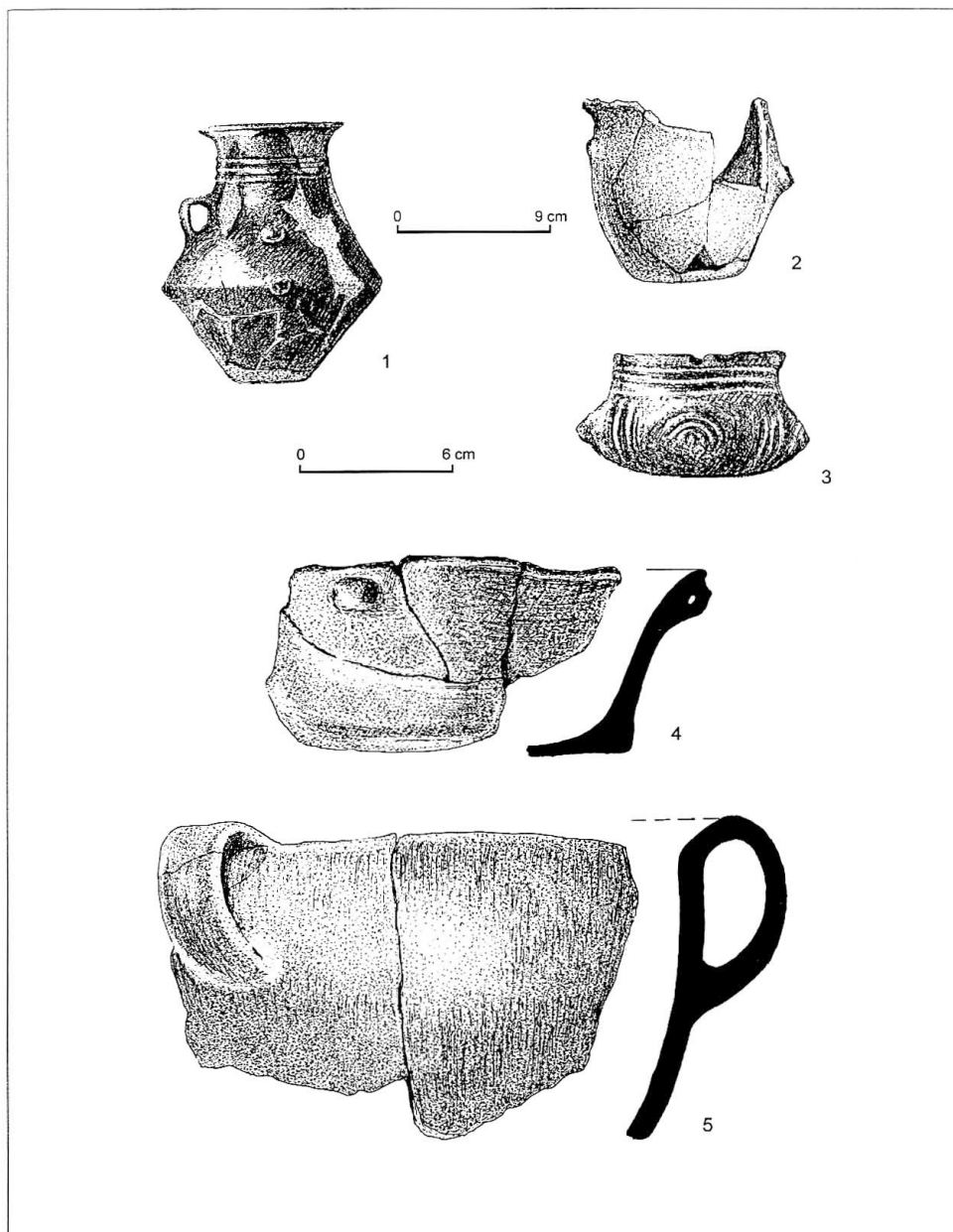
15. kép: 1. gödör — Abb. 15: Grube 1

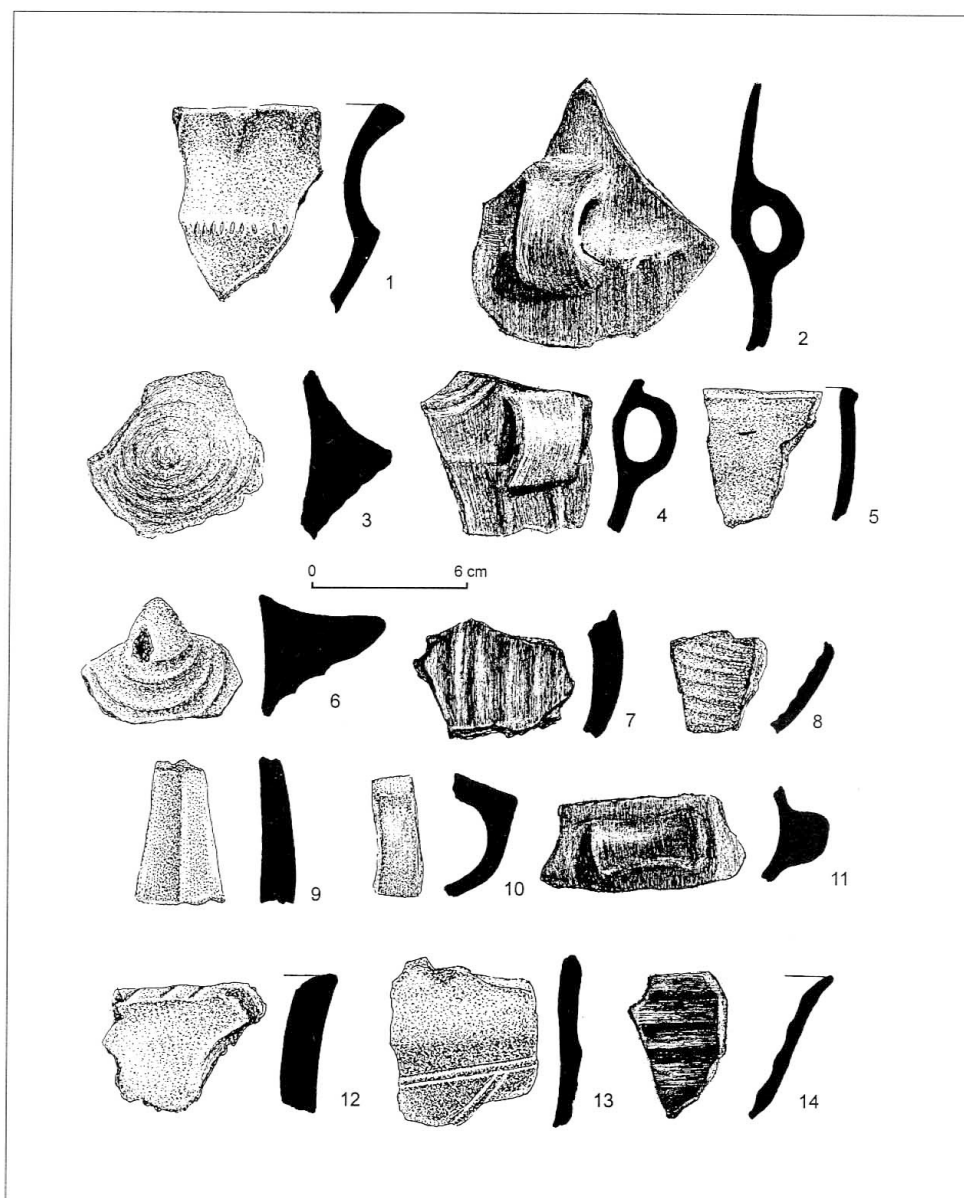
16. kép: 1–4: 1. gödör — Abb. 16: 1–4: Grube 1

17. kép: 1 a–b: 9/III. szelvény; 2–7: 1. gödör — Abb. 17: 1 a–b: Quadrant 9/III; 2–7: Grube 1

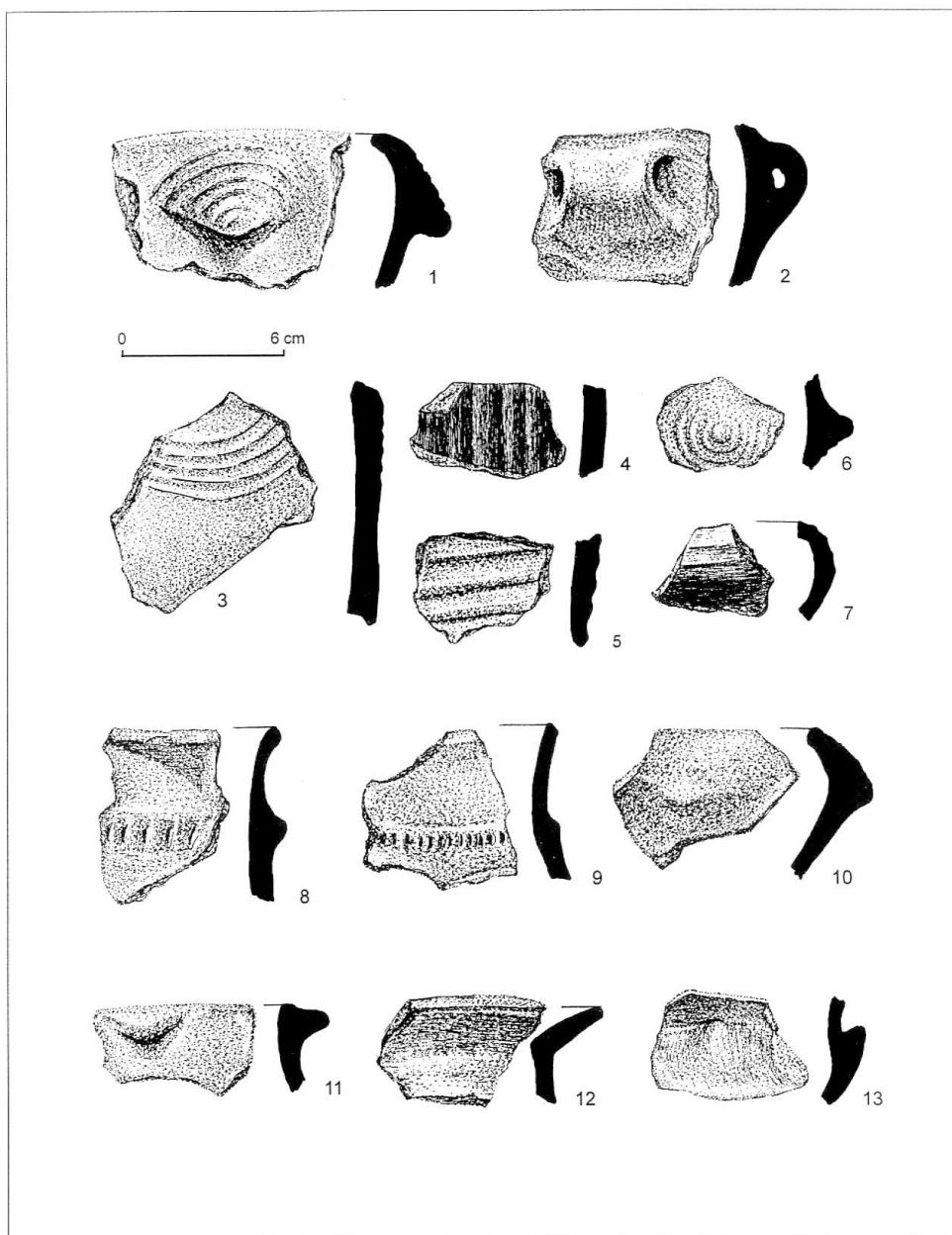

18. kép: 1–5: I. szelvény — Abb. 18: 1–5: Quadrant I

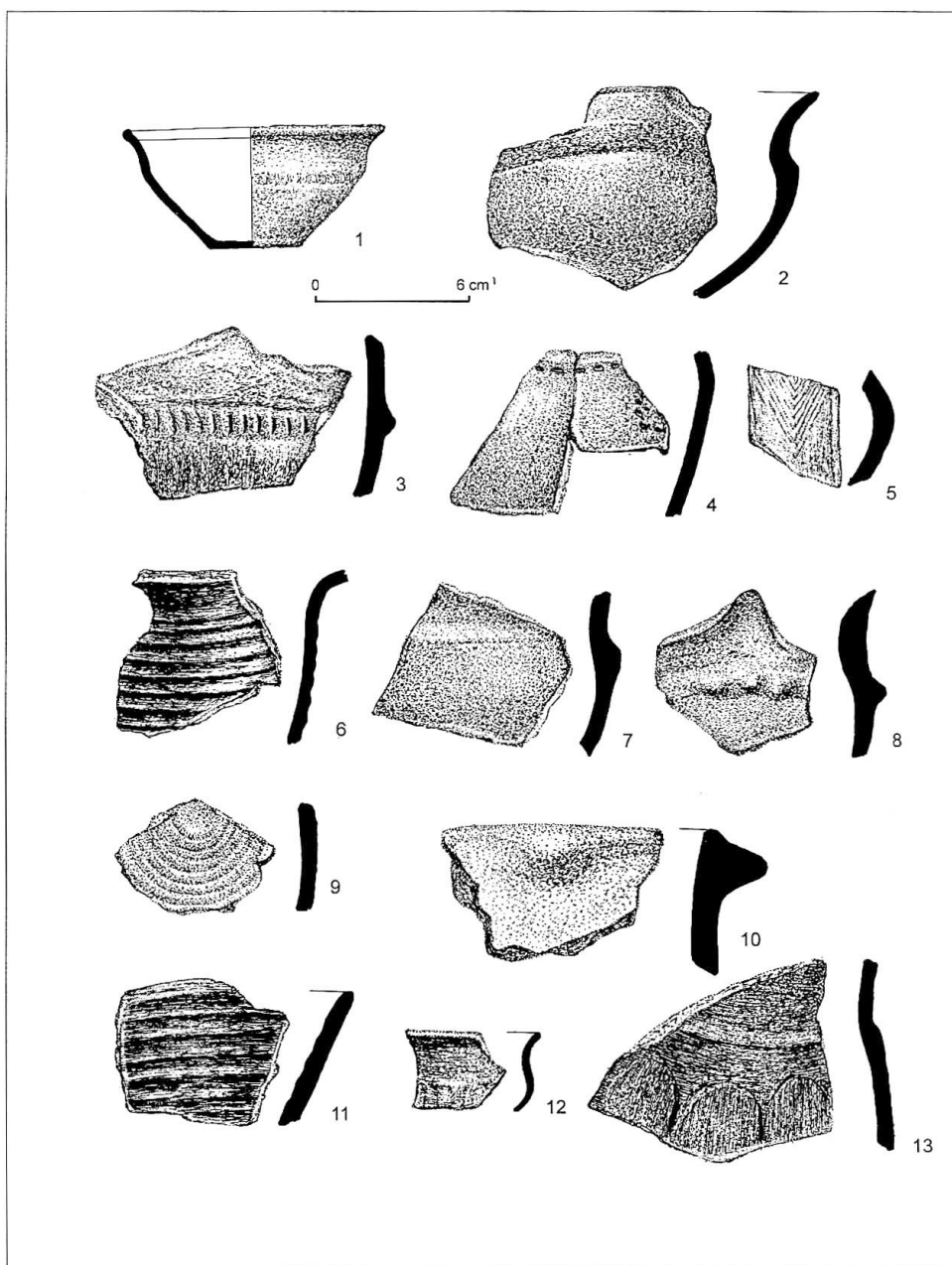

19. kép: 1–2: I. szelvény; 3: II. szelvény; 4: III. szelvény; 5, 7–11: IV. szelvény; 6, 13: V. szelvény;
12, 14: szórványok

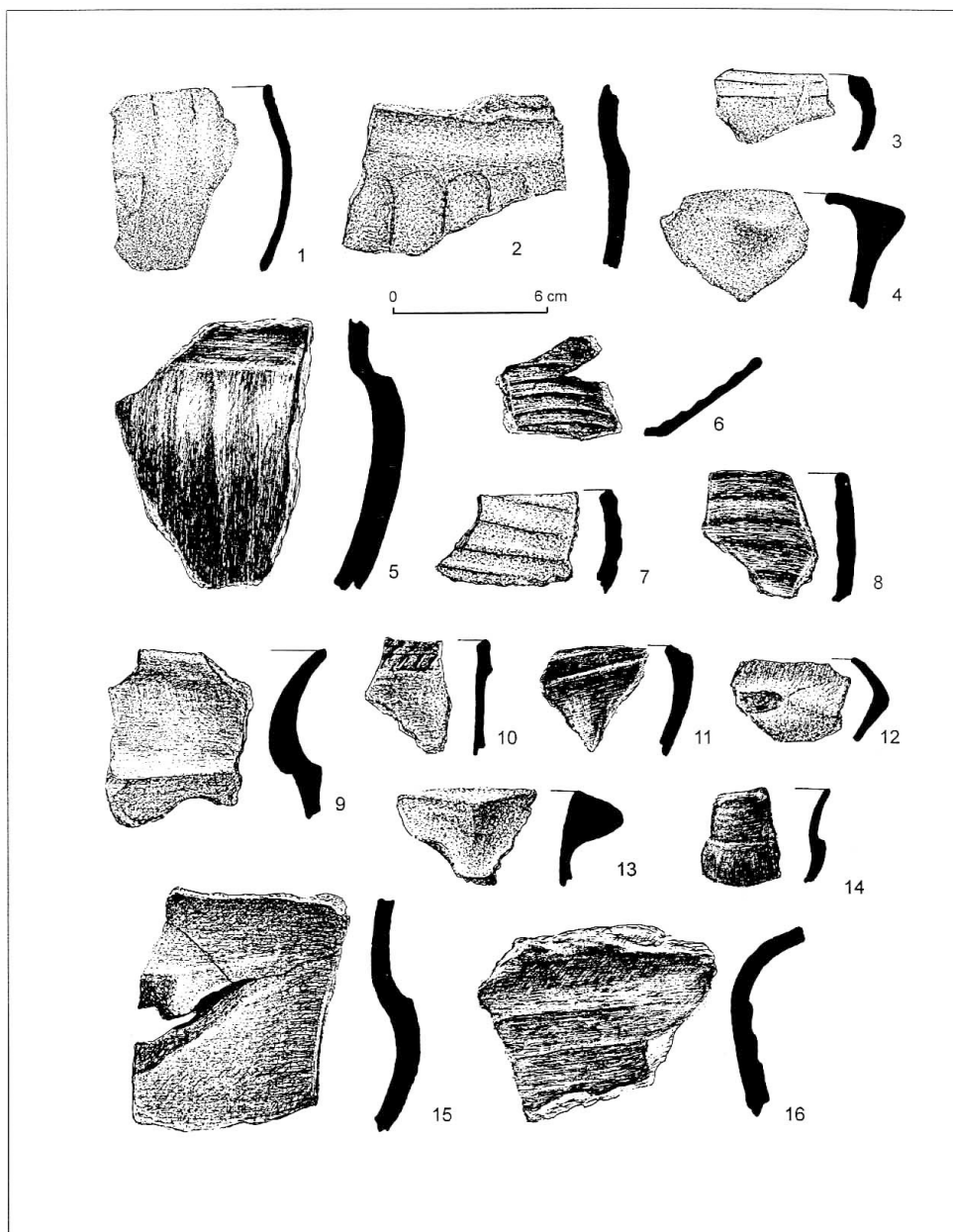
Abb. 19: 1–2: Quadrant I; 3: Quadrant II; 4: Quadrant III; 5, 7–11: Quadrant IV; 6, 13: Quadrant V;
12, 14: Streufunde

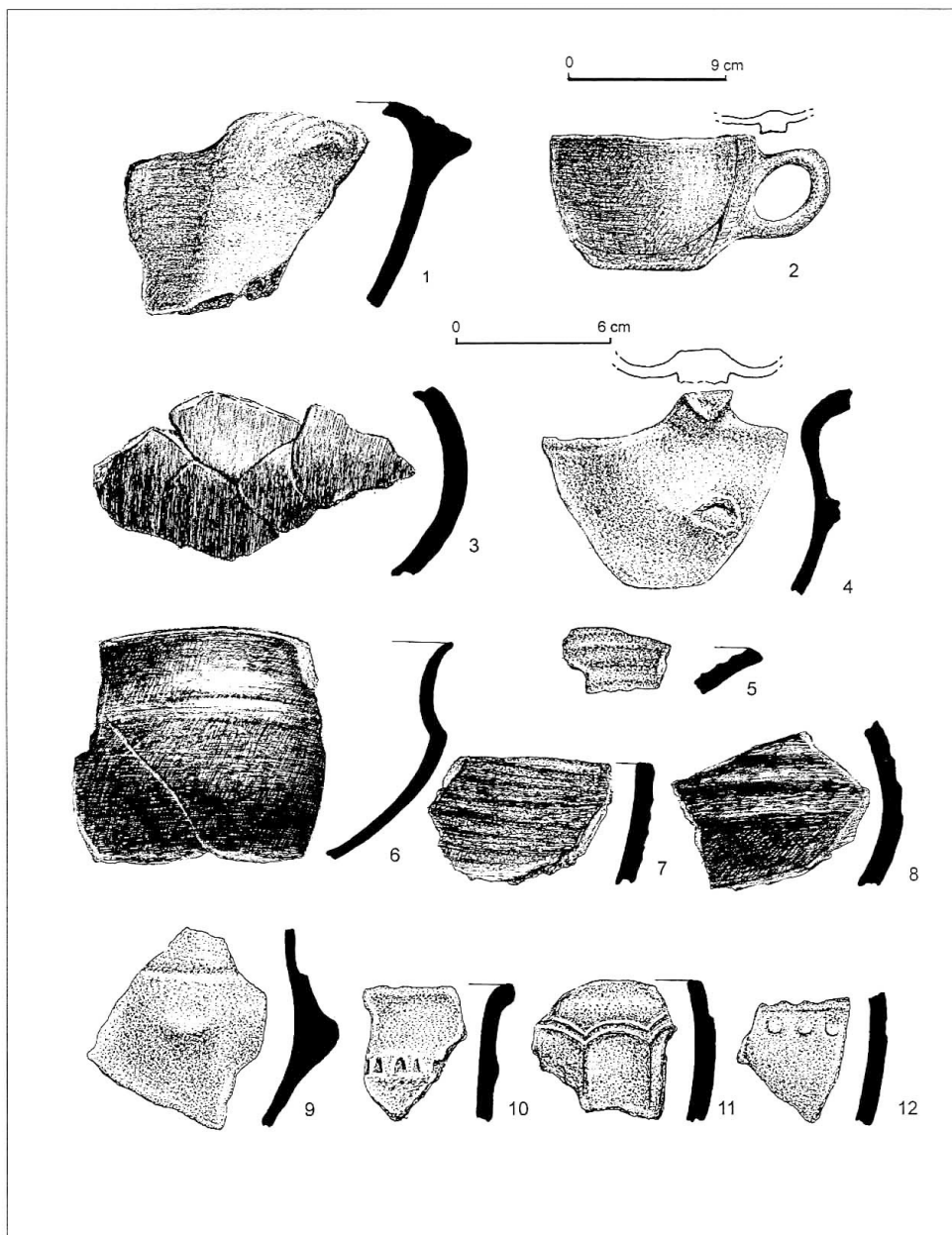
20. kép: 1–7, 9–13: szórványok az 1978-as ásatás anyagából; 8: 9/I. szelvény
Abb. 20: 1–7, 9–13: Streufunde aus dem Material der Ausgrabung im Jahre 1978; 8: Quadrant 9/I

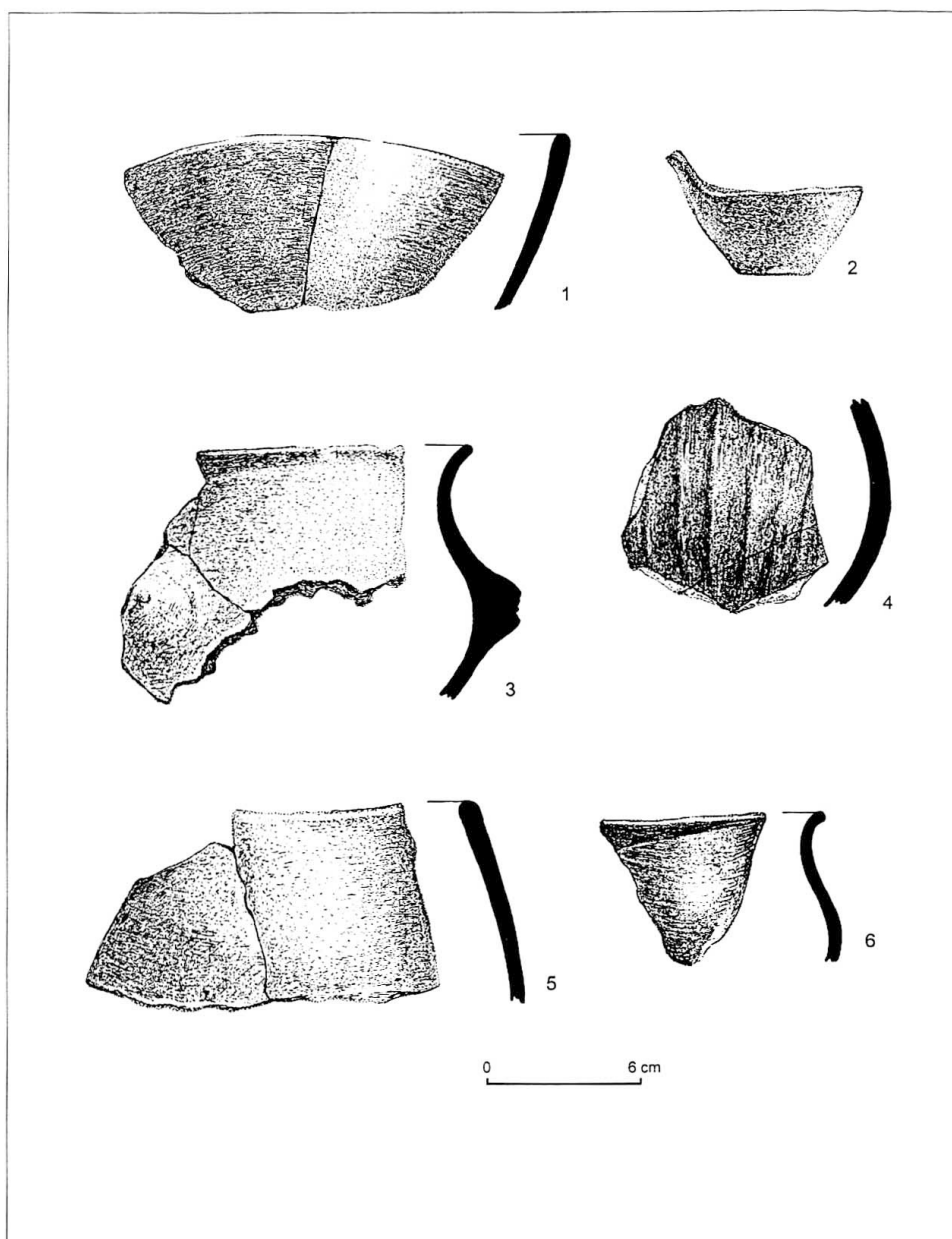
21. kép: 1–13: 9/I. szelvény — Abb. 21: 1–13: Quadrant 9/I

22. kép: 1-4: 9/I. szelvény; 5-8: 9/III. szelvény; 9-16: 9/IV. szelvény
Abb. 22: 1-4: Quadrant 9/I; 5-8: Quadrant 9/III; 9-16: Quadrant 9/IV

23. kép: 1; 3. gödör; 2–8: 4. gödör; 9–12: 6. gödör.
Abb. 23: 1: Grube 3; 2–8: Grube 4; 9–12: Grube 6

24. kép: 5. gödör — Abb. 24: Grube 5